

Ha-Kol

BROJ IZDANJA: 181

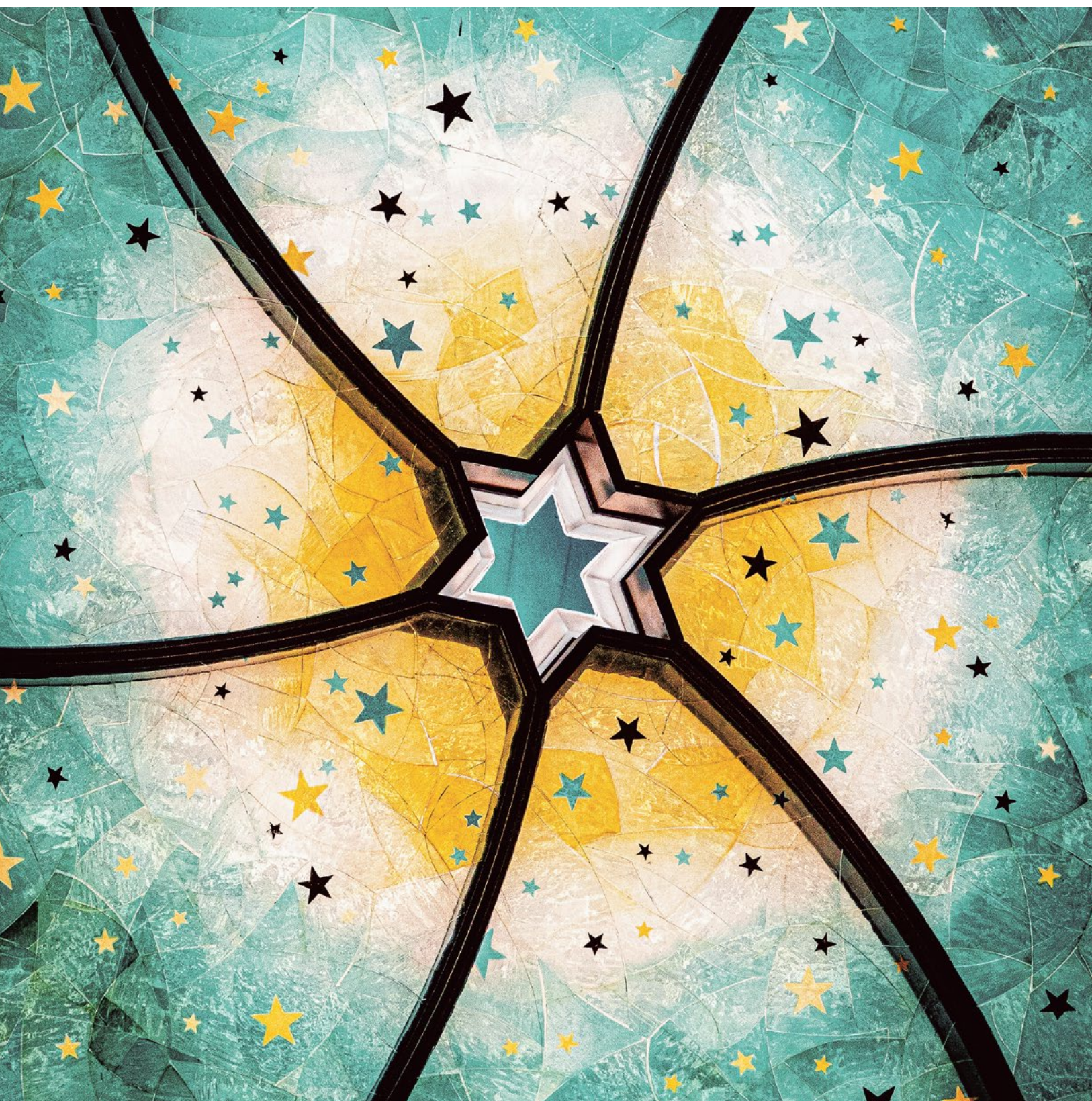
SRPANJ – KOLOVOZ – RUJAN 2023.

TAMUZ / AV / ELUL / TIŠRI 5783./5784.

TEMA BROJA:

ŽIDOV I FILANTROPIJA

SADRŽAJ

- 4 UVODNIK
- 5 PREDSEDNICI MILANOVIĆ
I PIRC MUSAR ODALI POČAST
ŽRTVAMA LOGORA KAMPOR
NA RABU
- 7 SPOMEN NA ŽIDOVSKO GROBLJE
U BROD MORAVICAMA
- 7 KAMEN SPOTICANJA
ZA DAVIDA LÖWYA
U KOPRIVNICI
- 8 PORTUGALSKI PROFESORI
POSJETILI ŠOA AKADEMIJU
I ŽIDOVSKU OPĆINU ZAGREB
- 9 IZRAELSKI KNJIŽEVNICI
NA 11. FESTIVALU SVJETSKE
KNJIŽEVNOSTI U ZAGREBU
- 11 “MESAROVA KĆI”
— NEZABORAVNI SVIJET
ŠTETLA I CARKE RUSIJE
19. STOLJEĆA
- 15 CHAIM POTOK:
“ZOVEM SE ASHER LEV”
- 16 “NEZASITNA MOLEKULA” ILI
KAKO SAMO JEDAN KEMIJSKI
SPOJ U MOZGU POTIČE LJUBAV,
SEKS I KREATIVNOST
- 17 CEDAKA
— LJUBAV ZA DRUGOGA
KAO PRAVDA
- 23 ZAGREBAČKI ŽIDOVCI
— FILANTROPI
- 25 SCHEYEROVI ZLATNICI
- 27 JOINT
— NAJVEĆA ŽIDOVSKA
HUMANITARNA ORGANIZACIJA
NA SVIJETU
- 29 CEDAKA IZBAVLJA OD SMRTI
- 31 AMERIČKI ŽIDOVSKI
FILANTROPI I IZGRADNJA
IZRAELA
- 33 MAYER LEHMAN I ŽIDOVSKA
TRADICIJA DOBROČINSTVA
- 35 JULIUS ROSENWALD,
ŽIDOV KOJI JE STVORIO VIŠE
OD PET TISUĆA ŠKOLA
ZA AFRO-AMERIČKU DJECU
- 37 ZLATNA ERA JACOBA SCHIFFA
U NEW YORKU
- 39 LILY I EDMOND SAFRA
— ŽIVOT POSVEĆEN
DOBROČINSTVU
- 41 ZAKLADA OBITELJI
RUDERMAN I BORBA
ZA OSOBE S INVALIDITETOM
- 42 LA COLONIE SCOLARIE:
KAKO SU FRANCUSKI
AKTIVISTI SPASILI
ŽIDOVSKU DJECU
- 44 STEVEN COHEN
— MILIJARDER, FILANTROP,
LJUBITELJ SPORTA
I UMJETNOSTI
- 45 DAVID ALBAHARI
— ZATOČENIK (PISANE) RIJEČI
- 49 DUG
- 52 J. ROBERT OPPENHEIMER
— RAZARANJEM OVOG SVIJETA
TEK POČINJEM
- 54 RATNI PAPA PIO XII. JE VEĆ
1942. ZNAO ZA HOLOKAUST
- 55 IN MEMORIAM
BRANKO GAVRIN
- 56 IN MEMORIAM
RUTH BETLHEIM
- 58 IN MEMORIAM
RUTH DAJČ

U REALIZACIJI OVOG BROJA SVOJIM SU PRILOZIMA SUDJELOVALI:

ANDREA CVETKOVIĆ, LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ, MAŠA TAUŠAN, MILIVOJ DRETAR, IVO MIŠUR, JAROSLAV PECNIK, ZRINKA PALADINO, IVAN SILOBRČIĆ,
TIHANA ŠKRINJARIĆ-GAVRIN, GORDANA LEROTIĆ

TODA RABA!

UVODNIK

Drage čitateljice i čitatelji,

u ovom trenutku u godini, u vremenu velikih židovskih blagdana kada ulazimo u novu godinu i kada obilježavamo Jom Kipur, dan pomirenja, tema novog Ha-Kola sama se od sebe nametnula. Jer Roš Hašana i Jom Kipur trebali bi sve nas potaknuti da budemo bolji, prema sebi i prema drugima. Cedaka, briga za drugoga, pomoć nekome tko je pored nas i kome je pomoć potrebna, jedna je od možda i najljepših ideja judaizma. I zato su, kroz povijest i sve do danas, Židovi uvijek nesebično davali onima kojima je to bilo potrebno, Židovima i nežidovima.

Rabin Luciano Moše Prelević piše upravo o cedaki i svemu onome što bi Židovi trebali raditi kako bi poboljšali svijet. Maša Taušan podsjeća na neke od velikih zagrebačkih židovskih filantropa, čija su dobročinstva utjecala na grad Zagreb kakvog ga danas poznajemo. A one čija imena spominjemo samo su jedan dio zagrebačke i hrvatske židovske zajednice koji je to činio. U tradiciji židovskoj dobročinstva, američki filantropi uvelike su utjecali na razvoj Države Izrael a

Joint je uvijek bio spreman pomoći tamo gdje je pomoć bila najpotrebnija. Židovi koji su tijekom života uspjeli steći veliko bogatstvu nikada nisu zaboravljali na one koji nisu bili takve sreće. U ovom Ha-Kolu donosimo priče o nekim od tih Židova dobročinitelja. Jer dobra djela ne smiju biti zaboravljena.

Početak rujna u Zagrebu je održan još jedan Festival svjetske književnosti, na kojem su, između ostalih, sudjelovali i izraelski književnici David Grossman, Yaniv Iczkovits i Hila Blum. Nova izraelska književna zvijezda Yaniv Iczkovits u razgovoru za Ha-Kol otkrio je najomiljenije likove i dijelove svog predivnog romana “Mesarova kći” a ja sam sigurna da će i Iczkovits uskoro u Hrvatskoj imati onaj status kojeg već zaslužio ima veliki David Grossman. U ovom broju donosimo još nekoliko prijedloga za čitanje u dugim jesenskim danima, a u tim prijedlozima ima za svakoga ponešto: od romana do publicistike.

Uredništvo Ha-Kola posebno se zahvaljuje gospođi Zrinki Paladino koja je (kako je kazala “sa zadovoljstvom”) pristala da se

u našem časopisu objavi njezin tekst “Dug”. Pročitajte ga, obavezno.

Ovoga ljeta hit u filmskom svijetu bila su dva filma koja imaju svoje poveznice sa židovstvom: filmovi “Barbie” i “Oppenheimer”. O izumiteljici lutke Barbie već smo pisali, a u ovom broju još jednom podsjećamo na oca atomske bombe — J. Roberta Oppenheimera.

U posljednje vrijeme na kraju svakog Ha-Kola opraštamo se od nekih posebnih ljudi. U ovom broju o Davidu Albahariju piše Jaroslav Pecnik, Tihana Škrinjarić-Gavrini piše o svomu suprugu Branku Gavrinu, sjećamo se Ruth Betlheim i Ruth Dajč.

A kada je broj već bio završen do mene je stigla još jedna tužna vijest: u Zagrebu je preminula gospođa Ljerka Auferber. Njezin duh, osmijeh, optimizam i nevjerojatna vitalnost ostat će i dalje s nama kao vječita inspiracija.

*Do nekog sljedećeg puta
Nataša Barac*

PREDSJEDNICI MILANOVIĆ I PIRC MUSAR ODALI POČAST ŽRTVAMA LOGORA KAMPOR NA RABU

PRIPREMILA: NATAŠA BARAC

Predsjednici Hrvatske i Slovenije Zoran Milanović i Nataša Pirc Musar, zajedno s preživjelim internircima i članovima obitelji interniraca, odali su u rujnu na Rabu počast žrtvama talijanskog fašističkog logora Kampo s pozivom da se svi trebaju suočiti sa svojom prošlošću, kakva god ona bila i da se moramo boriti da zlo u čovjeku ne prevlada.

Obilježavajući 80. godišnjicu oslobađanja zatočenika logora Kampo na Rabu predsjednici dviju država položili su zajednički vijenac za žrtve logora, koji je bio jedan od najzloglasnijih talijanskih fašističkih logora u Drugom svjetskom ratu.

Milanović je upozorio na najveću važnost kontrole zla u čovjeku.

“Snaga kontrole i samokontrole da ne dopusti da prevlada to zlo koje postoji u svakom čovjeku, to je zapravo jedini zadatak s kojima se ljudska zajednica i moderna politika u svojoj biti jedino i nose — kontrola zla u čovjeku. Sve drugo je dekoracija”, rekao je te se upitao tko su bili ti talijanski oficiri, školovani vojnici Kraljevine Italije, o čemu su razmišljali, što se događalo u njihovim glavama i sr-

PREDSJEDNICI HRVATSKE I SLOVENIJE U ODALI
POČAST ŽRTVAMA LOGORA KAMPOR

cima kada su gledali kako im ljudi umiru pred očima i na tako nešto ostajali nijemi.

Logor u Kampo postao je logor smrti u trenutku kada su ljudi počeli nekontrolirano umirati, žene i djeca, i to je ta banalnost zla, onih koji su to gledali, rekao je hrvatski predsjednik uporabivši pojam Hanne Arendt.

U logoru Kampo u kasnijoj fazi došli su i Židovi te kao i Slovenci bili tretirani kao stvari jer su, među ostalim, svoje ljudsko ostvarenje tražili kroz pripadnost naciji, slovenskoj ili hrvatskoj, rekao je.

Ta strašna godina dana logora nije završila oslobođenjem nego kapitulacijom Italije i ovo mjesto je podsjetnik na

banalnost ljudskog zla, stalnog prisutnog, koja vreba, poručio je Milanović.

“Petnaest tisuća ljudi koji su ovdje prošli je dovoljno puno, ali i dovoljno malo da nas na to podsjeti,” rekao je.

Predsjednica Slovenije Nataša Pirc Musar kazala je da je za našu budućnost jako važno da se ne zaborave stradanja naših predaka, ali prije svega povijesne činjenice i svjedočanstva o prošlim događajima i okrutnim djelima fašizma i nacizma.

“Svi se moramo suočiti sa svojom poviješću — slavnom ili neslavnom. Ne možemo to promijeniti. Slavne dane i velike ljude možemo slaviti, neslavna djela i zločine protiv čovječnosti moramo iz dana u dan žaliti i osuđivati da ih nikada ne zaboravimo,” kazala je.

Predsjednica Slovenije još je istaknula da je “naša dužnost da pozitivne vrednote

prenosimo na mlade” te kazala da joj je drago što je Slovenija, zajedno s Hrvatskom, pristupila obnovi spomen parka i vojnog groblja Kampor, čime su obje zemlje dokazale da su svjesne koliko su ti događaji iz zajedničke povijesti bili bolni i štetni.

Koncentracijski logor Kampor na Rabu otvorila je talijanska fašistička vlast 2. srpnja 1942. godine te je u logor je deportirala stanovništvo s okupiranih i anektiranih područja Hrvatske i Slovenije. U četrnaest i pol mjeseci, koliko je logor djelovao, kroz njega je prošlo oko 15.000 logoraša, uključujući oko 1.200 malodobne djece, uglavnom Hrvata iz Gorskog Kotara, Slovenaca i Židova. Prema dostupnim podacima, od izgladnjivanja i nehumanih uvjeta smještaja u logoru

je umrlo oko 4.500 ljudi, od kojih je do sada identificirano samo 1.490 jer su veći dio logorskih knjiga i dokumenata fašisti uništili.

Logor je raspušten u rujnu 1943. godine nakon kapitulacije fašističke Italije.

Spomen park za žrtve logora u Kamporu izgrađen je 1953. godine prema projektu slovenskog arhitekta Edvarda Ravnikara.

SPOMEN NA ŽIDOVSKO GROBLJE U BROD MORAVICAMA

Etno udruga Turanj iz Brod Moravica sustavno se bavi očuvanjem kulturno-povijesne baštine brodmoravičkog kraja te su u rujnu inicirali postavljanje spomenika na dijelu brodmoravičkog groblja na kojem su do Drugog svjetskog rata pokapani Židovi. Po sjećanju starijih žitelja ovoga kraja, na ovom mjestu nalazilo se desetak židovskih grobova. Kako o tim

grobovima nije vođena briga, tijekom godina nadgrobni spomenici su propali i nisu sačuvani.

Inicijativu Etno udruge podržali su i Židovska općina Rijeka i Primorsko-goranska županija te su zajedničkom akcijom postavili spomenik na sjećanje svim pokojnicima koji počinjavaju na tom dijelu groblja. Na otkrivanju spomenika, uz

mnogobrojne mještane, bili su i Ranko Špiگل, predsjednik Židovske općine Rijeka, Hadas Dolev, zamjenica veleposlanika Države Izrael u RH Petar Mamula, zamjenik župana Primorsko-goranske županije i Dražen Brajdić, predsjednik Etno udruge Turanj.

KAMEN SPOTICANJA ZA DAVIDA LÖWYA U KOPRIVNICI

PIŠE: J. C.

Kamen spoticanja položen je u srpnju u Koprivnici u spomen na koprivničkog poduzetnika Davida Löwya koji je stradao zajedno s ostalih 354 Židova u koprivničkoj "Kristolnoj noći" 1941. godine.

Kamen spoticanja položen je na Trgu bana Josipa Jelačića u organizaciji Grada Koprivnice, Centra za promicanje tolerancije i očuvanje sjećanja na Holokaust, Židovske općine Koprivnica i Muzeja grada Koprivnice.

David Löwy stradao je zajedno s ostalih 354 Židova, uključujući 51 dijete, u koprivničkoj “Kristalnoj noći” s 22. na 23. srpnja 1941. godine, kada je odveden u logor Danicu, prvi koncentracijski logor u tzv. NDH, a potom u Jasenovac gdje je ubijen 15. listopada 1941. godine.

David Löwy rođen je 1872. godine u Koprivnici gdje je 1908. u centru podigao stambeno-poslovnu jednodomnicu u kojoj je imao trgovinu staklom, porculanom, tehničkom

robom i prvim radio aparatima, a dvadesetih godina 20. stoljeća bio je gradski vijećnik i kandidat za gradonačelnika Koprivnice.

Otac je arhitekta Slavka, autora prvog zagrebačkog nebodera “Zgrade Radovan” 1934. godine, na uglu Masarykove i Gundulićeve ulice. Njegova supruga Jelka bila je zatočenica ustaškog ženskog logora u Gornjoj Rijeci odakle se spasila 1942. godine, a sin se uspio spasio jer je bio u mješovitom braku.

Zamjenica gradonačelnika Ksenija Ostriž istaknula je da Grad Koprivnica kroz svoj sustav pokušava sadašnjim i novim generacijama ukazati na ispravnu verziju povijesti. Na svečanosti su bili i predsjednica Židovske općine Koprivnica Sanja Švarc Janjanin, glavni rabin Republike Hrvatske Luciano Moše Prelević, te glavni tajnik Židovske općine Zagreb Zoran Ferber.

PORTUGALSKI PROFESORI POSJETILI ŠOA AKADEMIJU I ŽIDOVSKU OPĆINU ZAGREB

PIŠE: ANDREA CVETKOVIĆ

U okviru Šoa Akademije u kolovozu je Židovsku općinu Zagreb posjetilo devet profesora iz Portugala. Profesori su dio skupine koja se bavi podučavanjem ostalih nastavnika i profesora o Holokaustu u Portugalu. Kako kažu: “Naš zadatak je da sačuvamo sjećanje na Šou.”

Portugalski profesori kada god mogu idu na studijsko putovanje izvan Portugala na kojem običu jednu od zemalja stradalih u Holokaustu, odnosno zemlju čiji su sugrađani bili žrtve Holokausta. Susreću se s ljudima iz zajednice, obilaze mjesta stradanja i uče i/ili proširuju već stečeno znanje o konkretnom području u vrijeme Holokausta, kako bi što bolje mogli nastaviti sa svojim programom edukacije u Portugalu.

Ove godine su posjetili Hrvatsku a tijekom boravka u Zagrebu, u Židovskoj općini Zagreb dočekali su ih Sanja Zoričić-Tabaković, voditeljica Šoa Akademije, zatim naši redovni profesori Šoa Akademije Hrvoje Klasić i Tvrtko Jakovina, kao i Saša Cvetković, potpredsjednik ŽOZ-a, s kojima su razgovarali o Holokaustu u Hrvatskoj, povijesti Hrvatske, političkoj situaciji ali i obrazovnom sustavu i prednostima i manama, razlikama između Portugala i Hrvatske u okviru obrazovnih sustava tih zemalja.

Kroz Židovsku općinu Zagreb sproveo ih je Saša Cvetković, koji im je nakon uvodnog razgovora i diskusije ispričao i o povijesti Židova, posebice u Zagrebu a govorilo se i o tradiciji zagrebačkih Židova.

Nakon vrlo ugodnog prijepodneva punog interesantnih priča i razmjena iskustava i činjenica Željimir Brala, profesor portugalskog jezika i bivši veleposlanik Republike Hrvatske u Brazilu i Portugalu, i Andrea Cvetković proveli su goste iz Portugala kroz Zagreb, gdje su im uz nezaobilazni turistički dio, pokazali i židovski Zagreb čime se predstava o židovskom Zagrebu, nakon razgovora u Židovskoj općini Zagreb, zaokružila.

Posjet je prošao iznimno dobro, a time je otvorena i daljnja suradnja. Nadamo se i veselimo novim ovakvim susretima koje možemo iskoristiti za razmjenu iskustava, novih saznanja i uspostavljanje suradnje koja je nam je danas u borbi za obrazovanje o Holokaustu i tek kako potrebna.

IZRAELSKI KNJIŽEVNICI NA 11. FESTIVALU SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI U ZAGREBU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Zagrebačku književnu publiku početkom rujna dočekala je prava poslastica — još jedan Festival svjetske književnosti koji početkom jeseni već tradicionalno organizira izdavačka kuća Fraktura.

Ove godine u Zagreb je stiglo i jako književno “izaslanstvo” iz Izraela — pisci David Grossman, Yaniv Iczkovits i Hila Blum. Zagrebačka publika dočekala ih je s oduševljenjem a karte za susrete s književnicima bile su rasprodane.

DAVID GROSSMAN

Za razliku od novih izraelskih autora Yaniva Iczkovitsa i Hile Blum koji su prvi puta prevedeni na hrvatski jezik, Davida Grossmana možda i ne treba posebno predstavljati. O Grossmanu i njegovim romanima već smo puno puta pisali u Ha-Kolu, ali ovaj izuzetni autor i čovjek zaslužuje da mu se uvijek iznova vraćamo.

David Grossman u Zagrebu je predstavio prijevod svog romana “Osmijeh kozleta” (izdavač Fraktura, prijevod s hebrejskog Andrea Weiss Sadeh). Ovaj roman napisan je 1983. godine iz perspektive četiriju glavnih likova od kojih svaki skriva mračnu tajnu, a govori o međuljudskim odnosima i kompleksnome vremenu u Izraelu nakon Šestodnevnog rata 1967. godine. Grossman čitatelje uvodi u

HRVOJE KLASIĆ I DAVID GROSSMAN

“emocionalni bezdan u kojem se glavni likovi usred izraelsko-palestinskog sukoba pokušavaju izboriti za normalan život”.

O književnosti, životu i politici na tribini “Razotkrivanje” u sklopu Festivala svjetske književnosti, s Davidom Grossmanu razgovarao je povjesničar Hrvoje Klasić.

“Kao dijete bio sam ponosan na našu pobjedu u Šestodnevnome ratu. Moj roman (“Osmijeh kozleta”) prvi je napisan na hebrejskom nakon okupacije. I nije ih puno nastalo nakon toga na tu temu. Bolno je Izraelcima priznati da smo počinili tolike zločine”, rekao je Grossman te dodao:

“O sebi smo nakon Drugog svjetskoga rata razmišljali kao o bespomoćnom narodu. Nakon toga smo na neki način postali svjesni i ovisni o tome da budemo nadmoćni... Sve to dogodilo bez našega znanja — to smo osjećali, ali nismo si htjeli priznati.”

“Dug je put pred nama dok ne nađemo načina da postanemo ono što smo trebali biti 1948. godine, dom Židovima, u kojemu se osjećamo zaštićeno i koje poznajemo i da smo dovoljno jaki da možemo prihvatiti druge narode. Iskreno, ne vidim kako ćemo to postići”, rekao je izraelski autor.

David Grossman govorio je i o svojoj književnosti, romanu “Leksikon intimne

gramatike” (koji je prošle godine preveden na hrvatski), pričama koje piše za djecu (“Moram educirati moju buduću publiku”) te svom pogledu na svijet.

Jedino pitanje koje je zbunilo velikog književnika bilo je ono će učiniti kada (kada, a ne ako, kako je istaknuo Hrvoje Klasić) jednoga dana dobije Nobelovu nagradu za književnost i pratećih milijun dolara.

“Što čovjek radi s milijun dolara? Nikada nisam o tome razmišljao”, rekao je. Nadamo se da će David Grossman jednoga dana morati razmišljati upravo o tome.

HILA BLUM

Urednica, dramatičarka i pjesnikinja Monika Herceg “razotkrivala” je na tribini u ZKM-u zagrebačkoj publici izraelsku književnicu Hilu Blum.

Njezin drugi roman “Kako voljeti svoju kćer”, koji je postao bestseller u Izraelu i zemljama u kojima je preveden, nedavno je objavljen u hrvatskome prijevodu Andree Weiss Sadeh u izdanju Fraktura. Prije nekoliko brojeva predstavljen je i u Ha-Kolu.

“Glavna motivacija za pisanje mi je ono što junaci podrazumijevaju pod riječju ljubav... Ako moram birati hoću li popuniti rupe ili to ostaviti čitatelju, radije ću učiniti potonje. Neću duboko psihološki karakterizirati likove niti donositi moralni sud, već ću to ostaviti kao lakmus papir za čitatelja i iz toga dobiti vrlo različite dojmove”, kazala je Hila Blum.

Hila Blum dugo je pisala svoj drugi roman “Kako voljeti svoju kćer”, gotovo devet godina, a za njega je dobila i uglednu izraelsku književnu nagradu “Saphir”. Prvi roman Hile Blum “Posjeta” objavljen je 2011. godine i nadamo se da će uskoro doživjeti i svoj hrvatski prijevod.

YANIV ICZKOVITS

Na “Dvostrukom portetu” u okviru Festivala svjetske književnosti novinarka i glavna urednica Petrinih knjiga Gea Vla-

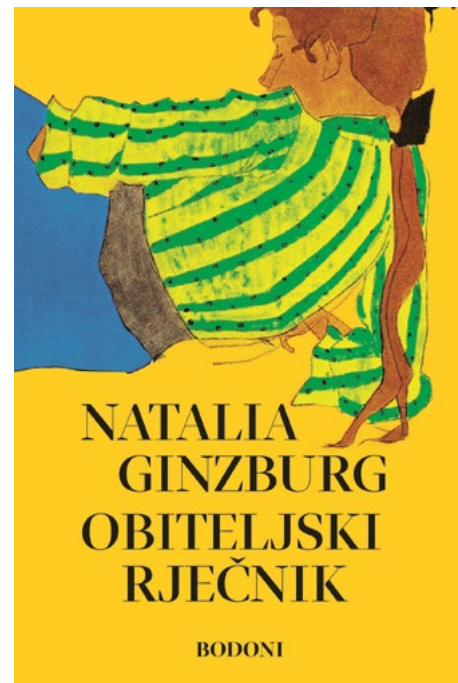
hović u ZKM-u je razgovarala s Yanivom Iczkovitsem i Damiirom Karakašem te njihov osebujan rad predstavila javnosti. U zanimljivom dvostrukom razgovoru, publika je mogla bolje upoznati ova dva po mnogu čemu slična ali i različita autora. Yaniva Iczkovitsa iznenadile su i obožavateljice njegova romana “Mesarova kći” iz čak dva čitateljska kluba.

Yaniva Iczkovitsa i njegov čudesan svijet carske Rusije i židovskih štetla predstavljamo u divnom razgovoru za Ha-Kol.

IVO GOLDSTEIN: “POVIJESNI REVIZIONIZAM I NEUSTAŠTVO 1989. – 2022.”

Izdavačka kuća Fraktura u rujnu je objavila i novu knjigu Ive Goldsteina “Povijesni revizionizam i neoustaštvo 1989. – 2022.”. Ova knjiga je završni dio svojevrsne trilogije o zločinima djela i zločinima riječi koju čine knjige “Jasenovac” i “Antisemitizam u Hrvatskoj”.

Za ovu knjigu, Goldstein je temeljito proučio uratke povijesnih revizionista u Hrvatskoj i Srbiji u posljednja četiri desetljeća.

NATALIA GINZBURG: “OBITELJSKI RJEČNIK”

Natalia Ginzburg jedna je od velikih europskih autorica i kritičari je svrstavaju uz red najvećih: Simone de Beauvoir i Annie Ernaux, koje su, svaka na svoj način, obilježile žanr autobiografije. U “Obiteljskom rječniku” (izdavač Biondi, prijevod s talijanskog Ana Badurina) Natalia Ginzburg pokazuje kako pisac može govoriti o sebi “pretvarajući privatno u političko, bez angažiranja, gotovo isključivo poetski esencijalno”. A ta privatna sfera u slučaju Natalie Ginzburg ni u kom slučaju nije jednostavna i lagana: njezin se život sastojao od fašizma i progona, te nakon rata pokušaja da se krene iznova. Natalia Ginzburg porijeklom je iz ugledne intelektualne židovske obitelji Levi i jedna je od najvažnijih talijanskih književnica, prevoditeljica i intelektualki 20. stoljeća.

“MESAROVA KĆI”

— NEZABORAVNI SVIJET ŠTETLA I CARSKE RUSIJE 19. STOLJEĆA

PIŠE: NATAŠA BARAC

U novom svijetu koji se stvara tko će prekriti ceste slamom da jedna nadarena spisateljica može pisati u miru, pita se Piotr Novak, jedan od nezaboravnih likova romana “Mesarova kći”, izraelskog pisca Yaniva Iczkovitsa. Kada čitatelj uzme u ruke ovaj roman, ne može ni zamisliti kakvo ga putovanje očekuje. Put u živo, nestalo kazalište štetla i carske Rusije 19. stoljeća, a temelje tog carstva poljuljat će jedna bračna svađa iz štetla. Likovi koji se pojavljuju o ovom višeslojnom, ocharavajućem romanu punom crnog humora, postaju tako stvarni da će vam se učiniti kao da ih stvarno poznajete. A možda je to točno, možda su likovi čudesnog svijeta Yaniva Iczkovitsa negdje oko nas.

Yaniv Iczkovits u razgovoru za Ha-Kol, prilikom gostovanja na Festivalu svjetske književnosti u Zagrebu (gdje su ga oduševljeno dočekale obožavateljice), objašnjava kako je došao na ideju o pisanju ovog romana.

Pisanje tako kompleksnog romana kao što je “Mesarova kći” zahtijeva puno mašte,

DAMIR KARAKAŠ, GEA VLAHOVIĆ I YANIV ICZKOVITS

znanja i istraživanja. Kako ste pronašli inspiraciju za ovaj fascinantan i šarman-tan roman?

Kao prvo, hvala na ovim toplim riječima. Kako što ste vjerojatno shvatili, ja volim 19. stoljeće. Volim pisce 19. stoljeća, povijest, filozofiju, kulturu itd. I tako sam počeo iz zabave čitati židovske novine 19. stoljeća. Zanimalo me da iz različitih izvora otkrijem izvore inspiracija tadašnjih pisaca. Dakle, ako ste Tolstoj

ili Shalom Aleichem i ako ujutro uz šalicu kave ili čaja čitate novine, što ćete saznati o svijetu oko vas? Tako sam naletio na oglas u listu HAMAGID¹ s kojim sam odlučio započeti knjigu: krik očajne žene koja moli da joj njezina zajednica pomogne da pronađe svog supruga. U tom trenutku sam znao temu knjige. Znao sam da ću pisati o ženi koja ne želi prihvatiti nestanak svog supruga. A kada sam počeo istraživati, otkrio sam da su židovski supruzi prilično često

odjednom nestajali. Veliki broj supruga napuštao je svoje žene zbog različitih vrsta avantura: neki su otišli u Ameriku, neki su se priključili Bundu, neki su željeli steći liberalno obrazovanje, oni ljudi su odlazili u Palestinu. Bio je to vrlo uzbudljivo razdoblje za židovski narod, kada su ljudi počeli gledati što se nalazi izvan granica štetla. Ali tko je platio cijenu? Žene naravno. Za nas danas to se čini vrlo čudnim i primitivnim. Ali istina je da se židovske žene ne mogu razvesti od svojih supruga sve dok im ti muškarci (koji su nestali) ne daju svoj pristanak. Tako dobivate klasični scenarij Kvae 22 i veliki broj očajnih žena.

Kroz roman čitatelje vodi narator, koji povremeno daje povijesni kontekst priče, ali i svoje misli i opaske, ili jednostavno izriče rečenice koji potiču čitatelje da razmišlja o nekim važnim pitanjima. Progovarate li Vi kao autor na taj način kroz naratora i jeste li tako i Vi dio galaksije posebnih likova u ovome romanu?

Bilo je puno onih koji su mi govorili da je ta tehnika korištenja glasa naratora jako staromodna. Da to više danas nitko ne koristi. I zbog toga sam sve više i više želio upravo to. Ne znam jesam li to ja, jer jednom kada je narator postao lik romana, on je dobio svoj vlastiti život. Ali to je drugi način da se proizvede ironija, humor i dubina, što ja iznimno poštujem.

Imaju li Vaši likovi svoj vlastiti život? Ovo pitanje nisam postavila slučajno, već stoga što se likovi u romanu jako mijenjaju kako radnja odmiče i gotovo nitko od likova nije onakav kakav nam se činio na prvi pogled. Posebno veliku promjenu možemo vidjeti u posebnom liku i jednom od mojih omiljenih, Piotru Novaku.

Mislím da likovi moraju imati svoj vlastiti život i moj način da to postignem je taj da likove temeljim s jedne strane na stvarnim pričama a također da pustim mojoj

mašti da se udalji od tih stvarnih priča i da se razviju na neočekivane načine.

Neobično je da pitate za Novaka, jer za mene, on je lik koji je jednako važan kao i Fanny. Mislím da za to ima više razloga. Prvo, iz osobne perspektive, mislím da se način na koji on shvaća da je njegovo služba u tajnoj policiji sramotna, posebice nakon što je služio kao pukovnik u konjici, može poistovjetiti s mojim osobnim osjećajem koji sam imao kada sam služio kao vojni časnik. Želio sam služiti u elitnoj jedinici zbog određenog osjećaja odanosti i zbog snažne vjere u nacionalni etos i mit. Ali stvarna svakodnevna rutina s civilnim stanovništvom bila je vrlo daleko od onoga što sam zamišljao. Drugo, budući da sam veliki obožavatelj književnosti 19. stoljeća i na jidišu i na ruskom, uvijek sam osjećao da je način na koji su ruski pisci opisivali Židove bio pun predrasuda a da su to isto radili i pisci na jidišu kada su opisivali nežidove. I zato sam želio stvoriti ruski lik, zapovjednika, nekoga s kim će se čitatelj stvarno moći poistovjetiti, nekog tko će doživjeti dramatičnu promjenu u svom stereotipskom doživljavanju Židova.

I tako Novak doživljava unutrašnji Tikun, puno bogatije razumijevanje svog života i tako postaje moralno inferiorniji, te će, bez da odajem dijelove radnje, također shvatiti da ima priliku za Tikun-Olam². Treće, mislím da toliko volim književnost jer nam na kraju govori da je sve osobno. Baš sve. Govorimo o idejama, ideologijama, politici i potrebi. Ali Kafka je napisao u svom "Procesu": "Ne moramo vjerovati da je sve istina, moramo samo vjerovati da je to potrebno". Dakle dok vam ljudi govore da je nešto potrebno, književnost vam govori da tražite osobno, osobnu razinu. Zbog toga volim Piotra Novaka. On ne može vjerovati da je obična svađa između muža i žene u malom židovskom štetlu mogla uzburkati čitavo carstvo. Ali je. Uvijek tražimo velika objašnjenja ali istina je da povijest stvaraju ljudska bića.

Kako biste opisali roman "Mesarova kći"? Je li to obiteljski roman, detektivska priča, povijesni roman ili roman o različitim vrstama ljubavi?

Jednom sam bio na predstavljanju knjige kada su se ljudi počeli svađati oko toga je li

YANIV ICZKOVITS I DAVID GROSSMAN

“Mesarova kći” povijesni roman, antivojni roman ili detektivski roman. Na moje veliko iznenađenje, složio sam se sa svima njima. Svi su dali uvjerljive argumente.

Znam da danas u prozi vrijedi pravilo minimalizma i da je “manje-više”, ali knjige kojima se ja uvijek vraćam su Cervantes i Morante i Tolstoj i Shalom Aleichem — oni nisu bili tako škrti na riječima i karakterima i žanrovima. Mislim da je ono što me najviše zanima kao pisaca i kao čitatelja zaigranost. Svakoga dana dok sam pisao “Mesarovu kći” osjećao sam se kao da dolazim na tulum, na karneval i nadam se da se tako osjećaju i čitatelji.

U teškom svijetu punom borbe za preživljavanjem Vaši likovi ipak imaju vremena za različite vrste ljubavi (ljubav među braćom, prijateljica, majkom i djecom). Posebno mi je bila dirljiva “ljubav”, ako ju tako možemo nazvati — između kantora Šlemla i Olge. Pokazuju li ta ljubav — ili sanjarenje Adamskog o Adi i normalnom životu — da svima nama treba netko naš, da ne budemo sami? Ili da je ljubav uvijek oko nas i uvijek moguća?

Stanley Cavel je, slijedeći Wittgensteinovu filozofiju, napisao vrlo lijepi odlomak koji govori o odnosu između učenja riječi ili učenja jezika i emocija. Napisao je: “Kada kažete ‘Volim moju ljubav’ dijete uči značenje riječi ‘ljubav’ i uči što je ljubav. To (ono što radite) će biti ljubav u djetetovom svijetu; i ako je pomiješana s ljutnjom i zastrašivanjem onda će ljubav značiti mješavinu ljutnje i zastrašivanja ... Naravno odrastanjem dijete će naučiti i druge stvari o tim konceptima i ‘stvari-ma’. Oni će postepeno rasti kao što raste i djetetov svijet. Ali sve što ona ili on znaju o njima je ono što su naučili, i sve što su naučili će biti dio onoga što oni jesu. I kako će izgledati dan kada osoba ‘shvati’ o onome što je ‘vjerovala’ da su ljubav, povjerenje i autoritet? I kako će prestati

YANIV ICZKOVITS

u to vjerovati? Ono što učimo nije samo ono što smo proučavali; a ono što su nas učili nije samo ono što smo namjeravali ili trebali učiti. Ono što imamo u našim sjećanjima nije samo ono što smo zapamtili.” Jako volim taj odlomak jer govori nešto stvarno duboko o našim životima s riječima i emocijama. Učimo o ljubavi, učimo kako voljeti i razvijamo određenu percepciju o tome što je ljubav. Ali mi razvijamo i slijedimo različite vrste ljubavi i vidimo “našu” ljubav u drugačijoj perspektivi i može se dogoditi da će sve ono što smo mislili pod riječju “ljubav” (prema ženi, prijatelju, zemlji) pojaviti u drugačijem svjetlu. Tako da da, kantorova ljubav prema Olgi je prava, čak i ako je ona...to što je. Ne želim to ovdje reći, ali to je jedan od mojih omiljenih dijelova knjige.

U plejadi tih običnih ljudi, koji su sve samo ne obični, tko je Vaš omiljeni lik romana?

To se stalno mijenja. Mislim da mi je na početku naravno to bila Fanny i tijekom puta otkrio sam puno toga o njoj. Onda je

došao Žižek. Bio sam zapanjen kada sam otkrio da su djeca bila otimana iz svojih kreveta i slana u vojne logore. Žižek je bio otet kao dijete i morao je odslužiti četrdeset godina u ruskoj vojsci i kada se vratio nitko ga više nije dočekao, jer više nije bio Židov. Ali umjesto da je napustio svoj rodni grad i otišao negdje drugdje, on je ostao upravo tamo, na rijeci, na svom brodu, ne razgovarajući ni s kim, jednostavno kao podsjetnik svima. Jako mi se sviđa njegov lik jer podsjeća sve ljude u štetlu kako lako zaboravljamo, kako je fleksibilan ljudski um i kako se možemo prilagoditi svakoj stvarnosti pa čak i dati racionalna objašnjenja. Dakle, on je tu da sve podsjeti da on postoji i da želi napraviti Tikun (ispraviti stvari). A onda je tu Novak s kojim sam, kao sam rekao, osjećam vrlo povezano. Mislim da imamo puno sličnih dijelova naše biografije. Ali čak je i Fannijina svekrva, Rivka Keisman, postala jedan od mojih omiljenih likova i uvijek je lijepo pisati o nekom tko uživa patiti, tko se voli žaliti i prigovarati.

Dok sam čitala roman, imala sam čitavo vrijeme osjećaj da ima strukturu kazališnog komada ili čak kombinaciju različitih kazališnih stilova. Je li moj osjećaj točan?

Kazalište je za mene poput poezije — nešto što mislim da ne mogu dobro napisati, ali istinski uživam u čitanju ili promatranju. Tako da je odgovor da, pod utjecajem sam kazališta, zaigranosti glumaca na sceni, činjenice da to nije stvarno, a često nitko ni ne pokušava sakriti činjenicu da to nije stvarno — ponekad vidite ljude kako pomiču kutije ili mijenjaju scenu — ali to ne utječe na doživljaj da u njemu ima istine. Stoga mislim da je ono glavno što sam naučio iz kazališta to da realnost i istina nisu jedno te isto i to je nešto što pokušavam primijeniti u prozi.

Na kraju romana, baš kao i na kraju kazališnog komada, postoji katarza. Ne bih željela otkriti budućim čitateljima radnju, ali ostavljate li na kraju čitatelje s nadom?

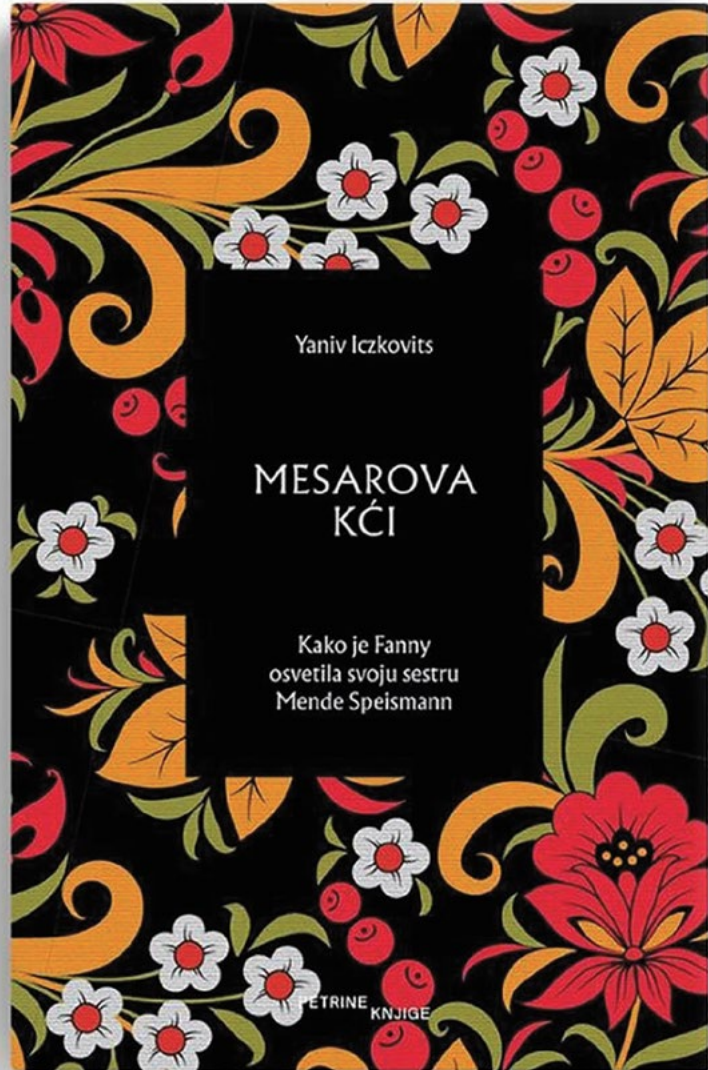
Da i ne. Kada sam razmišljao o tome kako da završim knjigu, shvatio sam da je vrlo čudno pisati o likovima iz 1894. godine, kada svi znamo što se dogodilo sa svim tim likovima 50 godina kasnije, 1944. godine (ako su ostali u štetlu). Tako da da, postoji nada, ali postoji i realnost. Nadam se da su nakon svega što su iskusili u knjizi, shvatili da dolazi opasnost i to brzo.

Sigurna sam da bi obožavatelji “Mesarove kćeri” voljeli čitati i nastavak. Postoji li šansa da se to dogodi?

Bit će te iznenađeni kada saznate da se neki od likova iz ove knjige pojavljuju i mojem novom romanu. Svratili su da se pozdrave, da nam ispričaju što im se dogodilo 50 godina kasnije i kako su se vratili svojim životima. Dobivam i ponude da knjigu preradim za televiziju. I ako to učinim, obećavam da će biti i nastavak.

1 Prve tjedne novine na hebrejskom jeziku

2 Jedna od obaveza Židova: Učiniti svijet boljim mjestom

Yaniv Iczkovits (rođen 1975.) nagrađivani je književnik i nekadašnji profesor filozofije na Sveučilištu u Tel Avivu. Godine 2012. bio je začetnik i prvi potpisnik “pisma ratnika” kojim su stotine izraelskih vojnika odbile boriti se na okupiranim

područjima i zbog toga je proveo mjesec dana u vojnom zatvoru. “Mesarova kći” njegov je treći roman, za koji je dobio niz nagrada. Živi s obitelji u Tel Avivu.

CHAIM POTOK: “ZOVEM SE ASHER LEV”

PIŠE: NATAŠA BARAC

Chaim Potok bio je jedan od najznačajnih židovsko-američkih romanopisaca i gotovo je nevjerojatno da do nedavno njegova djela nisu bila prevedena na hrvatski jezik. Njegov roman “Zovem se Asher Lev” (izdavač Edicije Božinović, prijevod s engleskog jezika Matija Janeš) u Americi je bio veliki hit a po romanu je snimljen i film.

Roman s elementima autobiografije o odrastanju židovskog ortodoksnog talentiranog dječaka Ashera Leva 50-tih godina 20. stoljeća u njujorškom Brooklynu objavljen je 1972. godine, a Chaim Potok u ovom romanu istražuje kompleksnu temu sukoba između religioznog i sekularnog u životima američkih ortodoksnih i hasidskih Židova.

Glavni lik ovog romana je Asher Lev, dječak nevjerojatnog slikarskog talenta koji unatoč svemu što ga spriječava da ostvari svoju karijeru u slikarstvu ne može zatomiti svoju strast za crtanjem. Obitelj Lev imala je druge planove za Ashera ali dok njegova majka Rivka pokušava prihvatiti put kojim je krenuo njezin sin jedinac, otac Aryeh se s time ne može pomiriti. U svijetu ortodoksnih Židova nema mjesta za zapadnjačku umjetnost a Asher će, proučavajući velikane slikarstva i učeći likovne tehnike, usvojiti kršćansku simboliku pa čak i crtati ženske aktove, što predstavlja dvostruku blasfemiju za židovstvo.

Hoće li Asher uspjeti pomiriti ta dva sukobljena svijeta a pri tome sačuvati svoju

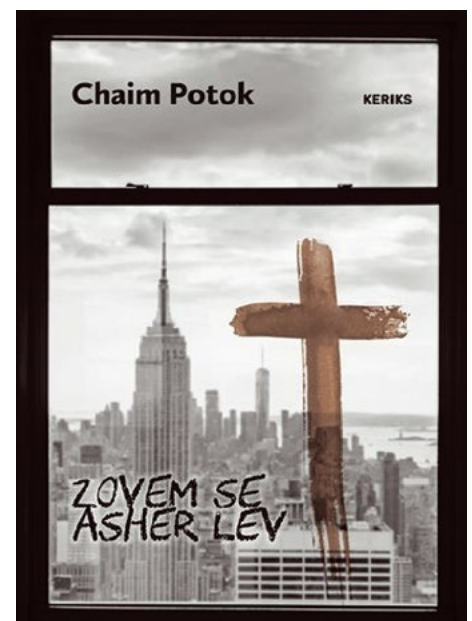
vjeru koja mu je važna? Chaim Potok u ovom romanu govori i o sebi, jer i on se morao izboriti da ostvari svoj književni talent u svijetu koji je za njega imao točno određeni i utabani put. U dirljivim opisima djetinjstva jednog dječaka koji se često osjeća osamljeno i neshvaćeno, Chaim Potok svojim čitateljima otvara vrata svijeta koji je često zatvoren a pripadnici ortodoksne židovske zajednice suočavaju se s vlastitim propitkivanjima svojih vrijednosti i stavova. Veliki talent jednog dječaka rođenog u takvoj zajednici otvorit će čitavu oluju pitanja s kojima će se morati baviti njegovi roditelji, prijatelji, poznanici i rabini.

Herman Harold Potok (Chaim Tzvi je bilo njegovo hebrejsko ime) rođen je 1929. godine u Brooklynu u ortodoksnoj obitelji židovskih imigranata iz Poljske. Bio je najstarije od četvoro djece od kojih su svi ili postali rabini ili se udali za rabina. Chaim Potok dobio je ortodoksno židovsko obrazovanje a još kao tinejdžer odlučio je da će postati književnik. Školovao se za rabina ali je paralelno studirao i književnost.

U svojoj književnosti bavio se posebice temama o kojima je najviše znao i koje su ga najviše zaokupljale: svijet ortodoksne židovske zajednice u SAD-u. Njegov roman “The Chosen” (Izabrani) objavljen 1967. godine 39 tjedana nalazio se na popisu bestsellera The New York Timesa i prodan je u više od tri i pol milijuna primjeraka. Po toj je knjizi 1981. godine snimljen i film istog naziva. Potok je napisao i nastavak tog romana pod nazivom “The Promise” (Obećanje), u kojem se bavi

pitanjima vrijednosti i identiteta između ortodoksnih i hasidskih Židova. Chaim Potok prevodio je i hebrejsku Bibliju na engleski jezik a uz romane napisao je i više publicističkih knjiga o židovstvu, te drame i romane za djecu. Za svoj rad dobio je brojne nagrade.

Godine 1972. objavio je roman “Zovem se Asher Lev” a 1990. nastavak ovog romana “Dar Ashera Leva”, drugi dio priče o odrastanju nadarenog dječaka i o njegovoj slikarskoj karijeri. I ovaj roman nedavno je objavljen na hrvatskome jeziku (izdavač Edicije Božinović, prijevod s engleskog Željka Mihljević) pa tako čitatelji mogu saznati što se dalje dogodilo s Asherom Levom i njegovim velikim slikarskim talentom. Nadamo se da će hrvatski čitatelji moći uživati i u drugim romanima opusa velikog Chaima Potoka.

“NEZASITNA MOLEKULA” ILI KAKO SAMO JEDAN KEMIJSKI SPOJ U MOZGU POTIČE LJUBAV, SEKS I KREATIVNOST

PIŠE: NATAŠA BARAC

Jeste li ikada nešto strašno željeli a onda kada ste to dobili, odjednom kao da vam više nije bilo stalo do toga? Jeste li možda, nakon puno godina, slučajno sreli svoju nekadašnju veliku ljubav i tada pomislili: ma je li to moguće, jesam li stvarno bio zaljubljen u ovu osobu? I jeste li se u takvim situacijama zapitali što se to ustvari događa s nama, jesmo li normalni kada u jednom trenutku tako strašno nešto želimo a onda kada to nešto dobijemo ili ostvarimo, kada realiziramo neku veliku ljubav, odjednom nam prestaje biti zanimljivo.

Ako ste ikada pomislili da se takve stvari događaju samo vama i posljedično zaključili da nešto s vama nije u redu, nemojte se brinuti. Odgovor je ustvari vrlo jednostavan i ima znanstveno objašnjenje. Ne vjerujete? U tom slučaju obavezno morate pročitati knjigu “Nezasitna molekula” (izdavač Planetopija, prijevod s engleskog jezika Jasna Mati).

U ovoj knjizi dva briljantna znanstvenika, ugledni psihijatar Daniel Z. Lieberman i predavač Michael E. Long, objašnjavaju kako samo jedan kemijski spoj u mozgu potiče ljubav, seks i kreativnost i kako će taj kemijski spoj odrediti sudbinu ljudske vrste. Taj kemijski spoj svi imamo u sebi i upravo je on “krivac” za sva ona pitanja s početka ovog teksta. Radi se do-

paminu, koji je u tolikoj mjeri fascinirao ove znanstvenike da su o njemu napisali cijelu knjigu.

Ako spadate u one koji misle da su knjige koje su napisali znanstvenici dosadne i komplicirane, “Nezasitna molekula” će vas vrlo brzo razuvjeriti. Lieberman i Long napisali su šarmantnu, dinamičnu, nape-tu knjigu, punu podataka, s primjerima iz svijeta poznatih i bizarnim znanstvenim eksperimentima, koja uključuju interesantna znanstvena istraživanja, čiji rezultati će vas sigurno iznenaditi, ali koja također sadrži i duhovite anegdote o svemu onome što nam je važno i što nas okružuje, o svemu što nas muči, brine i zaokuplja, o onome zbog čega često ne možemo spavati: o ljubavi, ovisnostima, mentalnim bolestima, politici i drugim životnim stvarima i problemima. I zato nije pretjerano reći da ova znanstvena knjiga više podsjeća na napeti krimić a ni u kom slučaju na dosadnu znanstvenu knjigu.

Dopamin, ta mala molekula za koju mnogi nisu nikada ni čuli, može biti i blagoslov i prokletstvo. Tajna je, kao i toliko puta, u ravnoteži. “Moramo odoljeti zavodljivosti beskrajne dopaminergičke stimulacije i okrenuti leđa svojoj neprekidnoj gladi za još. Uspijemo li spojiti dopamin i ovdje i sada, moći ćemo postići sklad.”

Poglavlja ove knjige podijeljena su prema raznim “ovisnostima”: od onih koje

smatramo pozitivnima, poput ljubavi, do onih negativnih poput droge. Autori istražuje i druge ovisnosti ili ljudska ponašanja, poput dominacije, kreativnosti i ludila a jedno je poglavlje posvećeno onome što u današnjem svijetu također izaziva ovisnost — politici.

Daniel Z. Lieberman je klinički psiholog na Odsjeku psihijatrije i bihevioralnih znanosti na Sveučilištu George Washington, te istaknuti član Američke udruge psihijatarata. Surađuje s američkim Ministarstvom zdravstva i drugim javnim ustanovama koje se bave mentalnim zdravljem i ovisnostima a čest je gost brojnih radijskih i televizijskih emisija te podcasta na temu mentalnog zdravlja.

Michael E. Long po obrazovanju je fizičar te nagrađivani pisac govora, scenarist i dramatičar. Piše govore za članove američkog Kongresa, guvernera, diplomate, poslovne ljude i predsjedničke kandidate. Kao popularni govornik i edukator proputovao je svijet, a predaje pisanje na Sveučilištu Georgetown.

CEDAKA

— LJUBAV ZA DRUGOGA KAO PRAVDA

PIŠE: LUCIANO MOŠE PRELEVIĆ,
GLAVNI RABIN U RH

Skrivena u sedri Re'e, koja se nalazi u Petoj Mojsijevoj knjizi (Pnz: 11:26-16:17), gotovo kao po strani u detaljnom objašnjava zakonu koji se tiču šemita (sedma godina, godina "oslobađanja" u kojoj se svi dugovi poništavaju), nalazi se jedna je od najveličanstvenijih institucija judaizma, načelo cedaka: "Ako je siromah među tvojom braćom u bilo kojem od gradova zemlje koju ti daje Gospodin, Bog tvoj, ne budi tvrda srca ni škrt prema svom siromahu. Umjesto toga, budite široki i slobodno mu posudite dovoljno za ono što mu nedostaje" (Pnz: 15:7,8).

Cedaka leži u srcu judaističkog razumijevanja micvi (Božjih zapovijedi) bein adam le-havero, između čovjeka i njegovog druga, odnosno međuljudskih dužnosti. Ideja koja seže četiri tisuće godina unatrag i danas je jednako izazovna i svježja. No, da bismo ju razumjeli, moramo otići na početak.

U ključnom odlomku u knjizi Postanka (Bereišitu), u jedinom odlomku u kojem Tora objašnjava zašto je Bog izdvojio Abrahama kao utemeljitelja nove vjere, čitamo (Post: 18:17-19): "Tada je Gospodin rekao: "Zar da sakrijem od Abrahama što ću učiniti? Abraham će postati velika i moćna nacija i svi narodi na zemlji bit će blagoslovljeni kroz njega. Jer sam ga

izabrao jer će on zapovijediti svojoj djeci i svom dom nakon sebe da drže put Gospodnji čineći ono što je pravo i pravedno (cedek i mišpat), tako da Gospodin ispuni Abrahamu ono što mu je obećao."

"Put Gospodnji" ovdje je definiran s dvije riječi: cedaka i mišpat. Oba pojma označavaju oblike pravde, ali prilično su različita u svojem konceptu. Mišpat znači pravdu koja je retributivna i kaznena. Odnosi se na vladavinu zakona, kroz koje se sporovi rješavaju pravom (na sudu), a ne silom. Zakon razlikuje nedužne i krive. Njime se utvrđuje skup pravila, obvezujućih za sve, pomoću kojih članovi društva djeluju na način da slijede svoje interese

bez kršenja prava i sloboda drugih. Malo je civilizacija, ako ih uopće ima, formiralo zakone s većim dostojanstvom od judaizma. To je najosnovnija institucija slobodnog društva. Nije slučajnost da se u judaizmu Bog prvenstveno otkriva u obliku zakona, jer se judaizam ne bavi samo spasenjem duša u svom odnosu s Bogom, već i iskupljenjem, gdje društvo služi kao sredstvo Božanske prisutnosti. Pojam mišpat označava zakonom upravljano društvo.

Ali sam mišpat ne može stvoriti dobro društvo. Društvo upravljano samo zakonom nije dovoljno. Tome se mora dodati cedaka, distributivna pravda. Možemo

zamisliti društvo koje pomno poštuje vladavinu zakona, a ipak sadrži toliko nejednakosti da je bogatstvo koncentrirano u rukama nekolicine, a mnogi ostaju bez onog najosnovnijeg za dostojanstven život. U društvu tako može postojati visoka nezaposlenost i rašireno siromaštvo. Neki mogu živjeti u palačama dok drugi ostaju beskućnici. To nije vrsta reda o kojoj Tora razmišlja. Mora postojati pravda ne samo u tome kako se zakon primjenjuje, već i u tome kako se raspodjeljuju materijalna sredstva nužna za egzistenciju društva — bogatstvo koje dolazi kao Božji blagoslov društvu. To je cedaka. Zašto je onda ta ideja tako kratko izloženo u samoj Tori, izgleda onako kao usput? Odgovor je u tome da je Tora skup bezvremenskih ideala koji se trebaju ostvariti tijekom vremena, a dobro znamo da nisu sva vremena ista. Neposredan fokus Tore je stvaranje društva u zemlji Izrael, društva koje se zapravo pojavilo od Jošuinih dana do kraja biblijske ere. Njezino gospodarstvo (kao i sve drevne ekonomije) bilo je prvenstveno poljoprivredno. Stoga Tora vrlo detaljno izlaže svoj program cedake u smislu agrarnog poretka.

I tako je došlo do šemita, sedme godine, kad se svi, prvenstveno novčani, dugovi otpisuju. U sedmoj godini službe, robovi su dobivali slobodu. Postojao je Jubilej, pedeseta godina, u kojem se zemlja predaka vraćala svojim prvobitnim vlasnicima. Tu su bili “kutovi polja”, “zaboravljeni snopovi”, “pabirčenje” žitarica i branja grožđa, te desetine u trećoj i šestoj godini koje su se davale siromasima. Na ove i druge načine Tora je uspostavila prvi oblik onoga što je u 20. stoljeću u filozofiji postalo poznato kao “država blagostanja”, ali s jednom značajnom razlikom. Nije ovisilo o državi. Bio je to dio društva, koji nije provodila moć, već moralna odgovornost i mreža obveza stvorenih Savezom na Sinaju. Bila je to izuzetno lijepa građevina.

Ali genijalnost Tore je u tome što svoju društvenu viziju ne temelji na jednoj eri ili određenom ekonomskom poretku. To je jedna od stvari koja upućuje na Božansko porijeklo Tore. Uz brojne detalje i specifičnosti, Tora donosi i izjavu bezvremenskog ideala. To je uloga gore citiranih stihova, koji su poslužili kao osnova za rabinsko zakonodavstvo o cedaki. Cedaka se odnosi na puno više od samo poljoprivrednih darova, ona uključuje i novčane darove, jer novac je sredstvo razmjene u svim naprednim društvima bez obzira na njihovu ekonomsku osnovu. Tako je ono što je u biblijskim vremenima bila relativno minorna odredba postalo u vremenima kada Izrael više nije bio nacija u vlastitoj zemlji i kada većina njegovih ljudi više nije živjela i radila na farmama, sama suština, moglo bi se reći, krvotok njegovog sustava distributivne pravde.

Što onda Tora kaže o cedaki? “Ako tvoj brat potone u siromaštvo, ti ga moraš ojačati” (Levitski zakonik 25:35); “Nemoj otvrdnuti svoje srce i ne zatvori svoju ruku protiv svog siromašnog brata” (Ponovljeni zakon 15); “Kad žanješ svoju žetvu, nemoj brati [opalo grožđe] ... niti žeti krajeve svoje njive. Ova dobra moraju biti ostavljena za siromahe i strance.” (Levitski zakonik 19). “Kad posuđujete novac siromahu među vama, nemojte ga pritiskati da vam vrati” (Izlazak 2).

Cedaka izražava dužnost Židova prema njihovim blišnjima. Židovi ne smiju druge osuđivati kao inferiorne samo zato što su siromašni. Judaizam smatra da sva zemaljska imovina pripada Bogu. Dakle, vrijednost Židova se mjeri u mitzvot (zapovijedima), a ne u materijalnim dobrima.

Maimonides, jedan od najpoznatijih rabina i filozofa, u svom halahičkom zakoniku Mišne Tora, donosi fascinantly opažanje: “Nikada nismo vidjeli ni čuli za židovsku zajednicu bez fonda cedaka.” Također on dodaje: “Dužni smo biti skrupulozniji u ispunjavanju

zapovijedi cedake nego bilo koje druge pozitivne zapovijedi jer cedaka je znak pravednika, potomstvo Abrahama, našeg oca, kao što je rečeno: “Jer poznajem ga da će zapovijedati svojoj djeci činiti cedaku.” Prijestolje Izraela i vjera istine održavaju se samo kroz cedaku, kao što je rečeno: “U cedaki ćeš biti utvrđen” (Izaija 54:14). Izrael je otkupljen samo kroz cedaku, kao što je rečeno: “Zion će biti otkupljen sudom, a oni koji se vrate cedakom” (Izaija 1:27) ... Svi Židovi i oni koji su im privrženi su poput braće, kao što je rečeno: “Vi ste sinovi Gospodina, Boga svojega” (Pnz 14:1), i ako brat ne iskaže milosti prema bratu, tko će onda imati milost prema njemu?”

Cedaka je stoga, i kao ideal i u stvarnosti, bila konstitutivna za život židovske zajednice, moralna veza između Židova i Židova (iako treba napomenuti da židovski zakon također obvezuje Židove da daju cedaku ne-Židovima pod rubrikom darhei šalom, “putevi mira”). Ona je temeljni koncepta židovskog društva: društva koje je izgrađeno kao etičko poduzeće utemeljeno na uzajamnoj odgovornosti.

Brojni autori svoje tekstove obično započinju definiranjem pojma o kojem pišu, pa ni kad pišu o cedaki ne rade iznimku. Ja sam namjerno do sada ostavio neprevedenu riječ cedaka. Ta se riječ ne može prevesti, a to nije slučajno. Civilizacije se međusobno razlikuju po svojoj strukturi ideala, čak i po najosnovnijim shvaćanjima stvarnosti. Ako želimo razumjeti što jednu civilizaciju čini posebnom, najbolje mjesto za promatranje su riječi koje se ne mogu prevesti. Aristotelova Atena, na primjer, sadržavala je koncept megalopsuchosa, “čovjeka velike duše” koji se, obdaren čašću, bogatstvom i položajem, ponašao s dostojanstvom i ponosom koji dolaze samo s takvim darovima. Sama riječ je neprevodiva u sustave poput judaizma koji cijeni poniznost i vrstu dostojanstva koja se pripisuje osobi kao takvoj, bez

obzira na njen prihod ili društveni položaj.

Cedaka se ne može prevesti jer spaja, možemo čak i kazati ujedinjuje, dva pojma koji su u drugim jezicima suprotni, naime spaja milosrđe i pravdu. Pretpostavimo, na primjer, da nekome dam 100 eura. Ta osoba ili ima pravo na to, ili nema. Ako ima, onda je moj čin oblik pravde. A ako ne, to je onda djelo milosrđa. Na hrvatskom (kao i kod latinskih izraza *caritas* i *iustitia*) gesta milosrđa ne može biti čin pravde, niti se čin pravde može opisati kao milosrđe. Cedaka je stoga neobičan izraz, jer označava oboje.

Cedaka je hebrejska riječ koja znači “pravednost”, ali se obično koristi za označavanje milosrđa. Ovaj koncept “milosrđa” razlikuje se od modernog zapadnog shvaćanja “milosrđa”. Potonje se obično shvaća kao spontani čin dobre volje i znak velikodušnosti, dok je cedaka etička obveza. Koncept cedake je jedan od bazičnih koncepata koji židovstvo čini etičkim monoteizmom.

Riječ cedaka dolazi od hebrejske riječi za cedek (pravda), a označava pomoć koja se daje siromašnima u potrazi za pravедnim i etičkim društvom. Ovdje treba razlikovati dobra djela poznatija pod imenom “*gemilut hasadim*” (djela ljubavi) od davanja cedake. Dok se djela ljubavi mogu činiti jednako za bogate ili siromašne, kao i žive ili mrtve, cedaka se daje samo za žive i siromašne.

Cedaka se odnosi na vjersku obvezu činiti ono što je ispravno i pravedno, što judaizam naglašava kao važan dio življenja duhovnog života. Za razliku od dobrovoljne filantropije, cedaka se smatra vjerskom obvezom koja se mora izvršavati bez obzira na financijski položaj, pa je obavezna čak i za one ograničenih financijskih mogućnosti. Cedaka se smatra jednim od tri glavna čina koji uz pokajanje i molitvu mogu na Roš Hašana pozitivno utjecati na nepovoljnu nebesku odredbu.

Kao što smo već rekli, riječ cedaka se temelji na hebrejskom “cedek”, što znači

pravednost, poštenje ili pravda, i povezana je s hebrejskom riječi “*cadik*”, što kao pridjev znači pravedan ili kao imenica još poznatije kao pravedni pojedinac. Riječ se pojavljuje 157 puta u masoretskom tekstu hebrejske Biblije (TaNaHu), i uvijek u odnosu na “pravednost” per se, njezina upotreba kao izraza za “milosrđe” u gornjem smislu je adaptacija rabinskog judaizma u talmudsko doba.

U srednjem vijeku, Maimonides je osmislio hijerarhiju cedake od osam razina, gdje je najviši oblik dati dar, zajam ili partnerstvo koje će rezultirati time da primatelj postane samodostatan umjesto da živi od drugih. Po njegovom mišljenju, drugi najviši oblik cedake je anonimno davanje donacija nepoznatim primateljima. U Mišne Tori, *Hilkhot matanot anijim* (“Zakoni o davanju siromašnima”), poglavlje 10:7-14 on navodi svojih osam razina davanja:

1. Davanje beskamatnog zajma osobi u potrebi; uspostavljanje partnerstva s osobom u potrebi; davanje pomoći osobi u potrebi; pronalazak posla za osobu u potrebi, sve dok taj zajam, potpora, partnerstvo ili posao rezultira time da osoba više ne živi oslanjajući se na druge

2. Anonimno davanje cedake nepoznatom primatelju putem osobe ili javnog fonda koji je pouzdan, mudar i može izvršiti radnju cedake s vašim novcem na najbessprijekorniji način
3. Anonimno davanje cedake poznatom primatelju
4. Javno davanje cedake nepoznatom primatelju
5. Davanje cedake prije nego što vas netko to zamoli
6. Adekvatno davanje nakon što se od vas zatraži
7. Davanje dragovoljno, ali neadekvatno
8. Davanje “u tuži” (davanje iz sažaljenja): smatra se da je Maimonides mislio na davanje zbog tužnih osjećaja koje bi netko mogao imati kad vidi ljude u potrebi (za razliku od davanja jer je to vjerska obveza). Drugi prijevodi kažu “nevoljko davanje”.

U klasičnoj rabinskoj literaturi tvrdilo se da se biblijski propisi o primanju ostataka odnose samo na polja kukuruza, voćnjake i vinograde, ali ne i na povrtnjake. Klasični rabinski pisci bili su puno stroži u pogledu toga tko može primiti ostatke žetve. Rečeno je da farmeru nije dopušteno imati koristi od pabirčenja i nije mu bilo dopušteno diskriminirati među

siromašnima, niti ih pokušati zastrašiti psima ili lavovima (Hulin 131a, Pe'a 5:6). Seljaku također nije bilo dopušteno pomoći ni jednom od siromaha da skupi ostatke. Međutim, također se tvrdilo da je zakon primjenjiv samo u Izraelu (Jeruzalemski Talmud, Pe'a 2:5), iako su mnogi klasični rabinski pisci koji su živjeli u Babilonu poštovali tamošnje zakone (Hulin 134b). Također se smatralo da se obaveza ostavljanja odnosi samo na židovske siromahe, jer i oni također imaju obavezu davati cedaka, ali zbog koncepta "putevi mira" i siromašnim ne-Židovima je bilo dopušteno da imaju koristi iako oni nemaju obavezu davanja cedaka.

Danas u praksi, većina Židova ispunjava micvu o cedaki donirajući dio svojih prihoda dobrotvornim ustanovama ili potrebitima na koje naiđu. Percepcija među mnogim suvremenim Židovima je da, ako darivanje u ovom obliku nije moguće, obveza cedake ipak zahtijeva da se nešto da. Milosrđe je temeljni dio židovskog načina života. Tradicionalni Židovi daju najmanje deset posto svojih prihoda (ma'ser kesafim) u dobrotvorne svrhe. Tradicionalni židovski domovi obično imaju "puške", kutiju za skupljanje novčića za siromašne, a novčići se rutinski svakodnevno ubacuju u kutiju. Puške na jidišu znači metalna kutija. Mladi Židovi neprestano idu od vrata do vrata prikupljajući za razne vrijedne svrhe. Standardna molitva ožalošćenih uključuje izjavu da će ožalošćeni dati donaciju u dobrotvorne svrhe u spomen na preminulog. Na mnogo načina, dobrotvorne donacije zauzele su mjesto nekadašnjem žrtvovanju životinja u životu Židova: davanje u dobrotvorne svrhe gotovo je instinktivni židovski odgovor da izraze zahvalnost Bogu, tražeći oprost od Boga ili tražeći uslugu od Boga. Prema židovskoj tradiciji, duhovna dobrobit davanja siromašnima je toliko velika da prosjak zapravo čini uslugu darivatelju dajući osobi priliku da obavi cedaku.

Posebni činovi cedake izvode se na značajne dane: na vjenčanjima, židovske mladenke i mladoženja tradicionalno daju u dobrotvorne svrhe kako bi simbolizirali sveti karakter braka. Na Pesah, veliki praznik u židovskoj tradiciji, tradicionalno je izraziti dobrodošlicu gladnim strancima i nahraniti ih za stolom. Također postoje posebni fondovi koji omogućavaju da svi članovi zajednice dostojanstveno proslave blagdan. Za Purim se smatra obaveznim da svaki Židov dađe hranu još jednoj osobi, a darove barem dvojici siromaha u količini koja bi bila jednaka obroku svakoga, u svrhu povećanja ukupne sreće tijekom mjesec.

Važno je naglasiti da treba biti vrlo oprezan o tome kako se daje cedaka u obliku novca. Nije dovoljno dati bilo kojoj osobi ili organizaciji; naprotiv, moramo provjeriti njihove vjerodajnice i financije kako bismo bili sigurni da će naš novac cedake biti upotrijebljen mudro, učinkovito i djelotvorno. Značenje riječi "Ne kradi od siromaha, jer on je siromah" (Izreke 22:22), kao što i talmudski komentari kažu, jest da novac cedake nikada nije bio naš od početka. Naprotiv, on uvijek pripada Bogu, koji nam ga samo povjerava da ga možemo pravilno koristiti. Stoga smo dužni osigurati da ga prime oni koji to zaslužuju. Postoje mnogi primjeri fondova cedake

koji rade prema gore navedenim Maimonidesovim načelima (osobito prema načelu broj 2). I židovski domovi i sinagoge imaju "pušku", kutiju za dobrotvorne svrhe u koju se stavlja novac. Kod kuće, osobito prije nego što žena u kući zapali šabatnje svijeće, ukućani ubacuju novac u kutiju.

Ovdje je važno naglasiti da imamo obvezu izbjegavati potrebu za cedakom. Osoba bi trebala prihvatiti bilo koji posao koji mu je na raspolaganju, čak i ako misli da je ispod njegovog dostojanstva, kako ne bi pao zajednici na teret. Međutim, ako je osoba uistinu u potrebi i nema načina da sama dođe do novca, ne bi se trebala osjećati neugodno prihvatiti cedaku. Nitko se ne bi trebao osjećati previše ponosnim da uzima novac od drugih. U stvari, odbijanje cedake smatra se prijestupom. Jedan izvor kaže da je natjerati sebe da patiš odbijanjem prihvaćanja cedake jednako prolijevanju vlastite krvi.

Koncept cedake proizlazi iz teologije judaizma, koja inzistira na razlici između posjeda i vlasništva. U konačnici, sve stvari su u vlasništvu Boga, Stvoritelja svijeta. Ono što posjedujemo, zapravo ne posjedujemo — samo to držimo u povjerenju za Boga. Najjasniji primjer je odredba u Levitskom zakoniku: "Zemlja se ne smije zauvijek prodavati jer je zemlja Moja; vi

ste samo stranci i privremeni stanovnici u odnosu na Mene” (Levitski zakonik 25:23). Hebrejska riječ “šeli” se najčešće krivo prevodi kao “moj” ili “moje”, dok zapravo znači “samo se nalazi kod mene”.

Kad bi u židovskoj teologiji postojalo apsolutno vlasništvo, tada bi postojala razlika između pravde (ono što smo dužni dati drugima) i milosrđa (ono što drugima dajemo iz velikodušnosti). Prvo bi bila zakonski provediva dužnost, dok bi drugo, u najboljem slučaju, bilo poticaj dobronamjernosti ili suosjećanja. U judaizmu, međutim, budući da nismo vlasnici svoje imovine, već samo skrbnici u Božje ime, vezani smo uvjetima skrbništva, od kojih je jedan da dijelimo dio onoga što imamo s drugima koji su u potrebi. Ono što bi se u drugim pravnim sustavima smatralo milosrđem, u judaizmu je strogi zakonski zahtjev i može se, ako je potrebno, provesti sudom i zato se naziva cedaka.

Najbliži ekvivalent za cedaku u drugim jezicima, uključujući hrvatski, je izraz koji je nastao zajedno s idejom države blagostanja, naime socijalna pravda. Iza oba pojma stoji ideja da nitko ne bi trebao biti bez osnovnih egzistencijalnih potreba i da oni koji imaju više nego što im je potrebno moraju dio tog viška podijeliti s onima koji imaju manje. Ovo je temeljno za vrstu pravednog društva za koje su Židovi bili zaduženi stvoriti ga, društvo u kojem svatko ima osnovno pravo na dostojanstven život i jednaku vrijednost kao građani u zajednici pod Božjim suverenitetom.

Cedaka se ne tiče samo fizičkih potreba, nego i psiholoških. Rabini su dali sljedeće tumačenje ključne rečenice u sedri Re'e, koju sam citirao na početku ovog teksta: “Budite otvoreni i slobodno mu posudite dovoljno za njegove potrebe u onome što mu nedostaje”.

“Dovoljan za njegove potrebe”, što znači da nam je naređeno da ga uzdržava-

mo, ali nam nije naređeno da ga učinimo bogatim. “Ono što mu nedostaje” može znači čak i konj na kojem će jahati kao i rob koji će trčati pred njim. Priča se da je Hillel stariji jednom siromahu iz dobre obitelji kupio konja da jaše i roba da trči pred njim. Jednom prilikom nije mogao pronaći roba koji bi trčao ispred njega, pa je sam trčao ispred njega tri milje.

Prva odredba (“dovoljno za njegove potrebe”) odnosi se na apsolutnu razinu egzistencije. U židovskom zakonu ovo je uključivalo hranu, stan, osnovni namještaj i, ako je potrebno, sredstva za plaćanje vjenčanja. Drugo (“ono što mu nedostaje”) znači relativno siromaštvo, kažemo relativno, jer se ne odnosi u odnosu na druge, već u odnosu na prethodni životni standard pojedinca. Ovo je pokazatelj nečega što igra važnu ulogu u rabinskom razumijevanju siromaštva. Osim pukih fizičkih potreba postoji psihološka dimenzija. Siromaštvo ponižava, a dobro društvo neće dopustiti poniženje.

Zaštita dostojanstva i izbjegavanje poniženja bio je sustavni element rabinskog zakona. Tako su, na primjer, rabini odredili da se i najbogatiji trebaju sahranjivati skromno kako ne bi osramotili siromašne.

Na određene blagdane djevojke, osobito one iz bogatih obitelji, morale su nositi posuđenu odjeću, “kako ne bi osramotile one koje nemaju.” Rabini su intervenirali kako bi snizili cijene vjerske potrebe kako nitko ne bi bio isključen iz zajedničkih slavlja. Uvjeti rada morali su biti takvi da se prema zaposlenicima postupa s osnovnim poštovanjem. Ovdje je dokazni tekst bila Božja izjava: “Za mene su sinovi Izraelovi sluge”, što znači da se prema njima nije trebalo postupati kao prema slugama bilo kojeg ljudskog bića. Sloboda pretpostavlja samopoštovanje, pa će stoga slobodno društvo biti ono koje nikome ne uskraćuje to osnovno ljudsko pravo.

Jedan element samopoštovanja je neovisnost. Ovo objašnjava izvanrednu značajku zakona o cedaki. Maimonides navodi različite razine davanja drugima, od kojih sve osim jedne uključuju filantropiju. Najviši čin, međutim, ne: “Najviši stupanj, kojeg nitko ne nadmašuje, je onaj koji pomaže siromašnoj osobi dajući joj dar ili zajam ili primajući je u poslovno partnerstvo ili pomažući joj da nađe posao — jednom riječju stavljajući je u situaciju gdje se može osloboditi tuđe pomoći“. U vezi s takvom pomoći

rečeno je: “Ojačaj ga, bio on stranac ili doseljenik, neka živi s tobom” (Levitski zakonik 25:35), što znači ojačaj ga na takav način da njegovo padanje u oskudicu bude spriječeno”.

Cilj pomaganja je da se čovjeka osposobi da sam zarađuje za život, odnosno da ga se nauči, slikovito rečeno, loviti ribu, a ne da mu se svaki dan donosi riba.

Ovo pravilo je rezultat dubokog hrva nja, unutar judaizma, s činjenicom da pomoć u obliku milosrđa sama po sebi može biti ponižavajuća za primatelja. Jedan od najsnažnijih izraza ovoga može se naći u birkat hamazon, zahvali Bogu koju smo obavezni kazati poslije jela, kada kažemo: “Preklinjemo te, Bože naš Gospodine, ne dopusti da nam budu potrebni darovi ljudi ili njihovi zajmovi, nego samo Tvoje ruke pomoći... da ne budemo posramljeni ni poniženi za vijekove vjekova”. Pomoć također može stvoriti ovisnost o socijalnoj skrbi, jačajući, a ne prekidajući krug uskraćenosti. Stoga je najveći čin cedake onaj koji omogućuje pojedincu da postane samodostatan. Najviši oblik pomoći je onaj koji pojedincu omogućuje da se oslobodi pomoći. Kratkoročno humanitarna pomoć je ključna, ali dugoročno gledano nije jer od čovjeka pravi invalida. Puno je važnije otvaranje radnih mjesta i promicanje zapošljavanja.

U tom kontekstu, jedan detalj židovskog zakona je posebno fascinantno i otkriva samu suštinu cedake. Precizira da čak i osoba ovisna o cedaki mora sama dati cedaku. Naizgled, pravilo je apsurdno. Zašto dati nekome kao pomoć dovoljno novca da bi on mogao pomoći nekom drugom? Izravno dati ovom drugom ovom je logičnije i učinkovitije. Međutim, ono što su rabini shvatili jest da je davanje bitan dio ljudskog dostojanstva. Kao što kaže jedna afrička poslovice: ruka koja daje uvijek je iznad, dok je ruka koja prima uvijek niža. Rabinsko inzistiranje da zajednica osigura siromašnima dovoljno novca kako bi oni

sami mogli davati dubok je uvid u stanje ljudske psihe.

Sa svojom kombinacijom milosrđa i pravde, svojim razumijevanjem psiholoških kao i materijalnih dimenzija siromaštva, i svojim ciljem vraćanja dostojanstva i neovisnosti, a ne samo zadovoljavanja potreba, cedaka je jedinstvena institucija. To je duboko humanitarno, ali ne bi moglo postojati bez suštinski religijskih koncepata Božanskog vlasništva i društvenog dogovora. Židovstvo drži da poznavati Boga znači djelovati pravedno i suosjećajno, te prepoznati Njegovu sliku u drugim ljudima i čuti tihi vapaj onih koji su u potrebi.

Cedaka se temelji na četiri temeljna koncepta, a u ovom smo se tekstu osvrnuli na svaki od njih: judaistički pristup etici materijalnog bogatstva, odgovornost kao vrijednost i poziv za svakog Židova, ce-

daka kao sredstvo duhovnog i moralnog rasta i konačno vrijednost koja je u samoj srži koncepta cedake u židovskoj misli i praksi, a to je dostojanstvo ljudskog bića. Vidjeli smo da se brojni rabini, kao i rabin Sacks, čije sam neke ideje koristio u ovom tekstu, bore pronaći odgovarajući prijevod za hebrejsku riječ cedaka. Neki je prevode kao milostinja, iako korijen riječi ima značenje pravde. Za rabina Sacksa nijedno nije dovoljno, jer konceptualno cedaka obuhvaća obje ove ideje, unatoč njihovoj naizgled proturječnoj prirodi. Pravdu dijeli sudac ili kralj, a milosrđe je dar ljubavi roditelja. Ali Bog igra obje uloge u našem životu, Avinu Malkeinu (Oče naš, Kralju naš), a cedaka traži od nas da se odnosimo prema našim bližnjima isto tako. Otuda i naslov za ovaj tekst. Cedaka je ljubav za drugoga kao pravda a ujedno je i sredstvo za duhovni rast koji nas povezuje s Bogom.

ZAGREBAČKI ŽIDOV I — FILANTROPI

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Slijedeći koncept cedake — dobročinstva, pomoći i dijeljenja onoga što imamo s drugima, što je jedan od važnih oslonaca i stupova židovskog života — i među zagrebačkim Židovima bilo je puno filantropa koji su pomagali razvoju grada, ali i svojoj zajednici te djeci, starijima, siromašnima, studentima, često nevezano s tim jesu li oni bili Židovi ili nisu. Pomoć gradu i zajednici bila je nešto što se među mnogima podrazumijevalo. Tražeći njihova imena, neke je bilo lakše pronaći, neke teže, a neke dobročinitelje povijest nije zabilježila. Što ne znači da ih nije bilo puno više od onih koje ćemo spomenuti. Upravo su socijalne i karitativne službe bile jedan od važnih oblika djelovanja pripadnika židovske zajednice u Hrvatskoj i u Zagrebu gdje kao građanski sloj društva osnivaju dobrotvorna društva u svrhu pomoći ugroženim građanima.

Ime Emanuela (Manojla) Pristera (Gradiška na Soči, 1814. – Zagreb, 1882.) prvo je iskočilo u toj potrazi za zagrebačkim židovskim dobročiniteljima. Veletrgovac, poduzetnik i gradski zastupnik, bio je 1850-tih godina dominantna osoba u životu ne samo izraelitske općine nego i grada Zagreba. U grad je stigao iz Gradiške na Soči s golemim očevim bogatstvom koje je znatno oplodio. Gradu u kojem se je stalno nastanio 1848. darovao je nacrt i troškovnike vodovoda, koji je u

početku htio graditi sam, ali se predomislilo te je potaknuo Gradsko poglavarstvo na gradnju vodovoda koji je otvoren 1878. godine. Poznato je i da je Prister ustupio zemljište i darovao novac za izgradnju sinagoge u današnjoj Praškoj ulici. Oporučno je ostavio novac za stipendije JAZU-a (danas HAZU), Vatrogasnom društvu i Izraelitskoj općini, koju je i za života obilno darivao. Emanuel Prister bio je jedan od tada najimućnijih građana Zagreba, a zacijelo najbogatiji pripadnik zagrebačke Izraelitske općine.

Njegov sin Eduard Prister (Zagreb, 1854. – Gorizia, 1927.) od oca je naslijedio znatno bogatstvo. Poznat je kao graditelj i vlasnik hotela “K caru austrijskom” koji se nalazio u Ilici 4, na mjestu današnje Name, a bio je najugledniji hotel i omiljeno mjesto društvenih zbivanja. Bio je obrazovan, sklon umjetnosti i darivanju. Tako je gradu Zagrebu darovao Glazbeni paviljon kao središnju točku Zrinjevca koji je otvoren 22. studenoga 1891. godine, postavši prepoznatljivi simbol grada koji za ljetnih dana pruža hlad, za kišnih sklonište, mjesto je promenačnih koncerata i igralište za najmlađe. Eduard Prister osnovao je i Izraelitsko gospojinsko društvo Jelena Prister, po imenu svoje prve supruge, koje je pomagalo siromašnu židovsku djecu. U povijesnim bilješkama stoji da

je pomagao i školovanje kipara Ivana Rendića u Italiji koji je u znak zahvalnosti sagradio grobnicu obitelji Prister pod kupolom mirogojskih arkada.

Također na Zrinjercu, na najsjevernijem dijelu njegove središnje osi, od 1884. godine stoji meteorološki stup, tada jedan od prvih uređaja za mjerenje vremenskih prilika u Hrvatskoj. Podignuo ga je o svom trošku vojni liječnik Adolf Holzer (Svaty Jur, Slovačka, 1834. – Zagreb, 1885.). Stup je prvotno trebao biti postavljen na Jelačićevom trgu, ali je u poglavarstvu grada odlučeno da je

primjerenija lokacija Zrinski trg. Holzer je bio meteorolog amater, a njegov stup već gotovo 140 godina mjeri tlak, vlagu i temperaturu zraka. No budući da nije izrađen po modernim standardima Svjetske meteorološke organizacije, danas se njegovi podaci ne koriste kao službeni podaci Državnog hidrometeorološkog zavoda. Stup je izgrađen od istarskog mramora, meteorološki instrumenti koji su u njega ugrađeni nabavljeni su u Njemačkoj, dok je sat izrađen u Zagrebu. On je djelo zagrebačkog urara Kóniga, a zanimljiv je po tome što mu kazaljka svaki dan ne prelazi dva kruga, kako je uobičajeno, nego jedan krug podijeljen na 24 sata.

I meteorološki stup i Glazbeni paviljon projektirao je poznati zagrebački graditelj Hermann Bollé.

Nadalje, Lavoslav Schwarz (Zagreb, 1837. – Budimpešta, 1906.), trgovac i dobitvor. Imetak je zaradio kao zakupnik soli u Zagrebu, a uz to je bio građevinski poduzetnik i brodovlasnik. Bio je darežljiv prema raznim karitativnim ustanovama, ne samo židovskima nego i nežidovskima. Još za života osnovao je zaklade za učenike visokih škola, a nakon smrti je ostavio novac za utemeljenje zaklade za osnivanje Doma za stare i nemoćne. Dom je otvoren 1910. u Maksimirskoj ulici i bio je najstarija socijalna institucija Židovske općine Zagreb. Danas se nalazi na

Bukovačkoj cesti, u neposrednoj blizini parka Maksimir.

Na mjestu današnjeg Europskog doma, ljekarnik Eugen Viktor Feller (Lavov, 1871. – Zagreb, 1936.), tvorac čudotvornog eliksira i svojevrzne panaceje Elsa fluida sagradio je poslovnu zgradu Elsa fluid dom, prvu četverokatnicu u Zagrebu. Uz to što je bio pionir reklame u farmaceutskoj industriji, Feller je bio veliki filantrop koji je svoj novac davao za različite humanitarne akcije, kulturne i umjetničke projekte. Financijski je pomagao studente, siromašne zagrebačke obitelji, djecu i razna dobrotvorna društva.

U traženju daljnjih zagrebačkih Židova dobrotvora nailazimo na obitelj

Aleksander. Šandor Aleksander (Zagreb, 1866. – Beograd, 1929.) bio je industrijalac, trgovac i mecena. On je 1908. osnovao Društvo za prehranu siromašne školske mladeži, a 1914. javnu kuhinju za članove obitelji vojnika na bojištu, koja je prerasla u dobrotvorno društvo Prehrana. Kuhinja je do kraja rata razdijelila 15 milijuna besplatnih obroka. Po Šandoru Aleksanderu nazvane su i Aleksandrove stube. Obitelj Aleksander je bila jedna od najpoduzetnijih i najjačih obitelji u zagrebačkoj židovskoj zajednici tog vremena, a uz Šandora kao dobročinitelj se iskazao i njegov brat Samuel David (Zagreb, 1862. – Zagreb, 1943.). Zabilježeno je da su Šandor i Sa-

muel David Aleksander prednjačili u filantropiji i činili mnogo dobra djela, pomagali siromašnima i potrebitima.

I Filip Deutsch (Zagreb, 1825. – Zagreb, 1919.) često je pomagao siromašne i potrebite. U Zagrebu je dva puta na godinu darovao tri vagona drva za ogrjev tijekom zime.

U 1930-tima pojavljuje se inicijativa i raspisuje natječaj za židovsku bolnicu, za koju je već Židovska općina Zagreb upravo donacijama prikupila sredstva i nabavila zemljište, no izvedba projekta onemogućena je terorom nad Židovima za vrijeme NDH.

Pripadnici židovske zajednice odlučno su nastojali pridonijeti razvoju grada i za-

jednice. Željeli su se ne samo integrirati već i puno učiniti za stanovnike grada i sam grad koji su doživljavali kao svoj dom. Nadamo se da Zagreb to nikada neće zaboraviti.

SCHEYEROVI ZLATNICI

PIŠE: MILIVOJ DRETAR

Nekad je uobičajeno bilo da neki plemić ili industrijalac utemelji zakladu s ciljem financiranja siromašnih učenika ili umjetnika. Mecene su smatrali da na taj način vraćaju dio duga društvu, a istovremeno su tako i stvarali pozitivnu sliku o sebi. Nerijetko su zaklade opstale dugo vremena i nakon smrti utemeljitelja. I dok su u velikim gradovima donacije iz zaklade bile namijenjene školovanju siromašnih, na selu, gdje nije bilo visokih škola, zaklade i dobrovoljne akcije išle su u smjeru nabavke namirnica i kupovanja odjeće i obuće za potrebite. U provincijskim židovskim

zajednicama nije bilo neobično da bogatiji pomažu slabijima, skupljali su se prilozima za dar siromašnim djevojkama, kupovala školska oprema, prikupljala hrana, slala pomoć studentima. Kad je 1914. godine poginuo Stjepan Schlenger, njegov otac Mavro, bogati varaždinski industrijalac i bankar, ustanovio je zakladu od 1000 kruna iz koje su svake godine pomagana tri gradska siromaha — po jedan rimokatolik, Židov i evangelik. Martijanečki trgovac Julio Blühweiss redovito je oblačio đake seoske škole, posebno one koji su kilometrima bosim pješali do škole. Za vrijeme najtežih i

najhladnijih zima često je darovao kaputiće ili tekstilni materijal učenicima. Pomoći potrebitima bogatijim članovima židovske zajednice nikad nije bilo teško, sudjelovati u dobrovoljnim akcijama smatralo se dijelom života — bila je to cedaka.

Kolekcionari znaju da kada njihova zbirka preraste privatne okvire, bilo opsegom ili vrijednošću, treba početi razmišljati kako i kamo ju dugoročno smjestiti. U povijesti postoji niz primjera gdje su bogati donatori kupovali umjetnička djela i potom ih darovali u muzeje ili galerije s ciljem da posjetitelji vide ta

djela, a ne da ona budu skrivena iznad nekog kamina ili u trezoru, daleko od očiju ljudi. Svi znaju za znanstvenika i kolekcionara Jamesa Smithsona, sina vojvode od Northumberlanda, koji je svoju vrijednu petrološku i mineralošku zbirku, pisanu dokumentaciju i knjižnicu ostavio budućem Smithsonian Institutu u Sjedinjenim Američkim Državama, mladoj državi koju za života nikad nije ni posjetio. Sličnih primjera je mnogo i u Hrvatskoj. Naši su muzeji prepuni poklona i donacija pojedinaca. Kada je hrvatski poduzetnik i bankar Stjepan Daubachy de Dolje, nekadašnji vlastelin u Slanju, upao u poslovne neprilike, počinio je samoubojstvo. Netom prije toga svoju vrijednu zbirku rimskih i bizantskih zlatnika darovao je Arheološkom muzeju u Zagrebu te i danas čine dio numizmatičke muzejske zbirke.

U Ludbregu se 1884. godine rodio Artur Scheyer, sin bogatog Vilima Scheyera, trgovca i osnivača prve banke u tom kraju. Po smrti oca, veletrgovinu je preuzeo stariji brat Markus, a on je postao direktorom banke. U jedinjoj banci u okolici bilo

je sve više i više posla pa su braća odlučila sagraditi novu i veću zgradu za banku. Odabrali su mjesto nekadašnje vlastelinske trgovine koja je trošna i napuštena stajala godinama u centru grada. Tome je pripomogla i neobična priča o slučajnom novčanom dobitku na lutriji, naime jedna je neponištena srećka vraćena u banku pa su je otkupili Scheyeri jer je mogućnost prodaje istekla. Ta je srećka donijela ogroman iznos novca kojim je financirana izgradnja banke. Stara trgovina je srušena, a na njenom mjestu je niknula moderna secesijska zgrada Ludbreške dioničke štedionice koja i danas služi u financijske svrhe (FINA).

Artur je doživio tragičnu sudbinu u Holokaustu — u logorima su stradali on i njegova supruga Elza i kći Nada, obitelji brata Markusa i mnogi drugi članovi nekoć mnogobrojne i bogate obitelji Scheyer. Osim zgrada, ništa nije preživjelo od imovine Scheyerovih, sve je opljačkano i uništeno. A onda je pred nekoliko godina iz Gradskog muzeja Varaždin stigao upit: “Je li Vam je poznato ime Artur Štajer? Od njega smo 1937. godine dobili rimske

zlatnike iz Ludbrega. Drugo više ništa ne znamo”. Naravno, Artur nije Štajer već Scheyer, a godina 1937. odgovara vremenu gradnje nove zgrade banke u Ludbregu. Posebno fascinira činjenica da su zlatnici pronađeni na gradilištu. Slučajan nalaz, rekli bi, ali ne toliko za domaće ljude. Dugo se tražila lokacija rimskog grada Iovie Botivo, nekoć značajnog vojnog i prometnog križišta koje je u 4. stoljeću imalo i svog biskupa Amantiusa. Tragovi rimskog civitasa tražili su se po južnoj Ugarskoj, u današnjem Kloštru i tek potom u Ludbregu. U međuvremenu je u Ludbregu otkriveno mnogo rimskih tragova. Scheyerovi novčići pronađeni su na nekadašnjem rimskom suburbiumu, blizu rimskog foruma, centralnog mjesta svakog rimskog grada. Umjesto da ih zadrži za sebe kao neku vrstu trofeja u banci, Artur ih je predao muzealcima. Gradski muzej je tako dobio vrijedne arheološke artefakte, a Ludbreg je dobio potvrdu svoje zavičajne povijesti. Obitelji Scheyer više nema u Hrvatskoj, ali Arturovi zlatnici i dalje sjaje u očima posjetitelja muzeja.

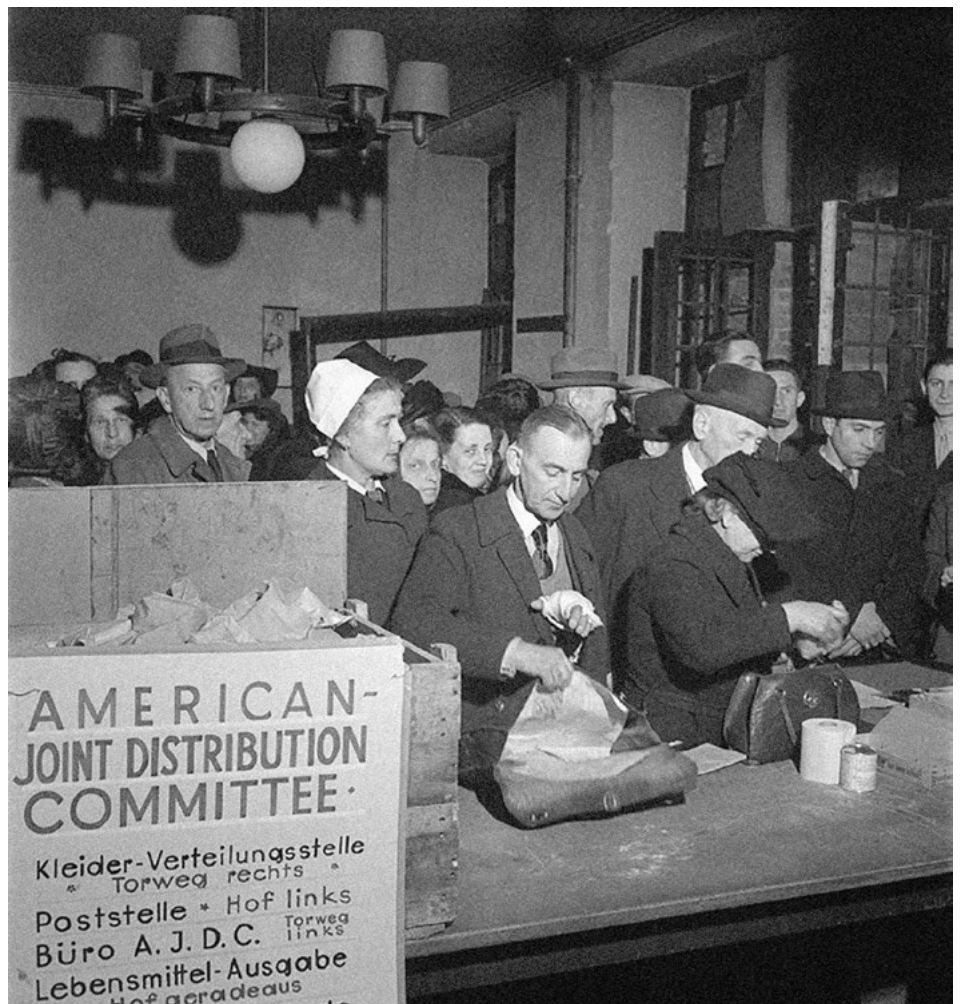

JOINT — NAJVEĆA ŽIDOVSKA HUMANITARNA ORGANIZACIJA NA SVIJETU

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Ono što je započelo telegramom 1914. godine, kojim se od američke židovske zajednice tražila podrška u pomaganju izgladnelim Židovima u Palestini u to doba, i danas služi kao svjetionik nade za Židove u 70 zemalja širom svijeta. S početkom Prvog svjetskog rata, oko 60.000 Židova u Palestini pod osmanskom vlašću bilo je gotovo gladno, odsječeno od tradicionalnih izvora potpore u europskoj židovskoj zajednici. Henry Morgenthau, američki veleposlanik u Turskoj, poslao je telegram istaknutom američkom židovskom vođi Jacobu Schiffu u New Yorku, apelirajući na pomoć od 50.000 dolara (što bi bilo današnjih oko milijun dolara) koja bi trebala biti odmah poslana. Američki židovski donatori hitno su uplatili iznos i rođen je JDC, American Jewish Joint Distribution Committee, poznat i kao Joint. Ta se organizacija u međuvremenu prometnula u najveću židovsku humanitarnu organizaciju na svijetu. Više od 100 godina, Joint bezvremensku židovsku vrijednost kolektivne odgovornosti i cedake pretvara u djelo.

Između 1914. kada je osnovan i 1929. godine, JDC je prikupio veliki novac od Židova koji su živjeli u SAD-u. Namjera

je bila da bude samo privremena humanitarna organizacija za pomoć za vrijeme i nakon Prvog svjetskog rata, ali sve veće osiromašenje Židova u istočnoj Europi, produžili su život JDC-a u eru Holokausta. A od tada - sve do danas.

Prvi svjetski rat završio je 1918. godine, ali patnja europskih Židova se nastavila. Oktobarska revolucija i raspad Austrougarskog carstva donijeli su novu epidemiju antisemitizma u Rusiji i Poljskoj. JDC je pomogao lokalnim židovskim zajednicama uspostaviti programe pomoći i nove ustanove za zdravstvenu i dječju skrb u Poljskoj i Rusiji. Također je podržao vjerske, kulturne i obrazovne institucije.

Nakon što je 1933. Hitler došao na vlast, Joint pomaže Židovima u Njemačkoj. Pomaže i desecima tisuća Židova da emigriraju iz Europe. Na kraju Drugog svjetskog rata, savezničke snage uspostavile su kampove za stotine tisuća ljudi raseljenih u ratu. JDC se udružio s drugim organizacijama za pomoć kako bi osigurao hranu, odjeću, obuku za posao, obrazovanje, pravno zastupanje i pomoć u iseljavanju. Do 1947. procjenjuje se da je oko 250.000 židovskih izbjeglica prošlo kroz logore za raseljene osobe i primilo pomoć od JDC-a.

Joint je pomogao i da se oko 240.000 Židova iz Europe i iz arapskih zemalja odmah nakon osnivanja države dovede u Izrael. Osamdeset i pet posto njih došlo je uz izravnu pomoć Jointa.

Budući da je nova židovska država bila pod ogromnim pritiskom da prihvati preživjele iz Holokausta, imigrante s invaliditetom, starije i kronično bolesne, Joint se udružio sa Židovskom agencijom za Izrael i vladom Izraela kako bi se stvorio Malben, novi nacionalni okvir za pružanje skrbi. Pomaže se djeci i starijima, ljudima s poteškoćama, siromašnima i potiče se njihova inkluzija i neovisnost. "Naši su ciljevi vidjeti djecu i mlade s problemima kako odrastaju s perspek-

tivnijom budućnošću, starije ljude kako dostojanstveno stare, osobe s invaliditetom kako žive neovisno u zajednici, kako se nezaposleni integriraju i napreduju na radnom mjestu, te kako društveni sustavi rade učinkovito i djelotvorno", ističe Joint.

Jačaju se i izgrađuju židovske zajednice, pomaže se Židovima u svijetu koji žive u siromaštvu, stvaraju se prilike za sve Izraelce, spašavaju se Židovi u vrijeme kriza ili elementarnih nepogoda. Ili kako kaže sam Joint: "Mi smo 911 za Židove u opasnosti". JDC je na terenu kada katastrofa dođe, ali ostaje i dugo nakon što je prošla kako bi organizacija bila sigurna da će se pogođene zajednice ponovno osoviti na svoje noge.

U vrijeme kriza, Joint je pomogao da se u Izrael dovedu Židovi iz Etiopije, Iraka i Jemena, pomogao je alžirskim židovskim imigrantima u Francuskoj, a 60-tih i 70-tih godina počeo je raditi sa židovskim zajednicama u Indiji. Taj rad traje i danas. Uz pomoć lokalnih židovskih čelnika, Joint je organizirao niz od 11 konvoja kojima je evakuirao muslimane, kršćane i Židove iz ratnog Sarajeva.

Pomogao je i Židovima pogođenima financijskom krizom u Argentini, a kao odgovor na potres i tsunami u Indijskom oceanu u prosincu 2004. godine, JDC je prikupio više od 19 milijuna dolara za pomoć. Kroz partnerstva s lokalnim i međunarodnim nevladinim organizacijama, Joint je proveo projekte hitne pomoći i dugoročne rehabilitacije u Indiji, Indoneziji, Šri Lanki i Tajlandu. Od tada, JDC je predvodio židovski odgovor na velike katastrofe na Haitiju (2010.), u Japanu (2011.), na Filipinima (2013.), u Nepal (2015.) i na Bahamima (2019.).

JDC je angažiran i na pomoći Židovima u Maroku nakon katastrofalnog potresa koji je nedavno pogodio tu zemlju, kao i Židovima u Ukrajini koja već više od godine i pol trpi rusku agresiju.

Jedna od osoba kojoj je JDC pomogao nakon početka ruske agresije na Ukrajinu je i 73-ogodišnja Ukrajinica Elizaveta. "Teško je, strašno je započeti novi život u dobi od 73 godine. Osjećam čisti užas", kaže ona, te dodaje da osjeća i zahvalnost. Nakon što je nazvala telefonsku liniju Jointa, organizacija ju je sljedećeg jutra evakuirala u izbjeglički kamp u Moldaviji, gdje ima udobnu sobu, hranu i mir. Elizaveta je zahvalna što je jedna od 35.000 izbjeglica kojima je JDC pomogao od početka rata u Ukrajini.

JDC nije posustao ni u vrijeme covida, rješavajući nove potrebe i pomažući zajednicama da se prilagode toj novoj stvarnosti.

"Ponovna izgradnja razorene Europe nakon Holokausta. Pomaganje novonastaloj državi Izrael da napreduje. Pomaganje sovjetskom židovstvu. Jačanje židovskih zajednica od Casablance do Mumbaia i šire. Odgovor na prirodne katastrofe. Djelujemo kad god i gdje god smo potrebni, potaknuti našim židovskim vrijednostima i našom predanošću zajedničkoj odgovornosti", to su neki od ciljeve ove organizacije.

U čast stote obljetnice, JDC je objavio publikaciju "I Live. Sendhelp" (Živ sam. Pošaljite pomoć) koja govori o slučaju bez presedana: formiranju jedinstvene organizacije koja je okupila ortodoksne, reformističke i sekularne Židove sa zajedničkim ciljem pomaganja onima u nevolji diljem svijeta i jačanja židovske zajednice. U njoj se opisuje isprepletana povijest JDC-a i židovskog naroda, ističući glavne događaje koji su definirali JDC-ova globalna nastojanja tijekom prošlog stoljeća. Publikacija spaja stotine fotografija, dokumenata i artefakata iz opsežnih arhiva organizacije, oslikavajući živopisnu sliku Jointovog rada na spašavanju života među židovskim zajednicama u dalekim krajevima svijeta.

CEDAKA IZBAVLJA OD SMRTI

PIŠE: IVO MIŠUR

Tema ovog broja Ha-Kola je židovska filantropija. U hebrejskom rječniku bi najbliža riječ za filantropiju bila *cedaka* (חֶסֶד — približan hebrejski izgovor bi glasio *cdaka*). Iako se riječ često prevodi kao dobročinstvo, milosrđe ili milodar, a doslovno značenje ovog pojma bila bi pravda ili pravednost. Davanje nas podsjeća da je sve u našim životima Božji dar. Kako nam Bog daruje sve, tako i mi trebamo darivati dalje. Davanje u cedaki je dvostruko: rukom i srcem!

Cedaka je židovski način ostvarivanja društvene pravde. Cedaka je u židovstvu zapovijed, dužnost i sveti imperativ. Nije riječ o nečemu što se može učiniti već jednoj od središnjih dužnosti Židova i Židovki i obvezujuća je za sve i bogate i siromašne. Dok se djela ljubavi (*gemilut hasidim*) mogu učiniti za bogate ili siromašne, žive ili mrtve, cedaka je namijenjena samo za žive siromašne. Cedaka se daje u novcu ili u onome što osoba posjeduje: znanju, sposobnostima ili pak izdvojenom vremenu. Može se davati ili činiti za dobrobit zajednice ili potrebitih pojedinaca tijekom cijele godine. Međutim osobito je uobičajeno da se daje povodom sretnih dana u životima kao što su rođenje djeteta (kada cedaku daje djetetov otac) ili pak vjenčanje. Dio je običaja posebnih dana u godini. Tada

PROSJAKOV MILODAR U ORNANSU;
SLIKAR: GUSTAVE COURBET 1868.

je cedaka propisana kao vjernikova obaveza. Za Hanuku je npr. običaj poslije paljenja svjećica na menori djeci davati novac. Mališane se taj dan uči da dio dobivenog novčanog dara daju za cedaku. Djecu se tako od malena uči davati, a

vjerska obaveza ukorijenila je filantropiju u židovsku kulturu i mentalitet. U vrijeme Purima obavezno se daruje *cedaka* (treba darivati barem dvije osobe). U brojnim židovskim domovima nalaze se takozvane puške, tj. kutije za cedaku.

Specifičnost ove židovske velikodušnosti je tajnost.

Cedaka je dio i tužnih događaja kao što su smrti bližnjih. Također se daje i na obljetnice smrti. Jedan rabin je jednom rekao kako je deset snažnih stvari stvoreno na svijetu. U kratkoj pouci nabrajaju se stvari počevši od stijene, preko željeza, vatre, vode, oblaka, vjetra, ljudskog tijela, straha, vina, san, svaka je jača od druge. Deveta po redu je smrti koja je jača od svega, a na kraju rabin napominje da cedaka izbavlja od smrti.

U Salomonovim mudrim izrekama (10:2 i 11:4) cedaka se spominje dva put (pravednost=cedaka): *Ne koristi krivo stečeno blago, dok pravednost izbavlja od smrti*, te također: *Ne pomaže bogatstvo u dan Božje srdžbe, a pravednost izbavlja od smrti*. U obje izreke se daje obećanje da pravednost oslobađa i od same smrti. Cedaka se kao konceptu ovim dvjema izrekama stavlja nasuprot blagu i bogatstvu. U prvoj izreci se naglašava da je riječ o *krivo stečenom blagu* što bi se u suvremenim rječnikom izrazilo kao *nepošteno stečeno*. U drugoj izreci se definira vrijeme beskorisnosti stečenog bogatstva, a to je dan *Božje srdžbe*.

Još od davnina postoji tradicija da se daje novac u cedaka za zasluge duša preminulih voljenih osoba dok se izgovara jickor tj. "molitva sjećanja". U svojim nebeskim prebivalištima ne mogu činiti micve, pa je na živućim Židovima da to učine umjesto svojih preminulih.

Cedaka je važna jer ožalošćeni mogu očuvati pokojnikove vrijednosti i uvjerenja na životu donirajući za ciljeve ili izdvajajući za njih vrijeme koje je on za života podupirao financijski i svojim zalaganjem. Na taj način pokojnik i dalje živi i u ovom našem životu. Talmud uči da je onaj tko prosjaku daruje jedan novčić nagrađen sa šest blagoslova, a tko ga ohrabri s toplim riječima nagrađen je s njih čak jedanaest.

MOTIV CEDAKE NA ŽIDOVSKOM NADGROBNOM SPOMENIKU (IZVOR: WIKIPEDIA)

Na židovskim pogrebima se skuplja cedaka, a obitelji često na osmrtnicama istaknu da se umjesto cvijeća daruje cedaka. Donacije se daju sinagogi, bolnici, medicinskim istraživanjima, dobrotvornim udrugama i slično. Sinagoge darovana sredstva većinom prosljeđuju u daljnje dobrotvorne aktivnosti ili ih koriste za dobrobit zajednice. Ožalošćeni koji su odabrali ideju davanja svog vremena volontirajući kao micvu biraju poslove koje će odrađivati s ljubavlju, a ne ih odrađivati nevoljko kao pokoru.

Dvanaest je prilika za memorijalnu cedaku: u trenutku saznanja za smrt, pri povratku s pogreba, pri posjetu groblju, poslije jickora, prije svakog šabata, svaki put pri izgovaranju kadiša, na pokojnikov rođendan, na vjenčanju ili bar micvi, na yahrzeit, svakom prilikom kada pokojnikova omiljena dobrotvorna ustanova pošalje obavijest. U nekim židovskim hramovima posvećuju se područje unutar ili u blizini svetišta za uspomenu na preminule ispisujući njihova imena na posvećenom spomen zidu. Pokraj svakog imena se nalazi svijetlo ili svijeća koje

svijetli za vrijeme jickora ili yahrzeita. Shodno vjerovanju da više dobiva onaj koji daje nego onaj koji prima, cedakom se ne pomaže samo pokojniku već velike koristi od nje imaju i oni koji je čine.

Veliki ruski i svjetski pjesnik Sergej Jesenjin preporučio je svima da jednom godišnje posjete bolnicu, ludnicu i groblje kako bi ostali zdravi i duševno zdravi. Zaista na svim ovim mjestima, a posebice na groblju čovjek kao da biva "izbačen" iz svakodnevnice. Šetnja među grobovima podsjeća nas na vlastitu nemoć i smrtnost te nam se naši problemi smanjuju, a okupacije postaju beznačajne. Fokusiramo se na ono životno bitno ili bar razmišljamo tragajući za nečim takvim. Upravo su u ovoj posebnoj atmosferi groblja važne poruke koje nas okružuju. Čest je motiv na nadgrobničkim spomenicima baš prikaz cedake. Obično je to ruka koja novčić stavlja u pušku koja kao da sukladno Salomonovim izrekama podsjeća nas od turobnog kraja može osloboditi cedaka. Pokojnik iz groba svojim najbližima poručuje da se za njega daje memorijalna cedaka, a nepoznate prolaznike podsjeća

na njihovu dužnost jer Židovi su je dužni dati i nakon posjeta groblju.

Može se reći da u židovskoj kulturi život počinje i završava sa cedakom. Iako je njena najveća snaga tajnost, ovo je upravo i najveća manjkavost cedake u promidžbi Židova, židovstva i Države Izrael. Upravo zahvaljujući tajnosti nikada nećemo znati o tajnim židovskim donacijama i njihovu pozitivnom utjecaju na svijet. A oni najpravedniji koji su darivali ne znajući primatelje ni sami ne znaju ko-

liko su njihove cedake promijenile svijet. Ova konstatacija nije pretjerana uzevši u obzir ono što je napisao veliki Ernest Hemingway u romanu "Kome zvono zvoniti": *Ni jedan čovjek nije otok, sasvim sam za sebe; svaki je čovjek dio kontinenta, dio Zemlje; ... jer smo svi obuhvaćeni u čovječanstvu, koja se izvrsno nadovezuje s onom talmudskom: Ako spasiš jednog čovjeka, spasio si cijeli svijet.*

Cedaka koliko god mala bila nije beznačajna. Pomoć dana jednom čovjeku

pomaže u popravljanju svijeta. Cedaka je dakle multidimenzionalna kontinuirana, može se reći cjeloživotna, radnja koja obogaćuje ne samo primatelja već i davatelja te prelazi granicu života i smrti. Upravo je memorijalna cedaka činjena u ime pokojnika ona koja u potpunosti objašnjava Salomonovu izreku da cedaka *izbavlja od smrti* i to dvostruko, oslobađajući pokojnika, ali i živućeg dobročinitelja.

AMERIČKI ŽIDOVSKI FILANTROPI I IZGRADNJA IZRAELA

PIŠE: MAŠA TAUŠAN

Proučavajući do koje su mjere američki Židovi pomagali donacijama u trenucima rađanja i razvoja izraelske države, čovjek se upita kako bi Sveta Zemlja danas izgledala bez dobročinstava iz SAD-a. Izraelski doseljenici stigli su u očajno siromašnu zemlju lišenu resursa i uvelike su se, uz vlastiti predani rad, oslanjali na donacije iz inozemstva kako bi izgradili stabilnu i prosperitetnu novu naciju. Bez američkih filantropa moderna Država Izrael ne bi ni izdaleka doživjela napredak kakav je ostvarila. Čak i danas, kao stabilna zemlja u procvatu, Izrael nastavlja primati donacije Židova razasutih diljem svijeta, a lavovski udio te podrške dolazi od Ame-

rikanaca, posebice američkih Židova. U "normalnoj" godini, jedan od svaka tri odrasla Židova u SAD-u priložit će novac za neku svrhu u Izraelu. Između 8 i 15 posto židovsko-američke dobrotvorne pomoći odlazi u Izrael. A u razdobljima kada je židovska država bila u krizi, razine doprinosa bile su i puno više od toga.

Već na početku Prvog svjetskog rata, kada je u Palestini živjelo oko 60.000 Židova, uglavnom siromašnih i ovisnih o pomoći, židovski filantrop Jacob Schiff iz New Yorka organizirao je američke Židove koji su brzo osnovali odbor za prikupljanje sredstava i isporuku pomoći. Kristalna noć 1938. godine pokazala je

do koje je mjere što je to prije bilo moguće trebalo spasiti ugrožene Židove iz nacističke Njemačke. Potaknuto nacističkom prijetnjom, oko 125 milijuna dolara prikupljeno je u SAD-u od 1939. do 1945. godine. Nakon Drugog svjetskog rata, američki Židovi poslali su brojne donacije kako bi uzdržavali svoju preživjelu braću, preselili mnoge od njih u Palestinu i počeli graditi kostur društva današnjeg Izraela.

Uz kontinuiranu pomoć američkih filantropa, golemi broj izbjeglica doveden je u Izrael u prvom desetljeću nakon osnivanja države. Ti su ljudi postali jezgra stanovništva nove nacije. Gotovo svi

su došli bez novca i u potpunosti ovisili o dobročinstvima iz inozemstva.

Naseljavanje raseljenih Židova u Izrael i dalje je bio prioritet američkih filantropa u desetljećima koja su uslijedila. Kad se Sovjetski Savez raspao, američki su donatori osigurali više od milijardu dolara kako bi milijun ruskih Židova prebacili u Izrael.

FINANCIRANJE BUDUĆE VOJSKE

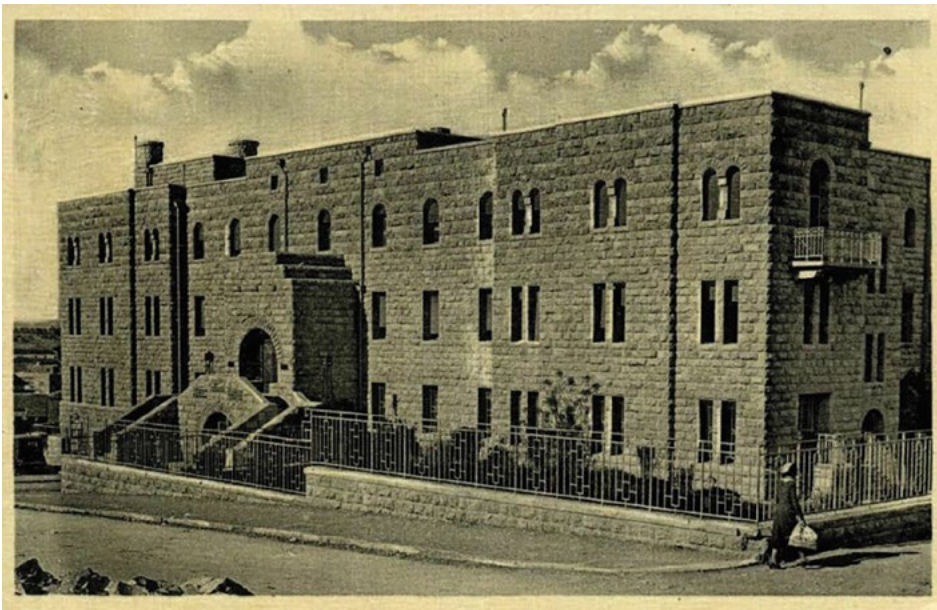
Možda najvažniji datum kada se radi o budućoj izraelskoj vojsci, danas jednoj od najmoćnijih vojnih sila, bio je 1. srpnja 1945. kada se 18 bogatih američkih Židova okupilo na Manhattanu u stanu Rudolfa Sonneborna kako bi se sastali s Davidom Ben-Gurionom, de facto vođom Židova koji su živjeli u Palestini. Ben-Gurion je zatražio od Amerikanaca da počnu naoružavati židovsku miliciju u Palestini i tako je stvoren institut Sonneborn kao ključna američka opskrba podružnica židovske Hagane, tajne paravojne židovske organizacije u Palestini osnovane radi samoobrane, posebno radi obrane židovskih naselja od arapskih napada.

Gledajući Izrael u opasnosti u ratovima koji su uslijedili nakon osnivanja države, američki Židovi su reagirali “kao da su u pitanju njihovi vlastiti životi, vlastite obitelji i vlastiti domovi”, pisao je New York Times. Danas američki Židovi pružaju ključnu materijalnu potporu koja izraelske obrambene snage drži među najmoćnijim borbenim snagama na svijetu.

No američki filantropi pomažu u puno više sfera nego je to samo vojna — pomažu među ostalim zdravstvu, obrazovanju, znanosti, kulturi i umjetnosti.

ZDRAVSTVO

Henrietta Szold iz Baltimorea posjetila je Palestinu sa svojom majkom 1909. i pronašla životni poziv. Pogled na bolesnu djecu uvjerio ju je da se treba posvetiti karitativnom radu za poboljšanje

zdravlja lokalnog stanovništva — Židova, muslimana i kršćana. Kada se vratila u SAD, ona i nekoliko drugih Amerikanki osnovale su Hadassah kao žensku skupinu usmjerenu na dovođenje moderne medicinske skrbi u Svetu Zemlju. Organizacija Haddasah osnovala je u Izraelu šest bolnica, prvu školu za medicinske sestre, kliniku za tuberkulozu i utemeljila program javnog zdravstva. Godine 1929. ta organizacija i Nathan Strauss, suvlasnik Macy'sa, otvorili su zajedno zdravstveni centar Nathan i Lina Strauss u Jeruzalemu. Sličan centar Strauss je otvorio u Tel Avivu.

Haddasah je pomogla u osnivanju prvog instituta za rak, prvog traumatološkog centra, odjela intenzivne skrbi za prerano rođene bebe i prvog dječjeg hospicija. Organizacija nastavlja prikupljati više od 100 milijuna dolara svake godine od američkih donatora, podupirući tim sredstvima među ostalim dvije velike izraelske bolnice. Mnoge izraelske medicinske ustanove imaju vlastite američke ogranke za prikupljanje

nje sredstava. No važan doprinos dali su i veliki pojedinačni donatori.

Michael Bloomberg, bivši njujorški gradonačelnik i utemeljitelj istoimene agencije, formirao je centar za majku i dijete u bolnici Hadassah. Također je donirao milijune dolara za izgradnju hitne medicinske službe u Jeruzalemu. I nije bio jedini.

OBRAZOVANJE

Omiljeni cilj američkih donatora Izraelu je obrazovna sfera koja privlači jedan od svakih pet darovanih dolara. Sveučilišta dobivaju najveće donacije, a upravo je pomoć visokom obrazovanju bila ključna u preobrazbi Izraela iz prašnjavog poljoprivrednog gospodarstva s niskim prihodima u zemlju visoke tehnologije. Izrael je danas poznat kao start-up nacija i to s razlogom.

Izraelske tvrtke — mnoge od njih proizašle iz sveučilišta — vodeće su u važnim područjima razvoja softvera, komunikacija, robotike, kibernetičke sigurnosti, biotehnologije, zrakoplovne industrije,

nanotehnologije i drugih novih područja. Punih 46 posto izraelskog izvoza dolazi iz visokotehnoloških industrija. Izraelske tvrtke troše vodećih svjetskih 3,5 posto BDP-a na istraživanje i razvoj.

KULTURA I UMJETNOST

Nakon prvih desetljeća kada su se američki donatori usredotočili na vojna ulaganja, osnovnu infrastrukturu, procvat pustinje i na druge načine osiguravajući da Izrael preživi kao održiva nacija, omiljeni novi cilj američke filantropije Izraelu postali su kultura i umjetnost.

Gotovo sve glavne izraelske kulturne institucije — Izraelski muzej, Muzej Tel Aviva, Akademija za umjetnost i dizajn

Bezalel, memorijalni centar Holokausta Jad Vašem — primaju američke donacije.

Glavni umjetnički i arheološki muzej u Jeruzalemu ima velik popis vjernih podupiratelja iz SAD-a koji prikupljaju desetke milijuna dolara za instituciju svake godine putem organizacije Američki prijatelji Izraelskog muzeja. Slično tome, postoji i Američko društvo za Jad Vašem (ASYV) čija je misija očuvanje nasljeđa žrtava i preživjelih Holokausta kroz istraživanje, obrazovanje, publikacije, izložbe i filantropiju.

Arheologija razumljivo privlači veliki interes mnogih donatora. Velika iskapanja u Aškelonu — jednoj od najvažnijih drevnih luka na Mediteranu — podupirali

su pokojni američki financijer Leon Levy i njegova supruga Shelby White svake godine od 1985. godine.

Obitelj Schottenstein koja stoji iza trgovačkog lanca American Eagle donirala je za važne arheološke radove u Jeruzalemu. Njujorški filantrop Roger Hertog financirao je iskopavanje arheologa Eilat Mazara na mjestu za koje se smatra da je bila palača kralja Davida.

Postoje i programi koji šalju mlade Židove iz SAD-a i drugih zapadnih zemalja u Izrael kako bi istraživali judaizam i svoje korjene i osobne veze sa židovskom domovinom.

MAYER LEHMAN I ŽIDOVSKA TRADICIJA DOBROČINSTVA

PIŠE: J. C.

Američki ogranak obiteljskog stabla obitelji Lehman uključuje guvernera, glavnog tužitelja države New York, ministra financija, dva veleposlanika, članove američkog predstavničkog doma, te brojne druge uglednike. Svi oni porijeklo vuku iz Njemačke, a prvi koji je ostao zabilježen u obiteljskim povijesnim dokumentima bio je Mayer Lehman, poznat po velikom poslovnom uspjehu ali i spremnosti da pomogne potrebitima.

Mayer Lehman rođen je 1830. godine u židovskoj obitelji u Njemačkoj u malom gradiću pored Würzburga. Bio je jedno od desetoro djece Eve, rođene Rosenheim, i trgovca stokom Abrahama Löwa Lehmana, koji je također bio uspješan u svome poslu. Mayer je 1850. godine emigrirao u SAD, te se pridružio svojoj braći Henryju i Emanuelu u Alabami. Njegov brat Henry napustio je Njemačku 1844. godine i otvorio trgovinu s robom. Brat Emanuel pridružio mu se tri godine kasnije te su braća započela obiteljski posao. S obzirom da je pamuk bio najvažniji usjev južnog dijela SAD-a, braća Lehman su se počela baviti pamukom,

te su prihvaćali da im kupci plaćaju pamukom umjesto novcem.

Tijekom američkog Građanskog rata, braća Lehman su podržavala stranu Juga, a prema dostupnim podacima Mayer je i sam imao sedam robova.

Nakon što je njihov brat Henry preminuo od žute groznice, Mayer i Emanuel prebacili su sjedište svoje tvrtke 1867. godine u New York. U to doba u New Yorku je živjelo oko 80.000 Židova, veliki broj njih bili su imigranti iz Njemačke. Za razliku od američkoga Juga, nežidovske banke i odvjetničke tvrtke nisu željele prihvaćati Židove kao direktore ili partnere. Zbog toga su Židovi u New Yorku

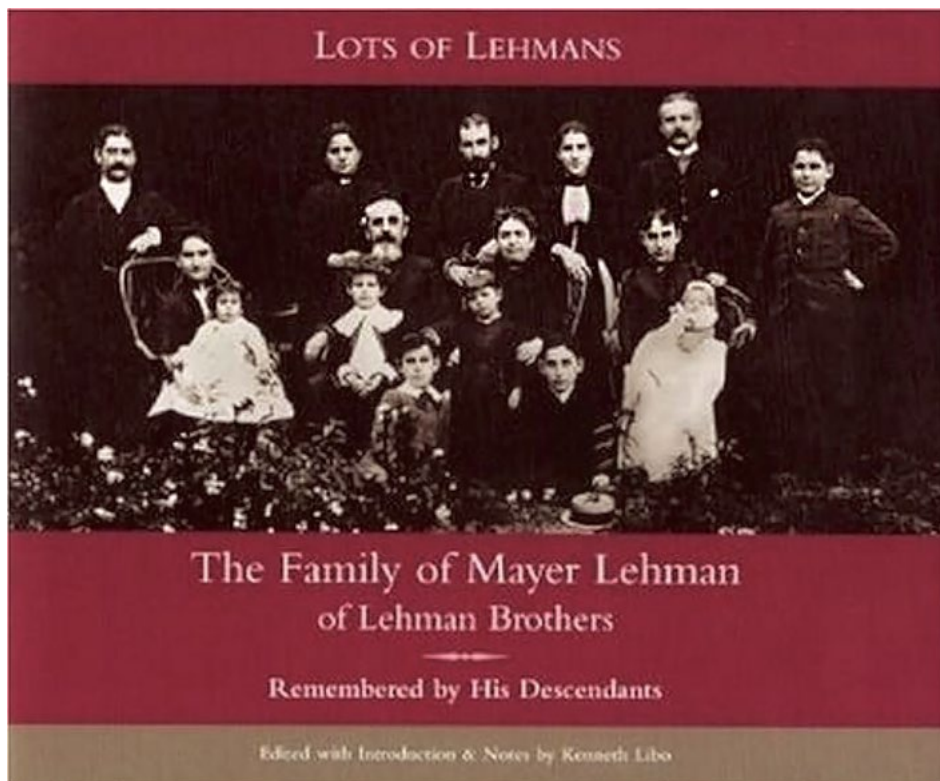
živjeli gotovo odvojeno od društvenog života grada. Za Mayera je to bio pravi šok i nešto na što nije bio naučen. Nakon što su se smjestili u New Yorku, braća Lehman su postali moćan tim. Mayer je bio društveniji a obitelj je znala govoriti da “Mayer zna napraviti novac, a Emanuel ga zna sačuvati”. Mayer je odigrao ključnu ulogu u osnivanju tvrtke za otkup pamuka u New Yorku, a braća su uspješno ulagala i u nekretnine, željeznice i banke.

S vremenom su izgradili važnu američku investicijsku banku, u kojoj su im se kasnije pridružila i njihova djeca. Banka je radila na obiteljskom načelu a tek 75 godina nakon što je osnovana, partnerstvo u banci prvi puta je dobila jedna osoba koja nije imala obiteljske veze s Lehmanovima. Banka Lehman Brothers radila je sve do svoje propasti u rujnu 2008. godine. Propast banke Lehman Brothers bila je jedan od najvećih bankrota u SAD-u.

Mayer Lehman nikada nije zaboravio svoju pripadnost i bio aktivno uključen u dobrotvorne aktivnosti te je financijski potpomagao sinagogu Emanu-El te bolnicu Mount Sinai.

Mayer Lehman se 1858. godine oženio s Babetom Newgass, a u tom braku je rođeno osmero djece. Braćni par Lehman pripadao je reformističkom judaizmu i vjera je bila važan dio njihova obiteljskog života. Mayer je govorio hebrejski, u obitelji su se slavili židovski blagdani a obrazovanje njihove djece bilo je posvećeno učenju jezika, povijesti i kulture. Mayer je tijekom čitavog svog života bio povezan sa židovstvom, a od rane mladosti aktivno se uključivao u rad židovskih zajednica, te pomagao financijski ali i na druge načine.

Godine 1859. kada je imao 29 godina, Mayer se pridružio maloj skupini Židova u Montgomeryju gdje je tada živio, i oni su odlučili da će izgraditi sinagogu. Sinagoga je bila izgrađena 1862. godine, i prema dostupnim podacima to je bila

jedina sinagoga izgrađena na američkom Jugu za vrijeme Građanskog rata.

Jedna tradicija koju je Mayer uvijek isticao bila je židovska tradicija cedake, radost davanja i dobročinstva. Kako bi tu tradiciju prenio svojoj djeci, Mayer bi svake nedjelje troje najmlađe djece — Arthura, Irvinga i Herberta — vodio u bolnicu Mount Sinai da podijele darove onima koji nisu bili takve sreće kao oni.

Mayer Lehman preminuo je u svom domu u New Yorku 1897. godine. Na dan njegovog sprovoda, burza za otkup pamuka na jedan je sat bila zatvorena u počast njezina osnivača.

Njegovi potomci nisu zaboravili kako ih je obitelj učila da moraju davati potrebitima. Nakon uspona nacizma, Herbert Lehman, Mayerov sin, počeo je primati hitne pozive za spašavanjem Židova iz Njemačke. Obitelj Lehman shvatila je da ne može sjediti skršenih ruku i proma-

trati što se događa s njihovim rođacima. Osnovali su Dobrotvorni fond Mayer Lehman kako bi pomogli svojim rođacima da odu iz Njemačke. Na početku su pomagali i Židovima koji nisu bili članovi njihovih obitelji, davali su im financijsku i logističku podršku, organizirali njihov dolazak u SAD, gdje su ih dočekivali i pomagali im da pronađu posao i krenu u novi život. Nakon ljeta 1939. godine, obitelj je odlučila da više neće pomagati onim Židovima koji nisu bili članovi njihove obitelji, jer je broj onih koji su trebali pomoć bio preveliki i to jednostavno nije bilo moguće.

Dobrotvorni fond Mayer Lehman spasio je tijekom Holokausta oko 200 Židova.

JULIUS ROSENWALD, ŽIDOV KOJI JE STVORIO VIŠE OD PET TISUĆA ŠKOLA ZA AFRO-AMERIČKU DJECU

PIŠE: F. B.

Julius Rosenwald, sin židovskog trgovca koji nikada nije završio srednju školu, uspio je postati predsjednik tvrtke Sears, Roebuck & Company te ostao upisan u povijesnim knjigama kao skromni filantrop koji je tijekom svog života podijelio 62 milijuna dolara, uključujući i početni kapital za izgradnju više od pet tisuća škola za afro-američku djecu u Americi početkom 1900-ih. U današnjim iznosima, novac koji je Rosenwald donirao popeo bi se na vrtoglavih milijardu dolara.

Julisu Rosenwald rođen je 1862. godine u obitelji židovskih imigranata iz Njemačke, a odrastao je u kući koja se nalazi preko puta kuće obitelji američkog predsjednika Abrahama Lincolna u Springfieldu, u američkoj saveznoj državi Illinois. Zajedno sa svojom obitelji uključio se u trgovinu tekstilom te se preselio u Chicago gdje je imao sreću da se upoznao s Richardom Searsom i 1895. postao njegov partner u poslu. Pokazalo se da je Julius neobično talentiran za posao, bio je izvršni menadžer te pomogao Searsu da postane najveći trgovac na malo u SAD-u. I tako se sin židovskog trgovca obogatio više nego što je ikada mogao i pomisliti te izgradio ogromnu kuću za svoju obitelj. Prema riječima njegova prauka, Julius

JULIUS ROSENWALD I AFRO-AMERIČKA DJECA ISPRED ŠKOLE

Rosenwald imao je dvije važne karakteristike: s jedne strane bio je čvrsti i strog poslovni čovjek vođen zaradom, a s druge strane bio je pionir u borbi za ljudska i građanska prava te je želio pomoći u obrazovanju crnačkog stanovništva kako bi oni mogli živjeti u miru i ostvariti svoj američki san.

Inspiriran pisanjem afro-američkog pedagoga Bookera T. Washingtona, Rosenwald je udružio snage s afričko-američkom zajednicom na američkom Jugu, gdje je tada još uvijek vladala stroga segregacija. Shvaćajući koliko je za budućnost afro-američke zajednice važno obrazovanje, želio je graditi škole.

Rosenwald je rekao da se kao Židov — član često prezrene manjine — lako mogao identificirati s crncima te je i to bio jedan od razloga zbog kojih je odlučio pružiti pomoć onima kojima je to bilo potrebno.

Godine 1910. izaslanstvo YMCA-a (centri svjetske organizacije mladih) ga je zamolilo da im pomogne s 25.000 dolara kako bi izgradili “crnački YMCA” u Chicagu. Rosenwald je odgovorio da će taj iznos dati svakom YMCA-u u zemlji koji može sakupiti dodatnih 75.000 dolara. I tako je pokrenuo model za izgradnju gotovo 30 YMCA-a diljem SAD-a između 1913. i 1932. godine, kada je preminuo. Isto načelo primijenio je i za izgradnju

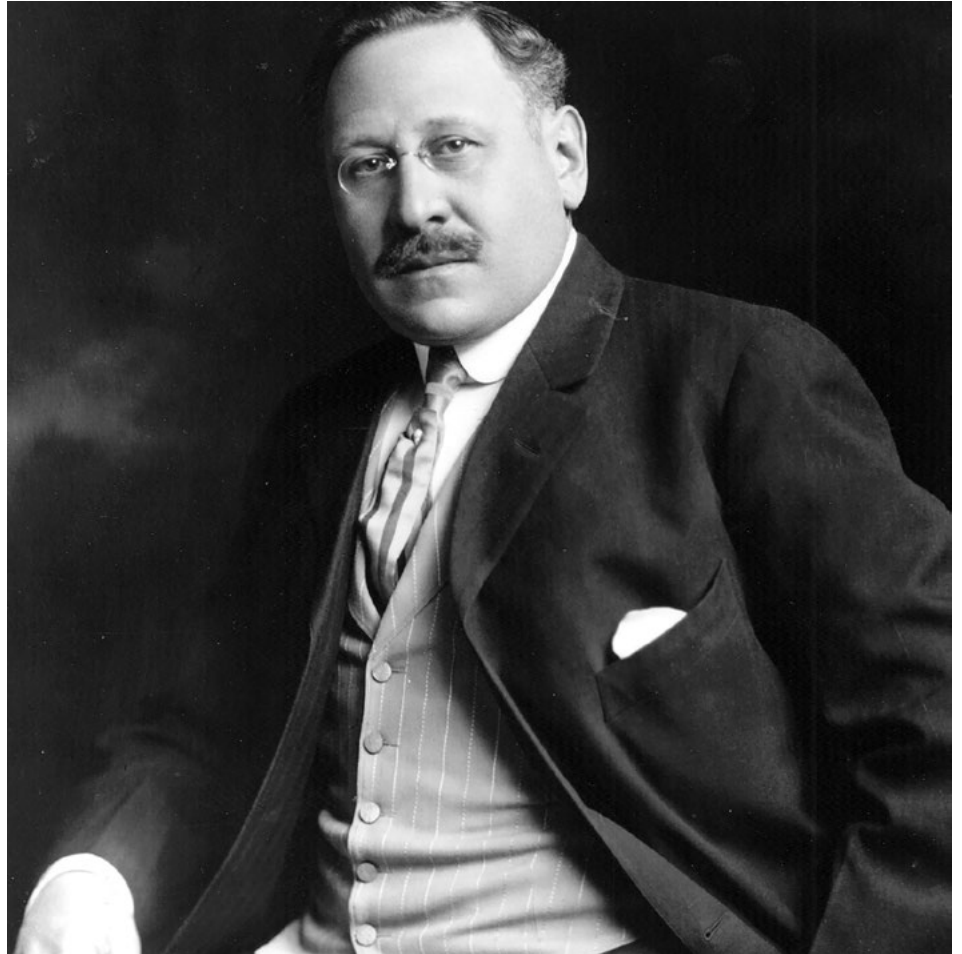
škola. Nije samo davao novac, pred zajednice je postavljao izazov i naučio ih kako prikupiti novac.

Rosenwald je bio član Upravnog odbora Instituta Tuskegee, povijesnog crnačkog koledža u Alabami. Na svoj 50. rođendan 1912. godine, on je Institutu dao 25.000 dolara kao potporu za izgradnju drugih crnačkih škola koje su trebale slijediti model Tuskegeea. Prvi predsjednik Tuskegeea Booker T. Washington predložio je da se od tog novca uzme 2.800 dolara za izgradnju šest malih osnovnih škola za crnce u ruralnim zajednicama. Potreba za izgradnjom tih škola pojavila se zbog nedovoljnog financiranja javnog obrazovanja za crnačku djecu koja nisu smjela pohađati škole koje su pohađali bijelci. Rosenwaldov genij bio je u tome što je učio crnce kako da prikupe novac. A crnačka zajednica je to naučila i počela prikupljati novac na razne načine, npr. prodajom kolača i raznih drugih proizvoda.

Nisu svi bili sretni ovim partnerstvom. Rosenwaldove škole često su bili izložene mržnji onih koji su smatrali da crncima ne treba obrazovanje, pa su škole palili ili postavljali eksplozive. Neke škole su se nekoliko puta obnavljale sve dok nisu bile prihvaćene.

Rosenwaldove škole postojale su sve dok se situacija u SAD-u nije promijenila — prestale su postojati tek kada je Vrhovni sud SAD-a 1954. godine odlučio da je segregacija u obrazovanju neustavna.

Rosenwaldova zaklada donirala je novac javnim školama, sveučilištima, židovskim dobrotvornim društvima i crnačkim institucijama, a često su davali i stipendije pojedincima — crnačkim umjetnicima, piscima i intelektualcima. I tako je bilo sve dok 1948. godine sav novac nije bio potrošen, jer upravo to je Rosenwald želio — da rad Zaklade bude vremenski ograničen. Među onima koji su dobili Rosenwaldovu stipendiju puno

JULIUS ROSENWALD

je uspješnih Amerikanaca, među njima i dobitnik Nobelove nagrade, diplomat Ralph Bunche.

Julius Rosenwald bio je, između ostalog, i jedan od glavnih osnivača i financijskih pokrovitelja Muzeja znanosti i industrije u Chicagu.

Uz sav posao i brigu za crnačku zajednicu, Julius Rosenwald nije zanemario ni privatni život. U braku s Augustom "Gussie" Nusbaum dobio je petoro djece. Obitelj je pripadala židovskoj reformističkoj zajednici u Chicagu, a rabin Emil G. Hirsch uvelike je utjecao na to da se Rosenwald okrenuo filantropiji, a pri tome nije nikada zaboravio ni svoje židovsko porijeklo. Velikodušno je pomagao židovske projekte u Chicagu, bio

je i mecena šahovskog talenta Samuela Reshevskog a financijski je pomagao i ruskim Židovima.

Čitavog svog života vodio se prema dva načela svoje filozofije: prvo "postavi izazov i odgovarajuću potporu" i drugo "pružaj drugima dok si živ". Možemo sa sigurnošću reći da Rosenwald svojim dobroćinstvom, vizijama i spremnošću da pomogne ne samo da je promijenio Ameriku već je utjecao i na filantropiju kakvu danas poznajemo.

Julius Rosenwald preminuo je u svom domu 1932. godine a svojim je primjerom inspirirao i druge. Njegova djeca i rođaci spasili su 300 rođaka iz nacističke Njemačke te im financijski i na druge načine pomagali da se smjeste u Americi.

ZLATNA ERA JACOBA SCHIFFA U NEW YORKU

PIŠE: J. C.

Obitelj Schiff jedna je od najstarijih modernih židovskih obitelji. Najstariji poznati član ove ugledne obitelji, Jacob Kohen Zedek Schiff, koji se spominje na nadgrobnom spomeniku svoga sina Urija Phoebusa, vjerojatno je bio rođen oko 1370. godine. I to je najraniji datum s kojim se bilo koja suvremena židovska obitelj može definitivno povezati. Uri Phoebus Schiff doživio je duboku starost, kao što piše na njegovom nadgrobnom spomeniku a preminuo je 1481. godine. Obitelj Schiff se tijekom dugih godina ženidbama spojila s brojnim drugim uglednim židovskim obiteljima poput obitelji Adler, Oppenheim, Werheimer, Geiger, Glogaus, Mannheim i Hanaus. U obitelji je bilo puno uspješnih poslovnih ljudi ali i uglednih rabinskih autora, među kojima i Meir ben Jacob Schiff, poznat kao Mahram Schiff, te David Schiff vrhovni rabin Velike sinagoge u Londonu i autor važnih djela.

Ali možda najugledniji "noviji" član ove obitelji bio je Jacob Henry Schiff, banakar i filantrop iz New Yorka.

Jacob Henry Schiff rođen je 10. siječnja 1847. godine u Frankfurtu na Majni. Školovao se u javnim školama svog rodnog grada i usvojio je vokaciju svog oca Mosesa, jednog od brokera ogranka obitelji Rothschild. Godine 1865. Jacob je emigrirao u SAD i prvo se zaposlio u tvrtki Frank & Gans, brokerskoj tvrtki u New Yorku. Već dvije godine kasnije osnovao je svoju brokersku tvrtku koju

OBITELJ SCHIFF

je raspustio 1873. kada se privremeno vratio u Europu gdje je uspostavio veze s nekim od glavnih i najvećih njemačkih bankarskih kuća. Kada se 1. siječnja 1875. godine vratio se u New York te postao član i uskoro predsjednik bankarske tvrtke Kuhn, Loeb & Co. Zahvaljujući svojim vezama s njemačkim tržištem novca, Schiff je bio u stanju privući njemački kapital u američke tvrtke, posebice u području financiranja željeznice. Njegova je tvrtka postala jedna od najutjecajnijih u svijetu američke željeznice i stekla veliko bogatstvo. Osim toga, Schiff je sa svojom tvrtkom financirao japanske vojne napore protiv carističke Rusije u Rusko-japanskome ratu. Zbog svog je djelovanja dobio drugo najviše japansko odličje, te bio prvi stranac kojem je odličje uručio osobno car Meiji u svojoj palači. Schiff je

1904. godine imao i privatnu audijenciju s britanskim kraljem Edwardom II.

Jacob H. Schiff je bio uključen i u druge grane industrije i trgovine te bio direktor velikog broja tvrtki i zaklada u New Yorku i Philadelphiji.

Uz posao bilo je vremena i za privatni život. Jakob se 1875. oženio se s Theresom, kćerkom Solomona Loeba, partnera tvrtke u kojoj je radio, i u tom braku dobio je dvoje djece: sina Mortimera i kćerku Friedu.

Schiff je krajem 19. stoljeća bio jedan od najbogatijih i najuglednijih ljudi u SAD-u. Veliki dio svog života i svog bogatstva posvetio je filantropiji, a pri tome nikada nije zaboravio da je Židov. Osim što je dao veliku financijsku pomoć svome gradu, bio je jedan od dviju osoba povezanih sa svih dvanaest najvećih

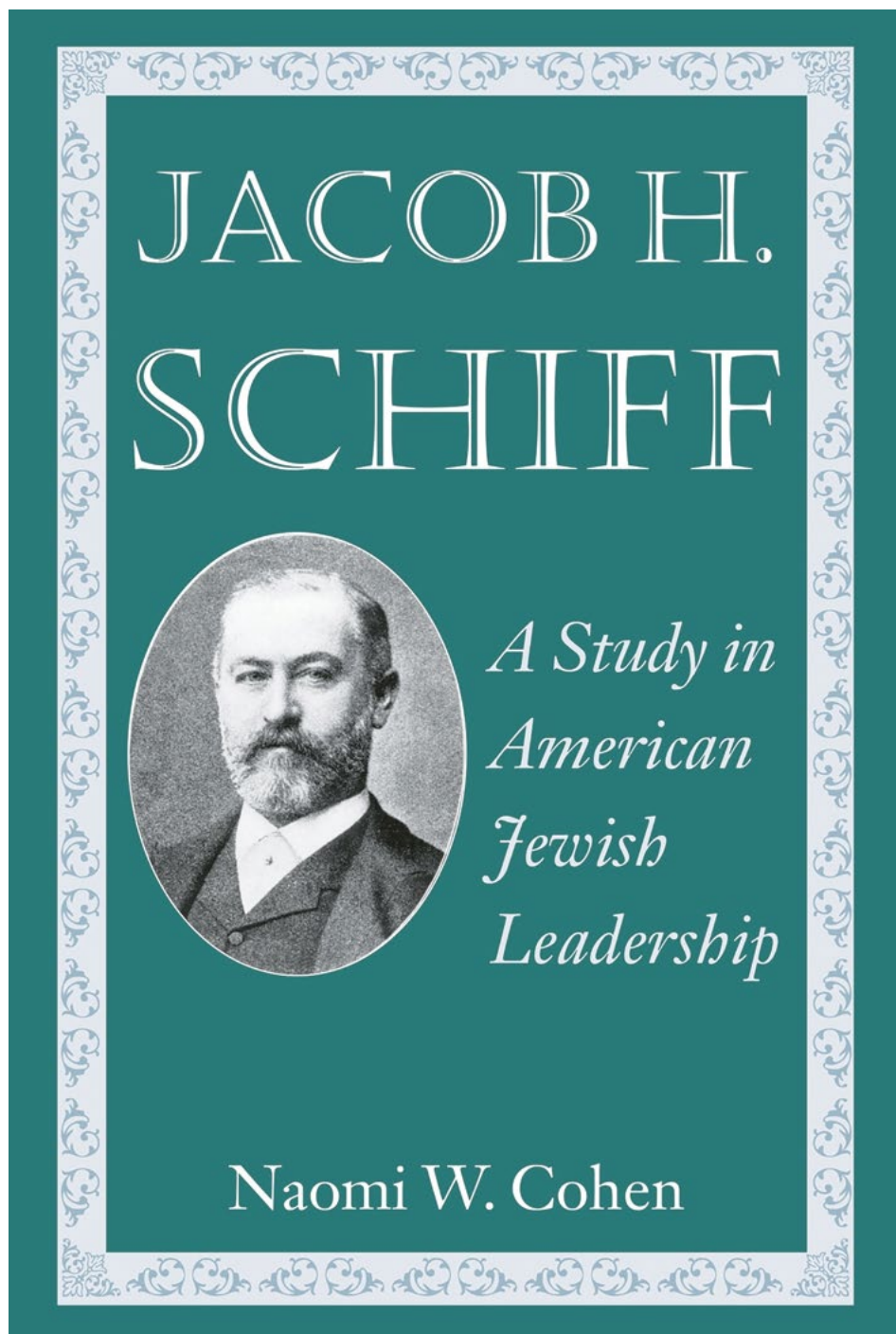
židovskih dobrotvornih organizacija u New Yorku. Njegov je utjecaj bio tako velik da se ponekad govori o "Schiffovoj eri" u New Yorku, posebice zbog toga što se Jacob Schiff bavio svim glavnim židovskim pitanjima i aktualnim problemima, uključujući i borbu protiv antisemitizma. Kao i veliki broj drugih filantropa, nikada nije zaboravio na židovsku tradiciju pružanja pomoći onima kojima je to najpotrebnije. Osnovao je Židovski ured koji je pomagao židovskim imigrantima da se iz New Yorka presele u druge dijelove SAD-a. Osnovao je i druge urede koji su pomagali židovskim imigrantima a pomagao je i žrtvama pogroma u Rusiji. Pomogao je osnovati brojne institucije, među ostalim i židovske škole te Američki židovski odbor. Schiff je postao jedan od najvećih američkih židovskih filantropa i vođa, te je donirao novac za gotovo sve židovske institucije.

Zahvaljujući njemu, Javna knjižnica New Yorka posjeduje najveću kolekciju moderne judaике na svijetu. Na svoj 70. rođendan podijelio je 700.000 dolara različitim dobrotvornim organizacijama i javnim institucijama.

Jacob Schiff je pripadao reformističkom judaizmu i podržavao je politički, sekularni cionizam. Iako se nije u potpunosti slagao s idejama Theodora Herzla, donirao je novac za židovske projekte u tadašnjoj Palestini, uključujući i Tehnički institut u Haifi.

Jacob Schiff preminuo je u svom njujorškome domu na Petoj aveniji 25. rujna 1920. godine. Njegov posljednji ispraćaj održan je tri dana kasnije u sinagogi Emanu-El. Njegova se imovina procjenjivala na 50 milijuna dolara što bi danas iznosilo oko 676 milijuna dolara. Na čelu tvrtke naslijedio ga je njegov sin Mortimer Leo Schiff.

Zanimljivo je zabilježiti i još jedan podatak: zbog donacija koje je davao svom rodnome gradu, jedna je ulica u

Frankfurtu na Majni nosila njegovo ime: Jacob-Schiff-Strasse. Kada su nacisti preuzeli vlast u Njemačkoj, ime ulice je promijenjeno u Mummstrasse, prema imenu bivšeg frankurtskog gradonačel-

nika Daniela Heinricha Mumma. Nakon Drugog svjetskog rata, ulici je vraćeno njezino pravo ime. Jer Frankfurt stvarno može biti ponosan na Jacoba Schiffa i sve ono što je u životu napravio.

LILY I EDMOND SAFRA — ŽIVOT POSVEĆEN DOBROČINSTVU

PIŠE: NATAŠA BARAC

Lily Safra, legendarna milijarderka, filantropkinja i pripadnica društvene elite, preminula je nedavno u Ženevi u 87. godini života, nakon duge bitke s rakom. Ona i njezin četvrti suprug briljantni bankar Edmond bili su poznati dobrotvori i mecene. Usprkos njihovog nevjerojatnog bogatstva, nikada nisu zanemarili one koji nisu imali toliko sreće u životu, te su svojim dobročinstvom pomagali brojne pojedince i organizacije u četrdesetak zemalja.

Ali tko su bili Lily i Edmond Safra? Lily Safra rođena je kao Lily Watkins 30. prosinca 1934. u brazilskom gradu Porto Alegre. Njezin otac je bio Wolf White Watkins, inženjer koji se preselio iz tadašnje Čehoslovačke u Južnu Ameriku gdje se bavio elektrifikacijom brazilskih željeznica. Lilyna majka Annita Noudelman de Castro bila je Urugvajka rusko-židovskog porijekla.

Kada je imala 17 godina Lily se udala za Mariju Cohena, argentinskog magnata talijansko-židovskog porijekla. Imali su troje djece, a rastali su se početkom 1960-ih.

Već nekoliko godina kasnije, Lily se drugi puta udala za Alfreda Monteverdea, koji se prije prezivao Greenberg. On je

LILY SAFRA

bio rumunjsko-židovski imigrant koji je pobjegao iz Europe 1939. godine. Bavio se građevinom, a on i Lily su posvojili dijete. Monteverde je, nakon duge bitke s bipolarnim poremećajem, 1969. godine počinio samoubojstvo a svu svoju imovinu ostavio je svojoj supruzi. Ona se mjesec dana nakon smrti svog supruga preselila u London. Edmond Safra, bankar njezinog pokojnog supruga, pomagao joj je preuzeti kontrolu nad bogatstvom koje je naslijedila. Oni su neko vrijeme izlazili ali romantična priča je tada naglo bila prekinuta jer Safrina obitelji, koja je bila sefardskog porijekla, nije odobrala

njegovu vezu s Lily koja je bila aškenaskog porijekla.

Lily se 1972. udala za poslovnog čovjeka Samuela Bendahana, koji je također bio sefardski Židov, ali puno skromnijeg porijekla. Razdvojili su se samo dva tjedna nakon vjenčanja a rastali su se nakon godine dana braka.

Tri godine kasnije Lily je stupila u svoj četvrti brak — 1976. udala se za Edmonda Safru, uglednog i bogatog bankara, porijeklom iz Libanona. Edmond Safra rođen je 6. kolovoza 1932. u Libanonu, gdje je njegova obitelj živjela i bavila se bankarstvom. Obitelj Safra se 1949. preselila u

Italiju a Edmond je imao samo 16 godina kada je zaradio 40 milijuna dolara tijekom arbitražne transakcije prebacivanja zlata između Italije i Velike Britanije te je taj novac iskoristio za stvaranje svoje banke u Ženevi. Ta je banka u knjigama o svom poslovanju koristila samo arapsko pismo. Obitelj Safra se 1952. preselila u Brazil gdje su osnovali prvu brazilsku financijsku instituciju.

Bračni par Safra je živio između svojih rezidencija u New Yorku, Monaku, Ženevi i vile Lepolda na francuskoj rivijeri. Krajem 1990-ih dobili su monegaško državljanstvo, a Edmond je poginuo u Monaku u požaru koji je, kao što se kasnije utvrdilo, bio podmetnut. Edmond je dio svog bogatstva dao u dobrotvorne svrhe, a njegova supruga Lily naslijedila je 800 milijuna dolara.

Lily i Edmond Safra bili su poznati dobrotvori i mecene, te su nesebično sudjelovali u brojnim dobrotvornim akcijama, a nikada nisu zanemarili svoje židovsko porijeklo. Bračni par Safra utemeljio je dobrotvornu zakladu te su kroz nju pomagali projekte iz područja obrazovanja, medicine, znanosti, religije, umjetnosti kao i brojne humanitarne projekte.

Nakon tragične pogibije svog supruga, Lily Safra je postala predsjednica Zaklade. U godinama koje su uslijedile, veliki dio svog života posvetila je poboljšavanju kvalitete života drugih i davanju dostojanstva onima koji ga zbog društveno-gospodarskih okolnosti nisu imali. Kao izraz priznanja i zahvalnosti, veliki broj institucija i organizacija nosi ime Lily i Edmond Safra.

Trg Safra na kojem se nalaze uredi gradskog vijeća Jeruzalema nosi ime roditelja njezinog supruga — Jacoba i Ester Safra, koji su svojoj djeci usadili potrebu za humanitarnim djelovanjem.

Između ostaloga Zaklada Safra u Izraelu se bavi djecom te omogućava nastavak školovanja i davanje stipendija

za nadarenu djecu u Izraelu, od kojih mnogi žive u vrlo skromnim uvjetima. Zaklada daje i kredite i pomaže mladima koji pokreću male tvrtke, a postoji i program koji osigurava računala i obuku iz tehnologije za više od 12.000 obitelji arapsko-izraelske zajednice.

Zaklada Safra nije zaboravila ni umjetnost pa pomaže Izraelski muzej, Izraelski filharmonijski orkestar i mnoge druge, a pomoć dobivaju i brojni medicinski centri kao i sinagoge, te posebice Jad Vašem.

U travnju 1992. kada je sirijski režim ukinuo ograničenja putovanja za Židove, Edmond Safra, čija obitelj je imala drevne veze sa sirijskim gradom Alepom, ponudio je da zrakoplovom prebaci 4.500 sirijskih Židova te da financira njihov smještaj u Brooklynu. Posvećen svojoj židovskoj vjeri, Edmond Safra je smatrao da je izgradnja i obnova sinagoga važna za razvoj židovskih zajednica te je u tu svrhu darovao velike iznose. Pomogao je u izgradnji sinagoga u velikim židovskim

zajednicama, ali i nekim udaljenima poput Manile i Kinšase. Pet stotina godina nakon što je izgrađena posljednja sinagoga u Madridu, on je u glavnom gradu Španjolske izgradio novu.

Na globalnoj razini Zaklada je, između ostaloga, pomagala djecu iz Černobila, izgradila selo za siročad u Ruandi, te u posljednje vrijeme slala hranu, lijekove, odjeću i druge potrepštine u Ukrajinu. Nakon što je požar devastirao poznatu katedralu Notre-Dame u Parizu, obitelj Safra obećala je dati 10 milijuna eura za njezinu obnovu ali to je bio samo jedan dio pomoći koje su davali svijetu.

Na aukciji u Londonu 2010. godine Lily Safra kupila je skulpturu Alberta Giacomettija "Čovjek koji hoda" za 65 milijuna funti, što je najviši iznos ikada isplaćen za jednu skulpturu.

Lily Safra za sobom je ostavila djecu, unučad i praunučad. Nadamo se da će oni nastaviti istim putem.

LILY I EDMOND SAFRA

ZAKLADA OBITELJI RUDERMAN I BORBA ZA OSOBE S INVALIDITETOM

PIŠE: J. C.

“Ako želite ostaviti traga u društvu, morate ići uskim područjem i ući duboko u to područje”, riječi su kojima se vodio Jay Ruderman. On i njegova supruga Shira nalaze se na čelu Zaklade obitelji Ruderman koja je nedavno za svoje zasluge nagrađena nagradom za životno djelo izraelskog lista Jerusalem Post.

Zaklada obitelji Ruderman godinama se zalaže za uključivanje osoba s invaliditetom u društvo, te za jačanje odnosa između Izraela i američke židovske zajednice. Ova nagrada je priznanje za više od dva desetljeća rada na inovacijama i poboljšanju civilnog društva.

Jay i Shira Ruderman posvetili su svoje filantropske i profesionalne resurse kako bi stvorili pravednije društvo utemeljeno na jednakosti, a u svom su radu tijekom godina poduzeli veliki broj novih inicijativa koje su utjecale na izraelsko-američko-židovske odnose, izraelsku vladu, civilno društvo i filantropsku zajednicu.

Zahvaljujući njihovom radu posljednjih nekoliko godina svi veliki američki filmski studiji, poput Paramounta, CBS-a i NBC-a, usvojili su pravila Zaklade te na audicijama prihvaćaju glumce s invaliditetom.

“Bez obzira na to koja vas strast pokreće, fokusirajte se na određeno polje i budite specifični oko toga što poduzi-

OBITELJ RUDERMAN

mate. Ne radi se samo o novcu. Budite fokusirani, slijedite svoje strasti i nemojte odustati”; rekao je Jay Ruderman.

Zaklada obitelji Ruderman je privatna filantropska zaklada osnovana u Bostonu 2002. godine. Zaklada djeluje u SAD-u i Izraelu u dva glavna područja: uključivanje osoba s invaliditetom/poteškoćama u razvoju u društvo i jačanje odnosa između Izraela i američko-židovske zajednice.

Jay Seth Ruderman rođen je 16. ožujka 1966. godine, kao najstarije od troje djece Marcie i Mortona E. Rudermana. Njegov otac je bio jedan od suosnivača tvrtke Meditech, čija je osnovna djelatnost prodaja informatičkih sustava za medicinske ustanove. Nakon što je završio pravo, Jay je počeo raditi kao odvjetnik

i borac za prava osoba s invaliditetom. Vrlo rano uključio se i u filantropski rad, a prva velika akcija njegove Zaklade bila je da židovske škole uključe djecu s invaliditetom. Jay Ruderman jednom je objasnio i razloge svog uključivanja u borbu za prava osoba s invaliditetom/poteškoćama: “Jedan od mojih nećaka ima autizam, moja djeca su imala probleme s učenjem a i moj otac je razvio bolest koja je smanjivala sposobnost rada njegovih pluća. Osobe s poteškoćama su manjinska skupina — ako dovoljno dugo živimo na kraju ćemo svi spadati u jednu od njih”. Jay Ruderman član je Upravnih odbora brojnih važnih institucija poput Židovske agencije za Izrael, američkog JOINT-a te sveučilišta u Haifi.

Oženjen je sa Shirom Menashe Ruderman, Izraelkom koju je upoznao dok je živio u Izraelu. Žive u području Bostona i imaju četvero djece. Zanimljivo je da je jedan od Shirine braće Shalev Menashe, profesionalni izraelski nogometaš.

Jedan od većih uspjeha Jay i Shira ostvarili su zahvaljujućim svojem zalaganju na dodjeli Oscara 2020. godine. Oni su prvi puta bili na tom velikom događaju i iako nisu uspjeli upoznati Brada Pitta, bili su svjedoci povijesnog trenutaka: Zack Gottsagen, glumac s Downovim sindromom, bio je jedan od prezentera na dodjeli nagrada.

“To je jedan od načina da glumci s invaliditetom budu prisutni i vidljivi u svijetu i na filmu”, objasnio je Jay Ruderman, koji je itekako zaslužan za ovakve događaje, budući da njegova Zaklada surađuje s Akademijom filmske umjetnosti u vezi pitanja uključivanja glumaca s invaliditetom/poteškoćama.

Do sada su u dva navrata glumci s invaliditetom dobili Oscara — 1986. Marlee Matlin, koja je gluha i 1947. Harold Russell, koji je izgubio ruke tijekom vojne službe. Ali ovo je bilo prvi puta da je glumac s Downovim sindromom bio jedan od prezentera na dodjeli najveće filmske nagrade. Osim toga, te je godine na dodjeli izvođač u kolicima bio jedan od pjevača pjesme “I’m Standing with You” nominirane za Oscara.

Ali Jay i Shira nisu prvi u obitelji Ruderman koji su se posvetili pomaganju drugima. Jayev otac Morton E. Ruderman nikada nije zaboravio svoje skromno odrastanje. Tijekom djetinjstva i mladosti teško je radio, školovao se a nakon toga, kada je stekao novac, ostatak života proveo je pomažući drugima. Mortonov otac bio je sitni trgovac i išao je od vrata do vrata prodavajući kućne potrebštine. Njegova majka je radila u tvornici kao švelja, a Morton je oduvijek imao potre-

bu pomoći svojim roditeljima — još kao dječak raznašao je novine, čistio snijeg iz dvorišta svojih susjeda i radio puno takvih sličnih poslova.

Bio je jedan od suosnivača Mediteacha te postao vodeći filantrop u židovskoj zajednici šireg područja Bostona. Njegova supruga Marcia kazala je da je Morton želio da ga se sjećaju kao osobe koja je pomagala onim osobama koje nikada nije sreala. Želio je da ga se sjećaju kao “čovjeka koji je pomagao drugima”.

Morton Ruderman i njegova supruga pomagali su ljudima koji su pokretali nove poslove, davali su im novac, podršku a ponekad i jedno i drugo.

Morton Ruderman preminuo je 2011. godine a za sobom je ostavio suprugu, sinove, kćer i desetoro unučadi. I puno onih koji će ga se uvijek sjećati zbog toga što im je pružio ruku i pružio pomoć kada im je ta pomoć bila potrebna.

LA COLONIE SCOLAIRE: KAKO SU FRANCUSKI AKTIVISTI SPASILI ŽIDOVSKU DJECU

PIŠE: NATAŠA BARAC

U prvoj polovici 20. stoljeća, Pariz je bio preplavljen valovima židovskih imigranata iz istočne Europe. La Colonie Scolaire, ili u grubom prijevodu “školska kolonija”, ustanovljena je 1926. godine kako bi pružila potrebnu skrb imigrant-

skoj djeci ali i drugoj djeci iz siromašnih židovskih obitelji Francuske. La Colonie Scolaire vodila je socijalnu službu, medicinsku kliniku i ljetne kampove za djecu koja su živjela u siromašnim četvrtima Pariza. Ono što je posebno zanimljivo je to što se ta tradicija nastavlja i danas.

La Colonie Scolaire osnovana je 1926. godine, a glavna želja i cilj osnivača bio je da se židovskoj djeci koja su dolazila iz

siromašnih obitelji omogući da jednom godišnje borave na moru i na svježem zraku. Ta su djeca, zbog načina i uvjeta života, često patila od anemije, rahitisa i tuberkuloze.

La Colonie Scolaire financirala se i tada i danas isključivo od dobrovoljnih priloga.

Kada je izbio Drugi svjetski rat i kada su počeli progoni Židova u okupiranoj Francuskoj, organizacija je otišla u ilegalu

kako bi na taj način spasila što je moguće veći broj židovske djece. La Colonie Scolaire udružila se s drugim židovskim organizacijama te oformila tzv. Odbor ulice Amelot, koji je ime dobio po poznatoj ulici u Parizu, gdje je Odbor imao svoje sjedište u zgradi na broju 36.

Jedan od najznačajnijih koraka koje je poduzeo Odbor bilo je spašavanje židovske djece Pariza i pronalaženje obitelji koje su ih željele primiti i brinuti se za njih. Radilo se o kršćanskim obiteljima u ruralnoj Francuskoj, a židovska djeca bila su smještena i u francuskim samostanima i sirotištima.

Među njima je bio i mladi Isaac Berac, čija je majka s malom sestricom Liliane bila deportirana iz Pariza u jedan od nacističkih logora smrti. Ali Isaca je od deportacija spasila La Colonie Scolaire. Poslali su ga, zajedno s bratom, na selo, prvo kod jedne "udomiteljske obitelji" a onda kod druge kod koje je proveo dvije godine.

U pismu sačuvanom u arhivima La Colonie Scolaire, skrbnica koja se brinula za Isaca i njegovog brata Jacoba obratila se organizaciji tražeći novac kako bi djeci mogla kupiti čarape, zbog velikih troškova koje je imala u podizanju djece.

Isaac je kasnije poslan u sirotište gdje je ostao sve do 1949. godine kada je imigrirao u Izrael. Tako se s vremenom oženio i danas sa svojom suprugom živi u Zihron Ya'akovu.

La Colonie Scolaire je opširno izvještavala o svakom od djeteta o kojem je brinula a ti su dokumenti nedavno prebačeni iz Središnjeg arhiva povijesti židovskog naroda u Nacionalnu biblioteku Izraela gdje će se trajno čuvati. Arhiv uključuje dokumentacije o tisućama židovske djece u Francuskoj tijekom i nakon Holokausta o kojima se brinula ova organizacija. To su djeca čija imena će se zauvijek čuvati u Izraelu.

Povjesničar Yochai Ben-Ghedalia, voditelj Arhiva i posebnih zbirki Nacionalne

ŽIDOVSKA DJECA NA LJETOVANJU U FRANCUSKOJ

biblioteke Izraela, kazao je da je La Colonie Scolaire predstavlja rijetku vrstu organizacije koja se uspjela prilagoditi i redefinirati za vrijeme velike krize kako bi mogla pružiti odgovarajuću pomoć u određenom trenutku. A ta je pomoć tada bila neprocijenjiva.

Nakon Drugog svjetskog rata La Colonie Scolaire je u svojim prostorijama u ulici Varenne primala stotine djece čiji su roditelji ubijeni. Željeli su toj djeci pružiti malo topline i pomoći im u daljnjim životima.

La Colonie Scolaire se i nakon toga, a to radi i danas, brinula za siromašnu djecu, pomažući im i u hrani i odjeći. Stalna misija La Colonie Scolaire i danas je pružanje pomoći djeci a ta se pomoć manifestira u organiziranju odlaska na more ali pomoći u školo-

vanju, hrani, odjeći i drugim stvarima. La Colonie Scolaire financira se od svog osnutka iz dobrovoljnih priloga. U skladu sa svojom dugogodišnjom tradicijom, La Colonie Scolaire je tijekom 2022. godine pomagala 30 djece u školovanju, podijelila je 1.600 bonova za hranu, 200 poklona za Hanuku, a 60 djece boravilo je na ljetovanjima i zimovanjima zahvaljujući upravo zalaganju i skrbi ove organizacije.

STEVEN COHEN — MILIJARDER, FILANTROP, LJUBITELJ SPORTA I UMJETNOSTI

PIŠE: F. B.

Steven Cohen vrlo je impresivan čovjek: ovaj milijarder, sakupljač umjetnina i vlasnik legendarnog američkog baseball kluba New York Mets jedan je od najutjecajnijih Židova na svijetu ali i veliki filantrop.

Steven Cohen rođen je 1956. u židovskoj obitelji. Odrastao je u New Yorku gdje je njegov otac imao krojačnicu za izradu haljina. Stevenova majka bila je profesorica klavira. Obitelj je bila brojna, a Steven je bio treći od sedmero braće i sestara.

Nakon što je diplomirao ekonomiju, već s 22 godine započeo je svoju karijeru na tržištu dionica. Kao mlađi suradnik tvrtke Gruntal&Co., Cohen je za svoju tvrtku zaradio milijune dolara a s vremenom je postao voditelj portfelja vrijednog 75 milijuna dolara.

Nakon što je 1992. napustio tvrtku u kojoj je godinama radio, osnovao je svoju vlastitu tvrtku s.A.C. Capital Advisors. Vodio ju je sve dok nekoliko izvršnih direktora tvrtke nisu proglašeni krivima 2013. zbog trgovine ostvarenje zahvaljujući insajderskim informacijama. Cohen je izbjegao optužbe, te tvrtku preimenuo u Point72 Ventures, hedge fond koji se fokusira na ulaganja u ranim fazama poslovanja.

Cohen je 2020. postao većinski vlasnik legendarnog baseball kluba New York Metsa, a taj će položaj i dalje obna-

šati s obzirom na njegovo nevjerojatno bogatstvo. Prema procjenama, neto vrijednost Cohenove imovine iznosi 12,1 milijardi dolara.

On svoj novac ulaže prema osobnim interesima — s obzirom na svoju ljubav prema sportu, uložio je veliki novac u prvoligaški baseball klub, a budući da ga zanima i politika novac je davao i za različite političke kampanje. Poznata je i njegova ljubav prema umjetnosti, a smatra se da je u svoju kolekciju umjetnina uložio oko milijardu dolara. Prema pisanju New York Timesa, Cohen je ozbiljno počeo sakupljati umjetnine 2000. godine. Njegova prva ljubav bili su impresionisti, pa je pokupovao djela Maneta i Moneta a zatim se prebacio na suvremenu umjetnost. Cohen je 2006. sudjelovao u najskupljoj umjetničkoj kupovini u povijesti — vlasniku kasina i milijarderu Stevu Wynnu ponudio je 139 milijuna dolara za kupnju Picassove slike "San". Samo nekoliko dana prije nego što je slika trebala biti dostavljena Cohenu, Wynn, slabog vida zbog degenerativne bolesti, slučajno je laktom oštetio sliku dok ju je pokazivao svojim poznanicima. Prodaja je otkazana a Cohen ju je na kraju ipak kupio u studenome 2012. za 150 milijuna dolara. U svojoj zbirci umjetnina, Cohen se može pohvaliti i umjetničkim djelima Alberta Giacomettija, Jeffa Koonsa, Edvarda Muncha, Pabla Picassa i Andyja Warhola.

Ali Steven Cohen je velike iznose darovao i u dobrotvorne svrhe, a procjenjuje

se da je dosada darovao više od 715 milijuna dolara. Između ostaloga osnovao je Zakladu Steven & Alexandra Cohen, koja financira istraživanja post-traumatskog sindroma, traumatske ozljede mozga, kao i više muzeja, među ostalima njujorški Muzej moderne umjetnosti.

Cohen je također odgovoran za osnivanje Cohenove mreže veterana, neprofitne organizacije koja se brine za mentalno zdravlje veterana i obitelji stradalih u terorističkom napadu na SAD 9. rujna 2001. godine. Između ostaloga Cohen je i u Izvršnom odboru Zaklade Robin Hood, njujorške dobrotvorne organizacije koja se bori protiv siromaštva u New Yorku.

Steven Cohen je bio dva puta oženjen. S prvom suprugom Patricijom Finke ima dvoje djece, a od 1991. godine u braku je s Alexandrom Garciom, samohranom majkom porijeklom iz Puerto Rica. Zajedno imaju četvoro djece, a jedno su vrijeme živjeli u Connecticutu sa svoje sedmero djece (četvoro zajedničkih, Alexandrinim djetetom iz prijašnje veze te s dvoje Stevenove djece iz prvog braka).

STEVEN COHEN

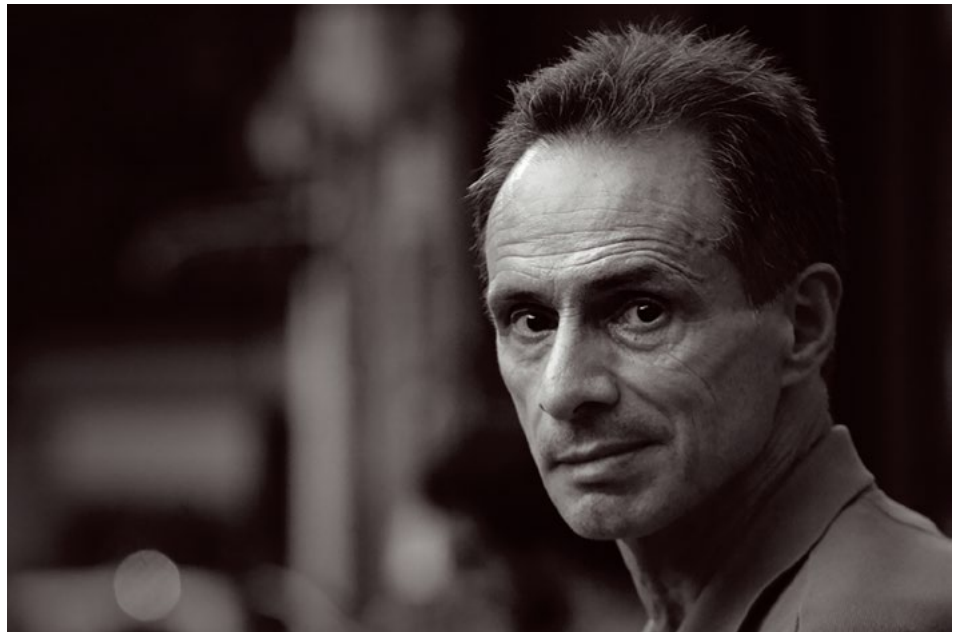

DAVID ALBAHARI

— ZATOČENIK (PISANE) RIJEČI

PIŠE: JAROSLAV PECNIK

Nakon duge i teške borbe s najpodmuklijim vidom Parkinsonove bolesti, u Beogradu je 30. srpnja 2023. preminuo David Albahari, koji je sebe “vidio” prvenstveno kao židovskog, ali jednako tako i jugoslavenskog/srpskog pisca, jer bez sadržaja (svih) ovih kulturoloških i jezičnih izvora s kojih se duhovno napajao, ne bi ni bilo njegova književna stvaralaštva koje je tako duboko proželo i obilježilo ove naše regionalne, da ne kažem balkanske, ali i šire (srednjo)europske prostore. Ovaj smireni, povučeni, samozatajni, ali jednako tako beskrajno talentiran i duhovit čovjek sklon (samo)ironiji i crnohumornim “ispadima”, svojevrsna “živa enciklopedija” suvremene angloameričke, kao i tradicionalne, “klasične” židovske literature naprosto je “iskakao” iz svih klišeja i stereotipa kojima su ga pojedini kritičari i znalci njegova rukopisa znali svrstavati među postmoderniste ili u slične književne struje, naprosto je bio samosvojan, originalan i autentičan, nikome, ili malo kome nalik, a opet “prepoznatljiv” po svojoj osebujoj senzibilitnosti i “muzikalnosti” ispisanih riječi/rečenica pomalo profetske duhovne (o) poruke. Sam je Albahari “priznavao” da je možda najbliži postmodernizmu, uz obveznu napomenu da ga shvaća samo kao vremensku odrednicu, a ne kao “stro-

DAVID ALBAHARI

go definirani pokret, jer kada je priča dobra nije važno kako je napisana”. Po riječima jednog od vrsnih poznavalaca njegova djela Gojka Božovića, David je u pričama i romanima postigao ono što je u književnosti najteže i najvažnije: oblikovao je svoj svijet, vlastiti pripovjedački ton, tako da upravo taj svijet i ton s pravom nazivamo “albaharijevskim”. Kao i većina mladih autora s kraja 60-ih godina minulog stoljeća, Albahari se okušao u poeziji, čak je i objavio nešto pjesama, ali ubrzo je, po vlastitim riječima shvatio kako ne posjeduje sposobnost stihovima “uvek pronaći odgovarajuću sliku za svaku situaciju”, tako da je definitivno odustao od pjesništva. Ali, zato se pro-

našao u kratkoj priči, općenito kraćoj formi izražavanja, tako da ga s pravom svrstavaju među svjetski najznačajnije autora tog žanra i upravo stoga se i počelo o njemu razgovarati kao jedinom ozbiljnom kandidatu za književnog Nobela s ovih “naših” prostora. Ono što posebice karakterizira Albaharija, to je “opsjednutost” čitanjem i knjigama, tako da u prvo vrijeme sebe nije vidio među “pravim” piscima, već se više zarad ogromnog i vrsnog poznavanja povijesti književnosti “vidio” među antologičarima (od brojnih koje je sastavio, nenadomjestiva je “Antologija jevrejskih pripovjedača”, 1998.) i prevoditeljima, a njegov prevoditeljski opus više je nego fascinant; upravo

zahvaljujući njemu upoznavali smo niz, tada u nas malo ili nedovoljno poznatih američkih, engleskih, australskih i kanadskih romanopisaca, novelistu, dramatičara (Isaac Bashevis Singer, Margaret Atwood, Thomas Pynchon, Saul Bellow, John Updike, Vladimir Nabokov, Bernard Malamud, Raymond Carver, Sam Shepard, Caryl Churchill itd.). Kako je sam u kratkoj i neobično stiliziranoj autobiografiji zapisao: “Odrastao sam u kući u kojoj je knjiga zauzimala počasno mjesto. I otac i majka podsticali su nas na čitanje; rođendanski pokloni uvijek su bili u obliku knjige, ništa drugo nije dolazilo u obzir”. Ali, potaknut pročitanim i sam je počeo pisati želeći isto što su (u)činili njegovi omiljeni pisci: stvoriti svijet od riječi, koji će biti podjednako stvaran kao i svijet oko nas, “a možda još i stvarniji”; stvoriti svoj svijet književnosti, a od samih početaka fascinirala ga je “kratka forma”, koje se praktički držao do kraja svog stvaralaštva. U jednom intervjuu je rekao: “Uvek sam govorio da se sve može zapisati kratko, sažeto, a ako takvo što nije moguće, onda nema potrebe ispisivati roman, epska širina tu ništa neće pomoći. Roman se čita zbog potrebe uvida u strukturu sveta, a kratka priča da bi se spoznali obrisi te strukture. Kratka je priča prosvetljenje, roman je obrazovanje; neophodno je i jedno i drugo. Za razliku od romana u kojima se stalno borim s istorijom, u mojim pričama uglavnom nema historije, one najčešće govore o prelomnim trenucima u životu usamljenih pojedinaca, o ljubavi, emigraciji/izgnanstvu, usudu jezika; mene kao pripovedača uvek zanima onaj čas posle koga više nema povratka, kada od života preostaju samo senke”.

Prvu je knjigu, zbirku priča “Porodično vreme” Albahari objavio 1973., a prvi roman “Sudija Dimitrijević” 1978.; zatim su uslijedila brojna djela od kojih valja spomenuti ona najvažnija: romani

“Cink”, “Mamac”, “Gec i Majer”, “Svetski putnik”, “Pijavice” i “Pogovor”. Intenzivno je pisao i kratke priče i objavio je niz zbirke među kojima se ističu: “Obične priče”, “Opis smrti”, “Fras u šupi”, “Pelerina” i “Dvadeset jedna priča o sreći”. Objavio je i nekoliko knjiga eseja od kojih je najpoznatija “Dijaspora i druge stvari”. Sa Žarkom Radakovićem realizirao je “Knjigu o muzici” i “Knjigu o fotografiji”; djela su mu prevedena na više od 20 svjetskih jezika. Posebice je bio poznat njegov urednički rad u časopisima “Vidici”, “Književna reč”, “Kulture Istoka” i “Pismo”. Primio je brojne ugledne nagrade: NIN-ovu 1996. za roman o majci “Mamac”; Andrićevu za zbirku priča “Opis smrti” 1982. itd. Za člana SANU izabran je 2006. godine. Kada čovjek pogleda sam(o) obim Albaharijeva djela prosto ostaje zapanjen i teško je shvatljivo kada je sve to stigao napisati, prevesti, katalogizirati, pročitati? Ali, tajna je “jednostavna”: David je bio čovjek ogromne radne energije i nesvakidašnje erudicije; disciplinirano je pisao/čitao svaki dan osam sati, pa i više; to mu je bilo obvezno radno vrijeme, zadano pravilo kojeg se strogo držao i samo ga je u iznimnim prilikama znao (pre)kršiti. Ali i uz to nalazio je vremena za društveni angažman, u vrijeme raspada SFRJ postao je predsjednik Saveza jevrejskih opština Jugoslavije i posvećeno je radio na evakuaciji Židova, ali i ostalih građana iz opkoljenog Sarajeva. On je profilirao specifičan spisateljski senzibilitet, na poseban je način osjetio i artikulirao “duh vremena”, jer je malo tko, poput njega znao prepoznati nadolazeće vrijednosti, “novo vrijeme” i pokuša(va) ga je povezati s onim što se na prvi pogled činilo nemogućim i utoliko mu je Jorge Luis Borges bio jedan od velikih uzora i inspiracija.

Kao uvod u Albaharijeve biografske podatke, treba se podsjetiti njegovih riječi:

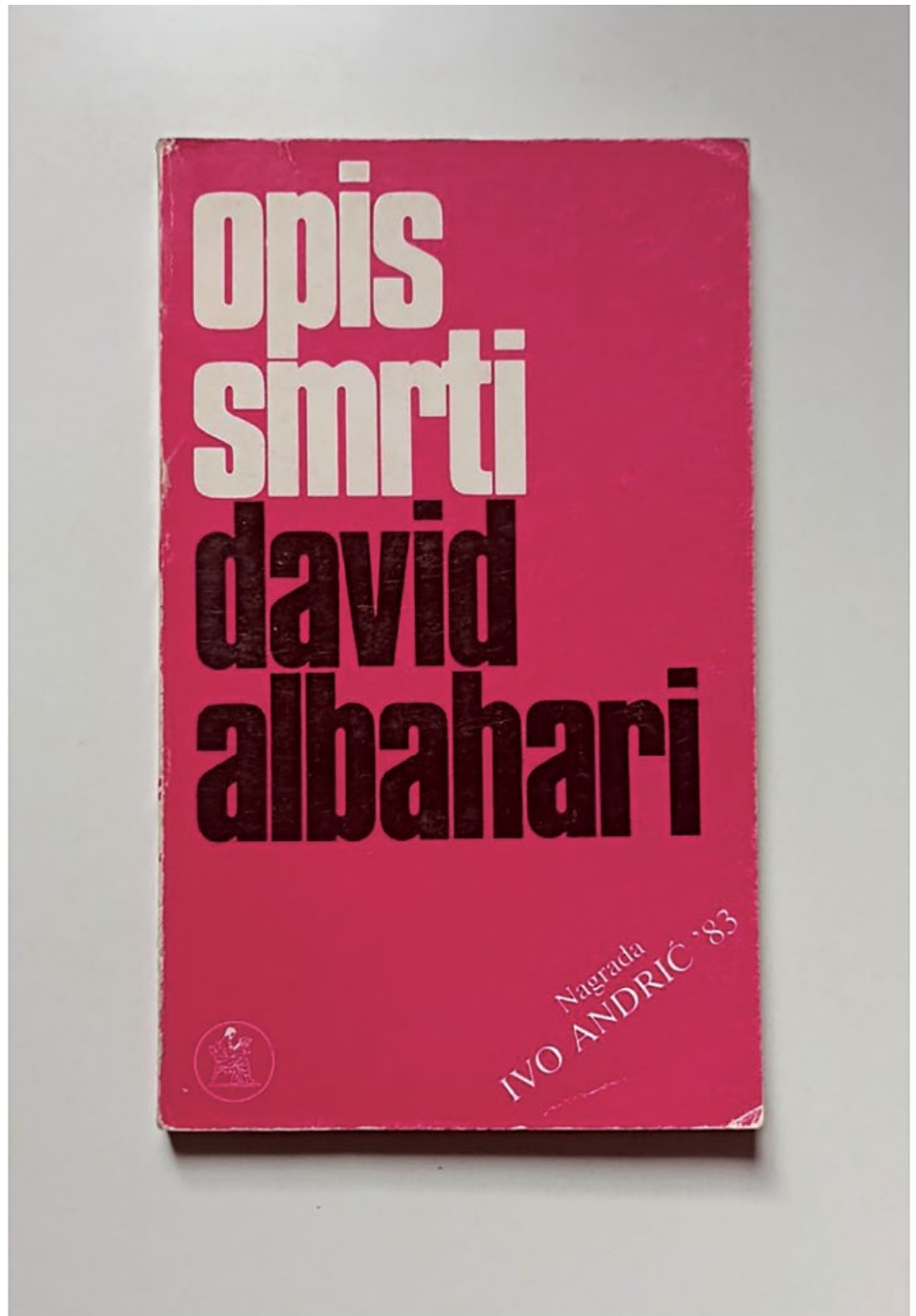
“Priča sam ja, ukoliko ne govori o meni (jer samo za sebe mogu reći da se barem donekle poznajem), priča ne govori ni o kome”, što znači da su autobiografski podatci i dokumenti (fotografije također) oduvijek imali važnu, zapravo presudnu ulogu u njegovim djelima, pa i onda kada se naizgled činilo kako su posve “uronjeni” u fikciju. Gotovo sve što je (na) pisao vezano je uz stvarnu obiteljsku sagu, samo ju je na svoj način “modelirao” i tako (raz)otkrivao pravu povijest svojih predaka i roditelja: “Pamtim iz detinjstva nekoliko porodičnih praznina, gotovo tajni, u čijoj sam senci odrastao. Pre svega gotovo potpuno odsustvo rodbine sa očeve strane i porodični album moje majke prepun slika dece i neke rodbine, ali to nismo bili ja i moja sestra, a ni muškarac koji se pojavljivao na tim fotografijama nije bio moj otac. Te porodične tajne, u stvari nisu bile nikakve tajne, jer su otac i majka živeli u potpunom međusobnom poštovanju svojih uspomena i života vođenih pre Drugog svetskog rata. Moj otac, sefardski Jevrejin, rođen je u Smederevu, rat ga je kao doktora zatekao u Nišu, zarobljen je kao vojni lekar i odveden u logor; u Nišu su mu ostali žena i dvoje dece, i oni i gotovo celokupna njegova rodbina ubijeni su tokom 1941. – 1942. Za to vreme moja majka-rođena u Bosni, pre rata je živela u Zagrebu, u braku s jednim askenaškim Jevrejinom-skrivala se sa dva sina po srpskim selima. Njenog muža su u Beogradu streljali Nemci. Deca i ona su uspeli da prežive rat, a onda su joj, posle oslobođenja, kada je krenula vozom u Beograd, oba sina poginula u željezničkoj nesreći. U Beogradu se sreća s mojim ocem i odlučili su da nastave zajedno, da istraju uprkos tragediji i uspomena, ali u potpunom poštovanju i tragedije i uspomena. S vremenom se taj svet, ti paralelni svetovi, ti senasti likovi, otvarao preda mnom, nudio se kao priča, ali me i uvlačio u sebe kao deo priče. Pisao

sam iznutra, pokušavajući da izađem napolje, a kada bi stigao napolje, žurio sam ponovo unutra, gdje je, u sigurnosti priče, sve nudilo utehu i spokoj”.

David Albahari se rodio 15. ožujka 1948. u Peći; odrastao je u Čupriji, a s roditeljima se preselio 1954. u Zemun, grad koji je s Dunavom prigrlio kao svoj, iz kojeg je odlazio da bi se na koncu uvijek iznova u njega vraćao, kako je govorio “duhovno, emotivni se obnoviti”. U Zagrebu je studirao engleski jezik i književnost, ali prava, cjeloživotna mu je ljubav bila glazba (gitara i bubnjevi); magnetski su ga privlačili jazz, soul, blues, kasnije reggae i Bachove suite, ali iznad svega, bio je i ostao dijete rock and rolla.

Tijekom 1994. Albahari je sa suprugom Bojanom, sinom Natanom i kćerkom Rebekom, duboko zgrožen Miloševićevom ratnom, zločinačkom politikom, otputovao u Kanadu, prihvativši poziv sveučilišta u Calgaryju da predaje kreativno pisanje i srednjoeuropsku književnost; računao je ostati godinu dana, ali boravak se protegao sve do 2012., kada se cijela obitelj vratila u Zemun, jer su već tada bili kod Davida uočeni prvi simptomi Parkinsonove bolesti. Bio je uvjeren da će mu povratak u Zemun, čak više i od svakog liječenja, najviše pomoći. Brojni tzv. srpski/srbijanski “domoljubi” su mu zamjerili što je “u najtežim časovima po Srbiju” napustio zemlju, optužili su ga za kukavičluk, izdaju, klevetali najpogrdnijim, antisemitskim etiketama, ali David je samo slegao ramenima, rijetko kada se oglašavajući, tek tu i tamo jetko, ironično komentirajući da može razumijeti prigovore, pa i objede, ali kako jednostavno nije želio, niti će ikada (po)željeti sudjelovati u nacionalističkim krvavim paradama u kojima se gubi svaki smisao ljudskog postojanja. Na književnom planu čvrsto se držao “savjeta” Williama Faulknera kako svaka napisana knjiga mora biti drukčija, a da se pri tomu ne

iznevjeri vlastiti spisateljski credo i moralni habitus, ili kako je to (polu)ironično zaključio: “Pisanje je kretanje kroz već napisano, a jedine prave priče su one još ne napisane”. Drugim riječima, sudbina nam nije unaprijed (za)dana, već je

posljedica naših izbora; naši životi nisu unaprijed ispisani i predodređeni, proizvod su odluka koje najčešće donosimo sami, premda smo ponekad i primorani na njih, kao u slučaju rata, velike, prirodne katastrofe i Albahari je bio uvjeren

kako čovjek posjeduje slobodnu volju i da je ipak u konačnici “sam svoj majstor”, tj. odgovoran za svoj život. U jednom razgovoru je naglasio: “Ne, istorija nam se nije desila, već smo je mi sami izabrali (a može se birati i delanjem i nedelanjem); bilo je i drugih mogućnosti, ali mi smo odabrali one koje nam, kada se osvrnemo, deluju kao naša tragična sudbina. Govorim u prvom licu množine, jer to je lice istorije; ona ne poznaje prvo lice jednine, pojedinac je u istoriji poput ljuske od oraha na uzburkanoj vodi-svejedno je da li plivaš niz ili uz struju, da li plutaš na površini ili toneš u dubinu.”. I nastavio je: “Sigurno je da su zbivanja u našoj bivšoj zemlji, tačnije rečeno u našim bivšim zemljama uticala na izvesne aspekte moje poetike...Ratovi su doprineli da očvrstnu neka moja uverenja, formirana još tokom hipi ere šezdesetih godina, ima onih koji će reći da su ta uverenja naivna spram okrutne realnosti našeg sveta, ali to mi ne smeta. Naivnost, bar u jednom aspektu bića, uopšte nije loša za pisca”. Utoliko sve primjedbe da je Albaharijeva proza “zatvorena”, “hermetička” i slično zapravo “padaju u vodu”, jer to jasno i zorno demantiraju njegove knjige, a prije svega njegov vjerovatno najpoznatiji, možda i najbolji roman “Gec i Majer”, koji govori o dvije stvarne ličnosti, o kojima se ne zna skoro ništa, izuzev da su bili esesovci koji su tijekom Drugog svjetskog rata, u Beogradu “dušegupkama” svakodnevno “odvozili Jevreje u smrt iz logora Staro sajmište”, dijeleći pri tomu židovskoj djeci bombone, zavaravajući ih tako da odlaze na jednodnevni provod; u arhivama nema njihovih sačuvanih fotografija, ne zna se tko su bili, što su radili prije i(li) poslije rata (ako su ga preživjeli)? Oslanjajući se na vlastitu imaginaciju i tek nekoliko oskudnih informacija o njihovim stravičnim “aktivnostima”, Albahari nas je suočio s jednom od najvećih zagonetki “krvavog 20. veka”, kao

i pitanjem: koliko je (malo) potrebno da čovjek pod plaštom “odanosti poslu i naciji”, izgubi svaku ljudskost. Slična je pitanja o fenomenologiji antisemitizma postavio i u romanu “Pijavice” i pri tomu neprestano naglašava: svugdje postoje (ne)ljudi koji poput kakvih pijavica duha iz nas isisavaju svako osjećanje dobrote i prepuštaju se vladavini zla.

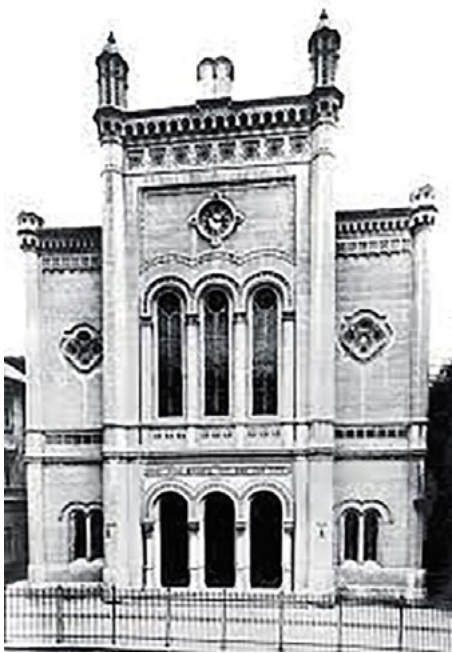
Veliki utjecaj na Davida Albaharija, uz već spomenutog Faulknera, imali su Thomas Bernhard, Bruno Schulz i Samuel Beckett; svakako je tu i nezaobilazni Franz Kafka; sve su to velikani, “zatočnici” pisane riječi koji su pridonijeli formiranju njegove specifične poetike. Ako se umjetnost/književnost ne bavi ljudskim srcem, na način kako je “formulirao” William Faulkner, onda se od nje malo može dobiti (us)tvrdio je Albahari. Jedno je vrijeme, 80-ih godina minulog stoljeća, Albahari bio uvjeren da je “historija okončana”, ali kako se ona ubrzo, prvo potihlo, a potom sve bučnije, iznova, na velika vrata vratila, “uvukla” među nas, svima je koji su je ignorirali “opalila šamarčinu”, od koje se mnogi još uvijek nisu oporavili; sam je David priznao da mu je trebalo vremena da shvati što se to stvarno zbi(va)lo. Italo Calvino, pisac kojem se Albahari iskreno divio, u svom je glasovitom eseju o bajkama napisao da su bajke zapravo istinite, same po sebi istina i tko to ne vidi i(li) ne razumije, ništa ne vidi, ni razumije. A upravo su Davidove priče, ma koliko znale biti strašne, mučne i sumorne, u biti bajkovite, dakako na svoj poseban način. Stoga je Svetislav Basara u pravu kada kaže: “Svaka Davidova knjiga je praznik”.

Po osobnom priznanju Albahari je cijeli život “balansirao” između dva identiteta: rokerskog i židovskog; u prvom se opredijelio za “Beatlese”, a protiv “Rolling Stonesa”, budući su pristaše Johna Lennona i društva izabrali mijenjanje u

sebi, traganje za dušom i promjenama u duši, a kada se govori o Albaharijevom “jevrejstvu”, on se (u)pitao: a što drugo mogu biti, ali uz naglasak kako prema židovstvu i judaizmu ima posvema osoban odnos: “Verujem, kao i mnogi nevernici da postoji nešto, samo što nisam spreman da to nazovem božjim imenom, što ne znači da sam u pravu. Moguće je da biće koji neki nazivaju bogom ima toliku moć da mene uverava da govorim drukčije da bi dokazalo svoju veličinu. I ono igra neke igre, zato i jest moćno. Osim toga, to jedno/neko biće, koje će neko nazvati bog, a drugi ga ostaviti bezimenim, na svakog od nas gleda ponaosob i to je ono najstrašnije-kad pomisliš: kako može tolike ljude da gleda u svakom trenutku i da zna što oni znaju...Verujem da postoji nešto što drži svet u onom obliku u kojem ga mi znamo. Nisam spreman da se tom biću pokoravam ili ulagujem na bilo koji način. Nisam spreman da tražim od njega bilo šta i da mu bilo šta obećam”. U jednoj od svojih najboljih priča “Jerusalim” (iz zbirke “Nema pesma”, 2009.) Albahari je varirajući teme religijsko-filozofskog promišljanja (očeve) smrti zapisao riječi koje bi, barem se tako meni čini, mogli slobodno (o)značiti sukus njegova svekolikog stvaralaštva: “Uspomene su varljive, bez obzira što jedino one pomažu da osetimo da postojimo”. Naime, Jeruzalem je bio Davidova velika životna i stvaralačka fascinacija i nakon boravka u tom čudesnom gradu, posebice nakon očeve smrti koja ga je tamo zadesila, zaključio je kako je svaka posjeta tom veličanstvenom gradu “ravna umiranju” i svaki put kada bi ga napuštao “osećao bi da jedan dio mene umro”. A, opisujuću smrt oca, Albahari je poetično, ali i rezignirano zaključio: “U stvari duša svakog Jevrejina u Jerusalmu umire; posvema je nevažno gde se telo nalazi”. Tako se, želim vjerovati, dogodilo i s dušom Davida Albaharija.

DUG

PIŠE: ZRINKA PALADINO

ZAGREBAČKA SINAGOGA

Vlasti se mijenjaju, principi vladanja u pravilu ostaju slični ili isti.

Svi smo kovačima vlastite sreće, a sreća je teško dokučiva kategorija i mnogima je, srećom, nepoveziva s podilaženjima, titranjima i komformizmom. Sreća se često krije u malim detaljima i sitnim koracima, pa ako konstruktivne kritike tu i tamo rezultiraju i ponekim malim društvenim pomakom na bolje — neka ih! Sve su kritike dobrodošle — i one upućene

vladajućima i one kojima se uzvraća po onima koji ih kritiziraju!

Nadam se kako ovaj krajnje osoban osvrt neće biti krivo shvaćen, a kako nije kritički vjerojatno ga neće pratiti ni žučni komentari. Kritike, jasno, teško padaju svima, pa tako i meni, no zanimljivo je kako i one najdobronamjernije iznesene posebno bolno pogađaju baš one kojih se političko djelovanje temeljilo i temelji na kritiziranju vladajućih struktura. Posebno mi je zanimljivo pratiti ponašanja onih kojima su moje stručne kritike odgovarale dok su “gađale” njihove prethodnike i političke protivnike, no od kada su se vlasti dočepali i sami, njihovi stavovi su se izmijenili. Vjerojatno su živjeli u uvjerenju kako njihovo djelovanje nika da neće biti analizirano, valorizirano te naposljetku i kritizirano.

Međutim, nisu svi zainteresirani za ljuljuškanje u političkim jaslama pa se usuđuju i kritizirati. Neki stručnjaci, na primjer, ostaju i opstaju u svojim sferama i iz njih se ne daju ni pod cijenu neugodnih izolacija, netrpeljivosti vladajućih ili neukusnih komentara onih kojima trenutne političke opcije osiguravaju egzistencije ili donose financijske i druge koristi. Osobno smatram kako je jako važno braniti neovisnost stručnosti koja ne smije biti politički bojana, a inteligentni ljudi takvo promišljanje razumiju i uvažavaju.

Što je, dakle, po mom osobnom i stručnom poimanju, uz primarne infrastrukturne i druge ključne projekte u jednom narušenom i koječime ugroženom gradu poput našeg Zagreba, također trebalo biti prioritetom? Moj odgovor je — plaćanje dugova.

Djecu moramo učiti da žive i djeluju pošteno i da nikome ne ostaju dužna, a s druge strane mi Zagrepčani već generacijama nosimo golemi teret nepodmirenog duga prema jednom dijelu naših sugrađana — Židovima.

Osvrt vezan uz temu židovske sinagoge u Zagrebu odavno želim ispisati i onda me jedno recentno putovanje u Poljsku i posjet sklopu logora Auschwitz podsjetilo na tu moju staru nakanu. Među stravičnim dokazima ljudske surovosti i monstroznosti prema zatvorenicima tih logora prije njihova masovnog istrijebljenja u središnjem administrativnom logoru — Auschwitz I. — izložene su i zemljopisne karte s prikazima smjernica pogubnih deportiranja iz svih gradova, pa tako i iz Zagreba. Pljusne čovjeka suočavanje s takvim surovim istinama! Napose kada se podsjetimo kako je većina tih, po različitim logorima deportiranih zagrebačkih Židova, kao uostalom i svih drugih pogromljenih europskih nesretnika te vjeroispovjesti, bila intelektualnim te kulturološkim okosnicama i zamašnjacima

gradova iz kojih su odvođeni na puteve smrti. Zagreb koji poznajemo i čijim se najvrjednijim nasljeđenim segmentima i u današnjim nesretnim i nesprenm vremenima dičimo, onaj je koji su krajem 19. te prvom polovinom 20. stoljeća gradili i brojni istaknuti židovski graditelji i arhitekti. Puno je i o tome vrijednoga za pamćenje napisala povjesničarka umjetnosti Snješka Knežević, mnogo toga je istražio i dragi mi prerano preminuli kolega Aleksander Laslo, s kojim sam do njegove smrti uživala ugodno lamentirati o struci i o koječemu drugom. Njihov povijesno-kulturni vodič/knjiga “Židovski Zagreb” predstavlja nezaobilaznu literaturu mojoj današnjoj temi, a krasnu knjigu svojih tekstova posvećenu sinagogama u Hrvatskoj ispisao je i arhitekt Zlatko Karač. Zahvaljujući njima, te još nekim istaknutim kolegicama i kolegama, puno se istražilo i podosta se zna o toj temi, pa meni ovdje nije namjerom glumiti da znam koliko i oni. Zahvaljujući njima, srećom, većini Zagrepčana barem imena Lea Hönigsberga & Julija Deutscha, Zlatka Neumanna ili Vladimira Šterka, ako navodimo samo neka od najistaknutijih — nisu nepoznanicom.

Osobno, kao katolkinja, znam osnovno o židovskoj vjeri i običajima, no istraživanjima sam se i radom osvjedočila koliko im zahvalnosti dugujemo. Većina onog nasljeđenog čime se dičimo njihovih je mozgova i ruku djelo i to nikada ne smijemo zaboraviti, a činjenica da im Zagreb nikada nije vratio sinagogu na njezinu izvornom mjestu poražavajuća je po svih nas. Poveće, skladno i od ulice ograđeno ostvarenje Franje Kleina u nekadašnjoj Ulici Marije Valerije/današnjoj Praškoj ulici, posvećeno davne 1867. godine, lako bi se prema nacrtima i foto-arhivi rekonstruiralo, te premda kao konzervator u većini situacija zazirem od ideja faksimilnih rekonstrukcija, ovdje dvojila ne bih. Zagrebačkim Židovima treba vratiti

ono što im je pripadalo i što su podarili Zagrebu pa tako i nama danas, a sinagoga je najvažnije od toga.

Puno je puta dokazano kako s lokacijama koje su preživjele katastrofalne ugroze i kataklizme ne bude daljnje sreće pa je tako i nakon rušenja zagrebačke sinagoge 1942. godine, četrdesetak godina poslije nesretno opožareno skončala i paviljonska robna kuća 1960. otvorena na njezinu mjestu, koje je do danas ostalo u nesuvisloj namjeni parkirnog prostora. I ovdje ne mogu ne ispisati jednu stručnu digresiju.

Pri jednom od davnijih posjeta Amsterdamu, ostvarenje sjajnog arhitektonskog biroa MVRDV — ono uspjele ostakljene interpolacije u središtu grada — posebno me se dojmilo. Ni jedna, pa ni najpažljivije riješena, neostilska interpolacija u današnjem vremenu ne bi predstavljala arhitektonski doseg, no ova se — pročelja riješenih u kombinaciji obične i nove, isključivo za tu namjenu projektirane i proizvedene nosive staklene opeke koja u donjim dijelovima pročelja i u cijelosti dominira — ne zaboravlja. Osobno mi je, osim vizualnom upečatljivošću, priuštila i osjećaj neizmijerna zadovoljstva jer sam

trenutno zaključila kako sam napokon pronašla materijal za kojim sam dugo tragala. Sigurna sam kako bi se zagrebačka sinagoga mogla nanovo izgraditi prema izvornom Kleinovu oblikovanju, ali i u dijelom drugačijem, suvremenom materijalu poput stakla. Jer pritom je najvažnija činjenica uvažavanja povijesne važnosti, ali i simboličnog ukazivanja na “staklenu” osjetljivost i značenje čitave te povijesno bremenite situacije. Krhkost života i postojanja ono je čega nas većina nije svjesna. Svi smo danas tu gdje jesmo i kako god bili vrijedni, talentirani ili uspješni, sutra nas možda više neće biti ondje gdje se smatramo pripadnima. Povijest nas opetovano uči da nemila vremena često rađaju i ne-ljude/monstrume koji se nerijetko okomljuju i na one najsposobnije i najimućnije, a povijest zagrebačkih Židova dokaz je te tvrdnje. Tijekom Drugog svjetskog rata najveći dio od 1910. godine doseglih 1% građanstva Zagreba, od kojih je znatan broj liječnika, inženjera, pravnika i drugih istaknutih struka predstavljao intelektualnu elitu našeg glavnog grada, gotovo je zatrt — pobijen, protjeran, pokraden... I od zastrašujućeg ustaškog rušenja 1942. godine do danas ostavljen bez svog hrama u centru grada.

Ovdje moram spomenuti i “Sjene” — seriju performansa Antonia Grgića iz koje je 2017. godine nastao i prijedlog za zagrebački Spomenik Holokaustu u formi sjene srušene sinagoge u Praškoj ulici u Zagrebu. Na tlu Praške ulice Grgić je improvizirao projekciju sjene nekadašnjeg židovskog hrama kao da on i danas stoji na svom mjestu, čime je predstavio jedan od nadrealnijih i moćnijih prijedloga prostornih intervencija u nas. I sam pogled na taj prijedlog, koji zahvaljujući ljubaznosti autora i danas prilažem u galeriji fotografija, izazvao mi je tugu, ali i jezu, te ponovno podsjećanje na naš veliki dug.

Sinagogu treba vratiti zagrebačkim Židovima i Židovi će se, zasigurno, u većem broju vratiti Zagrebu. Treba napokon raspisati međunarodni javni natječaj, treba osigurati uvjete gradnje te odobriti i isfinancirati izgradnju te važne građevine čiji prostor već osam desetljeća čeka na njezin povratak. Prema tvrdnjama Aleksandra Lasla za vrijeme moga rada u Gradskom zavodu za zaštitu spomenika kulture i prirode, golemi hramski luster dugo je vremena visio u iličkom Oktagonu, no u jednom je trenutku sklonjen. Valjalo bi, ako nije vraćen, doznati gdje, a sigurno bi se u gradu pronašlo još vrijednih dijelova interijera srušenoga hrama.

Ne znam zašto se nijedna vlast ne laća tog opsegom nevelikog, no značenjem i simbolikom neizmjerljivo važnog projekta? Što jednom glavnom gradu može predstavljati problem u osiguravanju ponovne izgradnje jedne važne građevine, uklanjanje koje nas je opravdano okaljalo u očima Svijeta i svih normalnih ljudi bez obzira na njihove vjeroispovjesti? Bili vjernici ili ne, odreda nam je jasno da tu situaciju treba riješiti osiguranjem zadovoljštine, jer još poneki mandat i eto nas i pri stotoj godišnjici te sramotne 1942. godine. Vrijedilo bi se potruditi dokazati da razumijemo i tuđu bol, a ne isključivo osobnu, da nam je žao i da se sramimo nekih postupaka naših predaka... Da smo drugačiji i da znamo bolje.

Možda potom i Zagrebu krene nabolje jer trenutno su i nogari njegove građevinske stabilnosti krhki poput stakla. Valja ga ojačati/armirati/povezati i ne samo građevinskim materijalima. Ljubav i solidarnost ponekad čine čuda, samo im treba načiniti prostora. A prostora u Praškoj ima dovoljno, nedostaje, izgleda, jedino ljubavi i pažnje.

Možda se i na ovaj osobni osvrt izreagira, svejedno iz kojih pobuda. Iz tog su razloga sve akcije, pa i ova, dobrodošle jer zazivaju reakcije. Bez akcija i reakcija

SINAGOGA U ZAGREBAČKOJ PRAŠKOJ ULICI

ništa se neće (napokon) pokrenuti s brojnih naših mrtvih (pa i srušenih) točaka.

Dugove treba vraćati. Bez toga nema sreće. Ni blagoslova.

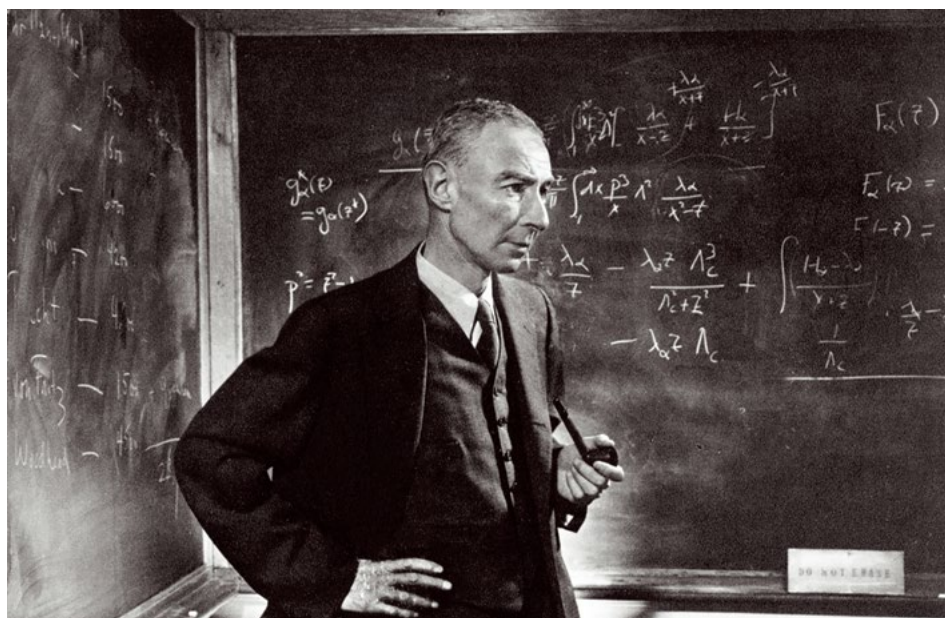

J. ROBERT OPPENHEIMER — RAZARANJEM OVOG SVIJETA TEK POČINJEM

PIŠE: IVAN SILOBRČIĆ

Julius Robert Oppenheimer (1904. New York–1967. New Jersey) jedan je od fokalnih točaka najkrvavijeg rata u jednoj povijesti čovječanstva i vrlo samosvjestan centar gravitacije znanosti svoje epohe — epohe kvantne fizike i to tijekom Drugom svjetskog rata. Film koji je nedavno izašao o ‘ocu nuklearne bombe’ (Oppenheimer, redatelj Christopher Nolan) ga takvim i pokazuje: iz nereligiozne židovske obitelji koji su, ranije od mnogih drugih, zaboravili jidiš, iznenađujuće samouvjerenim dok orkestrira konstrukciju ‘okrutnih bombi’ (kako su ih eufemistički nazivali u Japanu) koje će eksplodirati usred Novog Meksika (16. srpnja 1945., plutonijska bomba Gadget) i u Japanu (6. kolovoya 1945. u Hirošimi, uranijska bomba Little Boy, i 9. kolovoza 1945, plutonijska bomba Fat Man u Nagasakiju); film priča priču o kicošu i ženskarošu, simpatičnom, ali poraženom, ispražnjenom čovjeku koji je imao žalostan zadatak da proglasi novu eru — nuklearnu eru.

Oppenheimer je kvantni fizičar koji je obilježio novu epohu u prirodnim znanostima, uz Enrica Fermija, Edwarda Tellera, Wenera Heisenberga, Alberta Einsteina, Nielsa Bohra, Lea Szilarda, Maxa Borna, Richarda Feynmana, Maxa

J. ROBERT OPPENHEIMER

Plancka (koji je dao ime kvantnoj fizici, od latinskog *quantus* ‘koliko’) i drugih, velikim dijelom Židova iz Njemačke ili porijeklom iz Njemačke (kako implicira Oppenheimer u filmu, to što će pokopati nacizam je upravo njihov antisemitizam, koji je izazvao odlazak nuklearnih i teorijskih fizičara iz Njemačke) — neke od ovih ličnosti je i uspio i pozvati u kvazigrad kojim je vodio u Los Alamosu (do drugih nije dospio), u saveznoj državi Novi Meksiko, gdje se izvodio terenski rad projekta Manhattan koji je imao zadatak da stvori, s beskrajnim resursima vojske SAD-a, nuklearno oružje. Zašto? Zato što je bilo jasno da je nuklearno oružje moguće

stvoriti, i, kako se vidi po prezimenima navedenih teorijskih fizičara, mnogi od njih su iz Njemačke, a ostali su studirali u njoj (i u Kopenhagenu i Leidenu); užas je vladao da će Treći Reich stvoriti nuklearno oružje (srećom za civilizaciju nikad dovršeni Uranprojekt), pokušavajući se koristiti najprije Heisenbergom koji nije pobjegao kada je mogao. Prva nuklearna bomba eksplodirala je 16. srpnja 1945. godine, dakle nakon poraza Njemačke — ali dok su SAD još ratovala s Japanom, i zato su bombe pale na Japan, ali ne i na Njemačku. I to je kolosalna šteta što su uopće bačene; neki, poput fizičara Jacoba Bronowskog, su smatrali detoniranje

nuklearnih bombi i vođenje logora smrti moralno jednakim strahotama, masovnim ubojstvima u svakom slučaju.

Očito pitanje je: što je to kvantna fizika? Ukratko rečeno: kvantna fizika je nastavak Einsteinove teorije relativnosti, kojima su vodili Planck, Heisenberg i Bohr, kojoj se sam Einstein dugo suprotstavljao (u dugim razgovorima s danskim teoretskim fizičarem Nielsom Bohrom, i dobronamjernim savjetima Oppenheimeru). Einstein je zastao od strave pred vodopadom paradoksa koji su se generalizirali kao nuspojave izbacivanja Newtonove mehanističke fizike, a taj vodopad je počeo teći velikim dijelom zahvaljujući njemom samom. Međutim, ti paradoksi su funkcionirali (opće mjesto u kvantnoj fizici je reći da ako mislite da ju razumijete, ne razumijete ju): jedan od konačnih rezultata te kvantne, nove percepcije fizike je suvremena tehnologija kakvu ju znamo (na primjer, kompjuter i, dakako, nuklearno oružje), čija osnova nije polje zupčanika, već polje elektrona. I u tome je stvar; ta fizika nije više mehanistička, kao što je bila Newtonova, Galileijeva, Kopernikova fizika. Fizika pokreta je zamijenjena fizikom vjerojatnosti umjesto mehanističke točnosti, i valova u poljima, umjesto čestica, i tu se snašao i našao na pravom mjestu u pravom trenutku, J. Robert Oppenheimer.

Kvantna fizika je dakle reorganizacija prirodnih i egzaktnih znanosti, zato se kaže da je ona preobrat u znanosti. Fizika je aplicirana matematika; kako to kaže Heisenberg u *Physikalischen Prinzipien der Quantentheorie* (1930.), “matematika je organizirano mišljenje”. Osim što se fizika izražava jezikom matematike, njeni temelji su u njoj, kao i tendencija da se sažme svemir u što manje formulu, kao što je $E = mc^2$, koji pokazuje da su materija i energija istovjetni, samo u drugim stanjima. Tim razumijevanjem sastavaka i dinamike atoma, dakle i

anatomije atoma se mogla započeti i disekcija jezgre atoma, kojom se stvara energija ($E = mc^2$, materija se konvertira u energiju). To je srž principa nuklearne bombe, kidanja jezgre atoma, bilo atoma vodika (najlakšeg atoma), uranija ili plutonija (najtežeg atoma), od čega nastaju hidrogenske, uranijske i plutonijske bombe. Kako to naglašava jedan od glavnih teorijskih fizičara Richard Feynman (i popularizator kvantne fizike), kvantna fizika je vrlo apstraktna, ali ne i komplicirana; fizičar, ističe, ne zna puno, jer barata malom količinom početnih točaka (formula, principa), od kojih izgradi, na kraju, nuklearno oružje kojim može uništiti planet nekoliko puta. Međutim, nisu sve nuklearne bombe iste. Hirošimu i Nagasaki su uništile relativno male uranijske i plutonijske bombe; međutim, u ta dva grada se danas i dalje može živjeti, za razliku od Pripjata u Ukrajini, gdje nisu pale bombe, već su nuklearni reaktori postale bombe. Razlog je upravo u tome što je ta prva generacija nuklearnih bombi bila serija relativno malih bombi, njihove nuklearne padavine su bile nikakve za današnje pojmove, i danas bez posljedica za Hirošimu i Nagasaki, koji su sada zeleni, razvijeni gradovi, Pripjat je postapokaliptični, betonski grob i bit će to još jako dugo.

Filmski kritičari su, čini se, bili prilično zadovoljni filmom. I film je vješto napravljen, uspješno inscenira užas, a ne radost koja obično ide uz stvaranje novoga, ali ne uspjeva objasniti tragediju znanosti — da ponekad, znanstvenici nisu razmislili zašto rade to što rade (*die Wissenschaft denkt nicht*, drugim riječima), malo tko tako apokaliptično kao Oppenheimer. Film je osnovan na biografiji *American Prometheus: The Triumph and Tragedy of J. Robert Oppenheimer* (2005.), novinara Kaia Birda i povjesničara Martina J. Sherwina (knjiga je nagrađena Pulitzerom). Zanimljivo je

spomenuti da Ivan Supek, inače student Wernera Heisenberga, i autor romana *Proces stoljeća* (1963., opet 2003.), o Oppenheimeru i njegovom neformalnom i od nedavna ilegalnom saslušanju 1954. godine (2022. je službeno poništeno to saslušanje u kojem je dovedena u pitanje njegova lojalnost SAD-u). Međutim, zbog ovog filma, Oppenheimer će vrlo vjerojatno postati opće mjesto američke (dakle svjetske) kulture, cliché, daleko presavršena filmska lutka, što oduzima od težine njegovog života, njegovog puta.

Više godina kasnije, kada se Oppenheimeru valjalo po blatu tijekom lova na vještice u SAD-u (kada je senator McCarthy prozivao svakog koji je imao ili nekad imao simpatije prema kojoj god kompartiji ili marksističkom misliocu), Oppenheimer je davao intervju. U kojima se nije branio, već je razmišljao na glas, s ikoničnim melankoličnim izrazom. Među ostalom, govoreći o prvoj, plutonijskoj bombi koja je detonirana 16. srpnja 1945. godine, citirao je pred novinarom i kamerom jedno od sanskrtskih svetih pisama, Bhagavad Gitu (i to još u vlastitom prijevodu sa sanskrta, ‘indijskog latinskog’; baratao je raznim jezicima): ‘Sada sam postao Smrt, razarač svjetova’. Original citata je, možda, i još gori (11. glava, 32. stih, prva polovica stiha), izgovoreno *kālō smi lōkākṣayakṛtpravṛddhaḥ lōkānsamāhartumiha pravṛttaḥ*. Ta gorostasna rečenica je prevedena na najrazličitije načine, ali, prevedeno izrazito doslovno, te složene riječi znače ovo: ‘Ja sam Vrijeme; kada procvatem, razorit ću svijet — razaranjem ovog svijeta tek počinjem’.

RATNI PAPA PIO XII. JE VEĆ 1942. ZNAO ZA HOLOKAUST

PIŠE: J. C.

Ratni papa Pio XII. je već 1942. godine znao detalje o nacističkom pokušaju istrebljenja Židova za vrijeme Holokausta, prema pismu pronađenom u vatikanskim arhivima koje se kosi sa službenim stavom Svete Stolice da su informacije koje je Vatikan tada imao bile nejasne i neprovjerene.

Požutjelo pismo napisano pisanim strojem, koje je u rujnu objavio talijanski list *Corriere della Sera*, vrlo je značajno jer ga je otkrio vatikanski arhivist Giovanni Coco i objavio uz poticaj dužnosnika Svete Stolice.

Pismo je 14. prosinca 1942. godine napisao otac Lothar Koenig, isusovac koji je sudjelovao u antinacističkom otporu u Njemačkoj, a naslovljeno je na osobnog Papinog tajnika u Vatikanu, oca Roberta Leibera, također Nijemca.

Vatikanski arhivist Giovanni Coco istaknuo je da je važnost pisma "golema" i da je "jedinstven slučaj" jer pokazuje da je Vatikan imao informacije da su nacistički radni logori zapravo bili tvornice smrti.

U pismu Koenig poručuje Leiberu kako izvori potvrđuju da je oko 6.000 Poljaka i Židova dnevno ubijano u "ss-ovskim pećima" u logoru Belzec kod Rava-Ru-

ske, tada dijelu Poljske koji je njemačka okupirala, a danas se nalazi u Ukrajini.

"Novost i važnost ovog dokumenta proizlazi iz činjenice da smo sada sigurni kako je Katolička crkva u Njemačkoj poslala Piju XII. točne i detaljne vijesti o zločinima koje su nacisti činili nad Židovima", rekao je Coco za *Corriere* u članku naslovljenom "Pio XII. je znao".

Na pitanje novinara talijanskih novina pokazuje li pismo da je Pio znao, Coco je odgovorio: "Da, i ne samo od tada."

U pismu se spominju još dva nacistička logora, koncentracijski zloglasni logori Auschwitz i Dachau, te iz njega proizlazi da postoje i druga pisma između Koeniga i Leibera koja su izgubljena ili nisu još pronađena.

Pristaše Pija XII. kažu da je on radio iza kulisa kako bi pomogao Židovima i da se nije oglašio kako bi spriječio da se pogorša situacija za katolike u Europi koju su okupirali nacisti. Njegovi kritičari tvrde da nije imao hrabrosti progovoriti o informacijama koje je imao unatoč molbama savezničkih sila koje su se borile protiv Njemačke.

Pismo je bilo među dokumentima za koje je Coco rekao da se nesortirani čuvaju u vatikanskom Državnom tajništvu i da su tek nedavno predani središnjem arhivu u kojem radi.

Suzanne Brown-Fleming, ravnateljica međunarodnih akademskih programa u američkom Memorijalnom muzeju Holo-

kausta u Washingtonu, rekla je da objava pisma pokazuje da Vatikan ozbiljno shvaća izjavu pape Franje da se "Crkva ne boji povijesti".

Papa Franjo je, naime, 2019. godine naredio da se otvori arhivska građa iz razdoblja Drugog svjetskog rata.

"Postoji i želja i podrška za pažljivom procjenom dokumenata iz znanstvene perspektive, bilo povoljne ili nepovoljne u onome što dokumenti otkrivaju", rekla je Brown-Fleming.

David Kertzer, dobitnik Pulitzerove nagrade i autor knjige "Papa u ratu" iz 2022. godine ocijenio je da je Coco "vrhunski, ozbiljan znanstvenik".

Brown-Fleming, Coco i Kertzer sudjelovat će na velikoj konferenciji o Piju i Holokaustu koja će se u listopadu ove godine održati na Papinskom sveučilištu Gregoriana. Organizatori ove konferencije su katoličke i židovske organizacije, State Department te izraelske i američke istraživačke skupine koje se bave Holokaustom.

Papa Pio XII. bio je 260. poglavar Katoličke crkve, te papa od 2. ožujka 1939. do smrti 1958. godine. Prije nego što je izabran za Papu, bio je apostolski nuncij u Njemačkoj te je obnašao dužnost državnoga tajnika Svete Stolice. Od 1960-ih godina Pijo XII. trpio je kritike zbog "šutnje" pred nacističkim zločinima te je čak prozvan "Hitlerovim papom".

IN MEMORIAM

BRANKO GAVRIN

(1935. – 2023.)

PIŠE: TIHANA ŠKRINJARIĆ GAVRIN

Dana 7. kolovoza ove godine u 88. godini života napustio nas je Branko Gavrin.

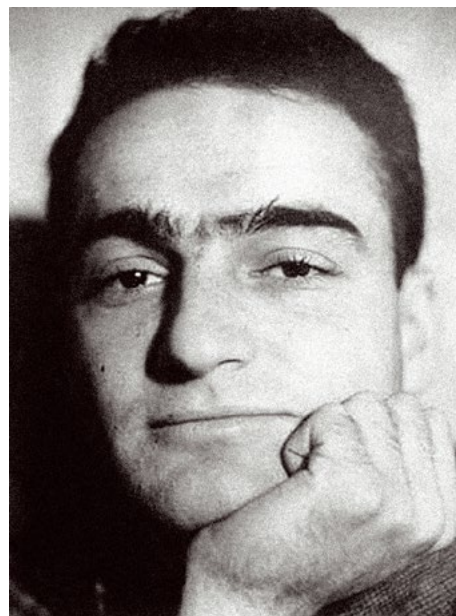
Branko Gavrin rođen je 1. studenoga 1935. godine u Zagrebu u židovskoj obitelji (otac Ivo Gavrin, majka Mira Gavrin, rođena Weiss, djed zagrebački nadrabin Gavrro Schwarz) i imao je burno djetinjstvo.

Godine 1941. otac Ivo odveden je u Jasenovac, iz kojeg se nije nikad vratio a majka je s Brankom i starijim bratom Davorom izbjegla u Rijeku-Sušak odakle su se nakon nekog vremena morali odvojeno prebaciti u Italiju. U Italiji u prekrasnom alpskom mjestu Aprica, na 1.500 metara nadmorske visine, gdje su bili u otvorenom “kampu” (što je značilo i svakodnevno javljanje policiji), u skupini od cca 250 ljudi, uglavnom Židova iz Zagreba i Hrvatske, Branko je krenuo u školu. Pričao mi je, da mu je to bio najljepši dio djetinjstva... u prirodi, zelenim brdima i u igri s ostalom djecom. Međutim, 1943. godine su se pred Nijemcima, koji su nadirali sa sjevera, morali spašavati hodajući i penjući se nekoliko dana i noći preko Alpa u Švicarsku. Švicarci su ih nerado prihvatili i odvojeno smjestili u dvije obitelji (dečke) a majku poslali da

dalje studira germanistiku. Iz te obitelji je poslan u dječji dom “za teško odgojivu djecu” (Brankove riječi), jer nije pristao, da ga ta obitelj posvoji. (Vjerovali su, da će majci biti valjda lakše samo s jednim djetetom). Kada se teško razbolio u tom domu (dizenterija) spasila ga je jedna liječnica, pedijatrija dr. Sidonie Müller, kod koje je ostao do kraja rata u Zürichu.

Nakon rata se vraća s majkom i bratom u Zagreb, gdje se uspijevaju useliti u dio svoje kuće u Torbarovoj. Branko završava dvije srednje škole, Tehničku pa Školu primijenjene umjetnosti (jer je majka željela, da ima neko “konkretno” a ne neko umjetničko zanimanje) i počinje studirati Povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu, ali ne nastavlja studij, već počinje puno raditi kao fotograf a kasnije i dobiva status slobodnog umjetnika, umjetničkog fotografa.

Surađuje u novinama Globus, Vjesnik u srijedu, pa zatim radi monografije “Istarske freske” 1963. godine, “Hrvatsko narodno kazalište” 1985. godine te niz godina surađuje u brojnim izdanjima Školske knjige. Živi i radi nekoliko godina u Parizu od 1964. godine i radi posvuda

i mnogo za francuski časopis Elle. Tamo sreće prijatelja iz Zagreba Miljenka Horvata, arhitekta i slikara, člana slikarske grupe Gorgona, čak neko vrijeme dijele troškove zajedničkog stanovanja, ali nakon nekog vremena oba prijatelja odlaze u Kanadu u Montreal, gdje Miljenko i ostaje, a Branko, iako je tamo imao strica,

odlazi u Toronto. Tu kreće od nule. Teško mu je, ali mu pomaže Boris Spremo, eminentni fotograf i fotoreporter Toronto Stara, naših korijena, s kojim ostaje u doživotnom prijateljstvu.

Ipak se nakon slomljenog ramena, jer dulje vrijeme nije mogao raditi, iz zdravstvenih razloga vraća u Zagreb. Izlagao je na skupnim izložbama i samostalno 1980. godine na izložbi “Zagorski motiv”. Snimao je krajolike, portrete i drugo.

Branko je bio vrlo introvertiran i nije volio (ili mogao, bolje rečeno) pričati o svom djetinjstvu, tako da sam ja, na primjer, njegovu obiteljsku sagu čula u cijelosti tek 2009. godine kad sam se s Brankom pridružila projektu Alana Polettija, Australca talijanskih korijena, koji je istražujući svoje vlastite korijene u Sondriu čuo za priču o bijegu 250 Židova, koji su se 1943.

godine spašavali penjući se do švicarske granice. Ta ga je priča toliko zainteresirala, da je krenuo u opsežna istraživanja i napisao knjigu “Second life” (“Seconda vita”, “Drugi život” u prijevodima). Te se godine je osmero preživjelih Židova iz različitih dijelova svijeta uz svesrdnu pomoć mještana i u pratnji svojih obitelji popelo do švicarske granice, da obilježi nevjerojatni uspjeh u strašno vrijeme židovske a i svjetske povijesti.

Branko je bio toliko anksiozan i opterećen situacijom, da je (sjećam se) stalno bježao od novinara, koji su ga htjeli intervjuirati opravdavajući se riječima: “Bio sam dijete, ne sjećam se”. Da, ali Branko je bio divna, topla, dobra i skromna osoba, koja se nije snalazila u velikim društvima, ali svojim prijateljima je bio vjeran do groba. Svaki dan je nekoliko puta telefonski

razgovarao s bratom (dok je bio živ) i oni su bili svoj svijet. A mi smo godinama “morali” ići posjećivati njegove prijatelje u Kanadu i Francusku.

Branka, a još više njegova brata Davora, je očito obilježilo rano djetinjstvo bez oca, u stalnom bijegu i skrivanju, kada im je mama stalno govorila “nemojte se isticati dečki”. Mnogo je držao do svojih židovskih korijena ali meni je govorio, kad sam ga pitala za neke stvari: “Uzmi (ovu ili onu) knjigu i čitaj”. Bio je zatvoren i nepristupačan u nekim situacijama a opet i topao, pristupačan i komunikativan.

Na takvog mog Branka nakon 43 godine zajedničkog života u tuzi mislim i sjećam se s ljubavlju.

Zihrono livraha!

IN MEMORIAM RUTH BETLHEIM (1936. – 2023.)

PIŠE: GORDANA LEROTIĆ

Prošlo je sedam dana od ispraćaja Ruth na Krematoriju. Šiva nije protekla u šutnji već u razgovoru s Ruth. O tome kako ispričati jedan život. Mislim da je to najbolje učiniti kroz polja Ruthinih interesa, a to su psihoanaliza, kazalište, glazba, Bauhaus i pisana riječ.

Ruth Betlheim rođena je i odrasla u Zagrebu u obitelji majke Marie-Luise Betlheim, rođene Morgenroth, porijeklom Njemice i oca Stjepana Betlheima, židovskog porijekla.

Marie-Luise Morgenroth u Zagreb je stigla 1927. godine, a 1928. godine osnovala je Školu za medicinsku gimnastiku i ritmiku. Od 1946. do 1973. godine bila je zaposlena kao glavna fizioterapeutkinja Ortopedske klinike KBC Zagreb. Najzna-

čajniji utjecaj na njezino obrazovanje i njezin pogled na svijet proizvelo je druženje sa studentima Bauhauusa prije njezina dolaska u Zagreb. Bauhaus je osnovan 1919. godine u Weimaru pod vodstvom arhitekta Waltera Gropiusa s ciljem obrazovanja umjetnika dizajna i arhitekture koji bi bili prikladni tadašnjim trendovima masovne industrijske proizvodnje. Školu Bauhaus su pohađali arhitekti, likovni umjetnici, obrtnici, pedagozi i plesačice. Nakon 14

godina, 1933. godine nacional-socijalisti su u tri navrata prisilili školu Bauhaus da mijenja sjedište, najprije su je selili u Bessau pa u Berlin i potom je potpuno zabranili i ukinuli.

Otac Stjepan Betlheim rođen je 1898. godine u židovskoj obitelji u Zagrebu. Studirao je medicinu u Grazu i Beču. Neuropsihijatriju je specijalizirao u Beču. Tijekom studija medicine i specijalizacije prevladava kod njega interes za psihoanalizu što ga je potaklo da završi psihoanalitičku izobrazbu u Beču i Berlinu kod tada najistaknutijih psihoanalitičara Paula Schildera, Sandora Radoa. Prva supervizorica mu je bila Helene Deutsch u Beču, a druga Karen Horney u Berlinu. Izobrazbu iz psihoanalize završava 1928. godine i postaje član Bečkog psihoanalitičkog društva. Iste godine vraća se u Zagreb te otvara privatnu praksu kao psihijatar, psihoterapeut i psihoanalitičar. Velik dio svoje aktivnosti posvetio je popularizaciji psihoanalize kroz predavanja i članke. Godine 1941. izbačen je s posla i istjeran iz svoga stana. Da bi se spasili od progona stanoviti broj židovskih liječnika se zapošljava u Zavodu za suzbijanje endemskog sifilisa u Bosni. Supruga i kćerka Ruth odlaze s njim u Bosnu. Godine 1943. odlazi u partizane gdje se bavi liječenjem ratnih neuroza.

Nakon Drugog svjetskog rata on odlazi u Kovin, u Vojvodinu, gdje su se liječili

ratni neurotičari, a supruga i kći se vraćaju u Zagreb. Nakon godine dana obitelj se okupila u istom stanu gdje su živjeli do smrti. Stjepan Betlheim je 1953. godine osnovao prvi psihoterapijski odjel u KBC Rebro. Godine 1969. osniva se Centar za mentalno zdravlje na Rebru. Uz istraživački rad, te edukaciju iz psihoanalitičke psihoterapije, objavljuje stručne i znanstvene radove.

Ruth odrasta u mirnoj i zaštićenoj atmosferi, u obitelji koju ju je poticala da razvija različite interese. Psihoanaliza je bila izvor njezine znatiželje i pobuđivala je njezin interes za druge ljude. Znala je slušati, ljudi su se pred njom s lakoćom otvarali. Svoja prijateljstva čuvala je od najranijih dana. Psihoterapijom se bavila u Centru za mentalno zdravlje, kasnije preimenovanog u Kliniku za psihološku medicinu. Uvijek je bila točna, predana temi kojom se bavi i pouzdana. Nezaobilazno sjećanje na ratno doba i Turbe, mjesto života u Bosni.

Odlazak u kazalište i koncerte za Ruth je bio uobičajen, najprije s obitelji a potom sa svojim prijateljicama. Zanimalo ju je kako glumac ulazi u ulogu i kako je razvija. Uspoređivala je kako su ranije glumci igrali određene uloge u usporedbi s današnjim glumcima. Za neke predstave bi rekla da joj se dopadaju ali da ne zna bi li ih preporučila drugima. Pratila je reakcije publike i jako ju je smetalo

da netko kasni, razgovara na mobitel, ometa predstavu i pokazuje nepoštivanje glumaca i glume. Važan dio njezina života bio je, na tihi način, prisutan majčin utjecaj koji je na nju ostavio Bauhaus. Rasvjetna tijela, stolice (Wasilijeva stolica), obilna literatura o Bauhausu, te ilustrirana pisma maminih prijateljica, članica grupe Bauhaus.

Ruth Betlheim je bila strastveni čitač knjige engleskih i njemačkih autora, čitala ih je na izvornom jeziku. Koliko joj bila važna pisana riječ govori i to su sve važne osobe u njenom životu dobile svoju knjigu. To su bili njezin otac, njezina majka i njezin suprug. Pa su tako nastale i knjige: "Stjepan Betlheim, Radovi, pisma, dokumenti, od 1898. do 1970." Knjiga je predstavljena u Židovskoj općini 2016. godine.

"Zorislav Perković, Bijeg u neozbiljnost", 2002. godine. Knjiga je skup radova njezina supruga Zorislava Perkovića, urbaniste. "Bauhaus osobno, Zbirka Marie-Luise Betlheim Weimar – Zagreb", 2011. Mapa "Souvenir" s ilustriranim pismima bauhausovke Lou Schepper. Zagreb, 2011.

Vrijednu zbirku koja sadržava grafike, crteže Paula Kleea, Farkas Molnara i drugih članova Bauhauusa, Ruth poklanja Muzeju za suvremenu umjetnost u Zagrebu.

Zihrona livraha!

DOBROVOLJNI PRILOZI ZA POTREBE ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB ZA SOCIJALNE POTREBE ŽOZ-A

- **OBITELJ SINGER** — 50,00 EUR-A
(U SPOMEN NA IVIGU SINGERA (2013. – 2023.))
- **WEINBERGER GIZELA** — 100,00 EUR-A
(U SPOMEN NA RAHELU)

IN MEMORIAM

RUTH DAJČ

(1926. – 2023.)

Napustila nas je naša draga Ruth i njom je nestao i dio naše povijesti, dio našeg identiteta. Kao socijalni radnik u Židovskoj općini Zagreb bila je duša općine i rame za plakanje. Njezin rad su posebno cijenili, radila je ankete za cijelu Jugoslaviju, dala je neprocijenjeni doprinos u vrijeme kada nam je bilo najpotrebnije. Njena životna priča je posebna, njena vitalnost i humanost nezaboravne.

Ruth se rodila u Zagrebu 1926. godine od Isaka Perla i majke Marte Hiršl. Drugi svjetski rat ju je zatekao u dobi od 14 godina kada je cijela obitelj stradala — brat je poginuo, tata je bio u Jasenovcu, majku su uhapsili, a ona je bježala — noću je spavala u četrdesetak kuća, a po danu sakrivala u Petrovoj crkvi gdje su je prihvatili i odveli kardinalu Stepincu na Kaptol. Tamo su je primili, ali je već

1942. morala ići dalje — bila je kućna pomoćnica, pohađala medicinsku školu i radila u domu za nezbrinuti djecu.

Udala se 1945. za Kamila Lipovšeka koji je kasnije emigrirao. S majkom, koja je uspjela preživjeti, nije mogla ostati u Zagrebu jer im je stan bio “zauzet” te su se preselile u Bjelovar gdje je otac prije rata imao tvornicu čarapa, radila je u tvornici koju su ponovno oduzeli, čak su joj sudili, bila je trudna, a muž ju je napustio.

Godine 1950. s malom kćerkicom otišla je u Izrael, služila vojsku i udala se. Nakon četiri godine vratila se u Zagreb, završila studij socijalnog rada i radila do mirovine u Židovskoj općini Zagreb.

Sjetimo se Ruth sa zahvalnošću.

Zihrona livraha!

(tekst preuzet s web stranice cendo.hr)

IMPRESUM: GLAVNA UREDNICA: NATAŠA BARAC / UREDNIŠTVO: SANJA ZORIČIĆ-TABAKOVIĆ, ZORAN MIRKOVIĆ, NATAŠA BARAC, TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / BROJ IZDANJA: HA-KOL 181. / SRPANJ-KOLOVOZ-RUJAN 2023. / TAMUZ / AV / ELUL / TIŠRI 5783. / 5784. / OBLIKOVANJE I PRIPREMA ZA TISAK: TESSA BACHRACH-KRIŠTOFIĆ / GLASILO ŽIDOVSKJE ZAJEDNICE U HRVATSKOJ / IZDAVAČ: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB / PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB P.P. 986 / TEL: 385 149 22 692 / FAX: 385 149 22 694 / E-MAIL: JCZ@ZG.T-COM.HR / ZA IZDAVAČA: DR. OGNJEN KRAUS / ISSN 1332-5892 / IZLAŽENJE HAKOLA FINANCIJSKI POTPOMAŽE SAVJET ZA NACIONALNE MANJINE REPUBLIKE HRVATSKE / PRETPLATA U TUZEMSTVU: 20 EURA GODIŠNJE, ZA INOZEMSTVO 35 EURA, NA ŽIRO RAČUN KOD ZAGREBAČKE BANKE D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10000 ZAGREB, BROJ: 1101504155, IBAN: HR6423600001101504155 U KORIST ŽIDOVSKJE OPĆINE ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, A IZ INOZEMSTVA: ACCONT OWNER: ŽIDOVSKA OPĆINA ZAGREB, PALMOTIĆEVA 16, 10000 ZAGREB, BANK: ZAGREBAČKA BANKA D.D., TRG BANA JOSIPA JELAČIĆA 10, 10 000 ZAGREB / ACCOUNT NUMBER: 1500260173 / IBAN: HR4923600001500260173 / SWIFT: ZBAHR2X / TISAK: OFF SET TISAK NP GTO D.O.O

